

4.
Q. D. B. V.
SPECIMEN INAUGURALE IVRIS GERMANICI
DE

VILLIS REGVM
FRANCORVM

AD
CAPITVLARE DE VILLIS IMPERATORIS
QVOD KAROLO M. TRIBVITVR
ILLVSTRANDVM

QVOD
DIVINIS AVSPICIIS
IVSSV ET AVCTORITATE
MAGNIFICI ICTORVM ORDINIS
IN CELEBERRIMA ACADEMIA ALTORFINA

PRO LICENTIA

SVMMOS IN VTROQUE IVRE HONORES
AC DOCTORIS PRIVILEGIA
LEGITIME IMPETRANDI

PVBlicae ac SOLEMNI DISQVISITIONI

D. XIII AVG. A. S. R. CLXXVIII

SVBIICT

IOACHIMVS FRIDERICVS
TRESSENREVTER

ALTORFINVS.

ALTORFII

PRELO IOANNIS ADAMI HESSELI.

4.

STUDIIUM - MAYORIS IVIS GERMANICI

VILLIS REGVM
FRANCORVM

CAPITULARE DE VILLIS IMPERATORIS
QVOD FREDERICVS M. PRIMIVS
RESTITVIT

QVOD
DIGNIS AVSPICIIS
FVIT ET RESTATVIT
MAGNIFICENTIA M. ORDINIS
RE GERMANICA ACQVIESCIT

PRO LICENTIA
SVMMOS IN VIRTUTE IVRE HONORES
AC DOCTORIS PRÆFECTUS
FVIT RESTITVIT
MAGNIFICENTIA M. ORDINIS
RE GERMANICA ACQVIESCIT

IOACHIMVS FRIDERICVS
PRESBYTER
ALTONIVS

ALTONIVS

ALTONIVS
ALTONIVS

V I R O
ILLVSTRI ATQVE EXCELLENTISSIMO
D O M I N O
GEORGIO HENRICO
ZINCKIO

SERENISSIMI AC POTENTISSIMI
DVCIS BRVNSVICENSIS AB AVLAE ET
CAMERAE CONSILII CELEBERRIMAE ACADEMIAE
IVLIAE PROFESSORI PVBLICO ORDINARIO
SPLENDIDI COLLEGII CAROLINI QVOD
BRVNSVICI FLORET
CVRATORI

DE RE CVM PVBLICA TVM LITERATA
IMMORTALITER MERENTI

DOMINO AC PATRONO SVO
SVMMO STUDIO COLENDO
SPECIMEN HOC QVALECVMQVE
ACADEMICVM

PIA MENTE
D. D. D.

IOACHIMVS FRIDERICVS
TRESENREYTER

atissimum legum scientiae campum
peragranti mihi praeclara quam plu-
rima occurrebant, non pauca admi-
randa, ita, ut suis quaeque iurisprudentiae for-
ma amoenitatibus cogitationes omnes sibi uin-
dicare uideretur. Sed artem diuinam uaria cum
homines in usus suos conuertere ratione per-
spexissem: praxin quidem multiplicem laudan-
dam; ast, quia non omnia possumus omnes,
id negotiorum genus, quod genio meo maxime
probaretur, excolendum duxi. Oblectationem
uero pariter ac utilitatem summam a politicae
reique oeconomicae et quaestoriae studiis, cum
iure ciuili rite coniunctis, expectandam esse, ubi
intellexeram; mentem atque curam in iis praeci-
pue, iuris encyclopaedia, more academico, ab-
soluta, defigere constitui. Vix dum artis huius
principia primoribus labris gustaram, nomen
TVVM egregium, VIR ILLVSTRIS, ubique lau-
dari ac, re deinde paullo accuratius explorata,
merita TVA maxima esse cognoui. TVA certe
solertia, TVOque beneficio studia ista nobilissima
in

in Germanis artis formam induerunt, TVIS laboribus, quos uel in scholis, uel in libris utilissimis diuulgandis consumis, uiri reipublicae commodorum scientissimi quotidie prodeunt, TV-AMque gloriam propagant ad omnem posteritatem.

Quapropter iam diu maximam meam in TE obseruantiam documento quodam publico explicare mecum constitueram, quum praesertim mihi non sit obscurum, haud uulgarem inter TE et patrem meum intercedere amicitiam. Ecquis TE, FAVOR ADMODVM VENERANDE, de qualicumque hoc specimine, quod TIBI ea, qua par est, reuerentia offero, rectius, quis aequius statueret? Quamquam capitulare, quod pro uirium modulo dilucidandum sumsi, eximium principis summi prudentiae et oeconomiae superioris exemplum uiris magnis uisum est: dedita tamen opera, qui illud explicuerit, ego scio neminem. Si uiri eruditissimi, qui *ως εν παροδω* capitularis huius loca quaedam excusserunt, interdum lapsi sint, quis mirabitur, rem non semper acu me tetigisse? Tam memorabile antiquitatis Germanicae documentum separatim exhibuisse mihi sufficiat.

ficiat. Nihil enim iucundius, nihil mihi exopta-
tius erit, quam si harum rerum peritissimus quis-
que lumina sua obscuritati affundere, ac meliora
me edocere non grauetur. TVVM uero, VIR
CELEBERRIME, iudicium in primis exspecto,
imo requiro. Faxit diuinum numen! ut senten-
tiam TVAM praesenti mihi intelligere contingat,
quum ab ore tanti magistri pendere, in rebus
expetendis nunc potissimum ponam. DEVS O.
M. TE, in hac omnium rerum perturbatione,
saluum sospitemque conseruet, TVASque uires
reuirescere iubeat, ut Principis clementissimi, pa-
triae, orbisque literati commodis seruire possis
quam diutissime. Ceterum summa contentione
abs TE, FAVOR OPTIME, peto, ut TVA me
in posterum haud indignum iudices beneuo-
lencia. Vale. D. Non. Aug.

CICICCLVIII.

DIS-

SPECIMEN INAUGURALE
IVRIS GERMANICI
DE
VILLIS RE GVM FRANCORVM AD
CAPITVLARE DE VILLIS IMPERATORIS,
QVOD KAROLO M. TRIBVITVR,
ILLVSTRANDVM.

empore forsan alienissimo de re rustica multis
commentari uideor,

Quippe ubi fas uersum atque nefas, tot bella per
orbem,

Tam multae scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squalent abductis arua colonis,
Et curvae rigidum falces conflantur in ensem;
Vicinae ruptis inter se legibus urbes

Arma ferunt, saeuit toto Mars impius orbe.

Germanis antiquis nec arare terram, aut exspectare an-
num, tam facile persuaderi potuerat, quam uocare hostes

et uulnera mereri, pigrum quin immo et iners uisum, fudore acquirere, quod possis sanguine parare. Sed mores hos barbaros maioribus laudinequaquam dederunt posteris; et enim ad cultiorem uitam, nisi agriculturae honore uindicato, adspirare se non posse animaduenterunt, atque adeo rei agrariae curam institutis ac legibus, non spernendis, firmarunt, quae temporum licet iniuria ac bellandi libidine interdum perturbentur: restamen rustica numquam non erit proxima et quasi consanguinea sapientiae. Nec Romanorum uitia (quod COLVMELLA in praefat. librorum de re rustica pereleganti iudicauit) apud prudentes maximum agriculturae pretium tollere potuerunt. Francis uetustis rem rusticam cordi fuisse, non lex modo Salica, uerum etiam Capitularia regum Francorum comprobant, quibus si diplomatum auxilia iungas, Francicum certe Varronem exhibere possis. Sed studio huic subuenit potissimum *Capitulare* istud *de uillis et curtis imperatoris*, quod uir immortalis gloriae HERMANNVS CONRINGIUS, Leonis III. Pontif. epistolis ad Karolum M. adiectum, ex codice bibliothecae Iuliae a. 1647, iterumque a. 1655, 4. Helmstadii diuulgauit. Haesi nonnihil in initio praefationis uiri summi et antiquitatis Germanicae uindicis perstrenui. *Ab editione*, inquit, *Capitularis illius absternit me multum, fateor, et uilitas argumenti, utpote quod totum sit oeconomicum, et barbara dictio, et librarii ruditas. Oneratus uimirum iam tum est mundus librorum inutilium multitudine, ut proinde haud uideatur ex re esse, si addas, quae nulli aut exiguo sunt usui uel reipublicae uel ecclesiae. Ut ederem tamen, permouit me reuerentia et gratitudo, quam Karolo M. et Francorum ueteri reipublicae debemus.* Quis egregium hoc monimentum in rerum contemnendarum numero ponat? CONRINGIUS ipse paullo post mitius sentit: „accessit, pergit, quod existimem, illo exemplo tam magni principis, quicum nemo Germanici sanguinis alius meretur forte comparari, siue animi dotes uideas, siue incredibilem felicitatem et potentiam nostros saltim principes posse fortassis adduci, ne indignam

cura

eura sua habeant rem familiarem, quod (proh dolor!) nimium multis hodie, magno publicae privataeque rei incommodo, est persuasum. STEPHANVS BALVZIVS, legum antiquarum investigator solertissimus, hoc ipsum capitulare in tom. I Capitular. p. 331 reddidit, illudque per annos regni Karoli M. antequam fieret imperator, datum, putat. In notis tom. II pag. 1049 CONRINGIVM primum haec capitula edidisse, memorat; ac Karolum M. illa, antequam imperium adeptus esset, sanxisse, ex eo conicit, quod capitula reginam appellant; Luitgardim autem, postremam Karoli uxorem in ciuitate Turonensi iam a. 800 pridie non. Iun. paullo ante, quam Karolus Italicum iter indixisset, obiisse. CONRINGIVS argumento certo Karolum M. huius capitularis auctorem dicere non audebat; BALVZIVS non dubitat, cui et celeberr. IOH. GEORG. ab ECKHART adstipulatur, qui capitulare nostrum tom. II comment. de rebus Franciae oriental. pag. 911 nouis curis ex codice Helmstadiensi adiunxit, praemisso pag. 902 specimine *breuiarii rerum fiscalium Karoli M.* eodem codice comprehensi, sed a *Conringio* omisi. Monet in not. a) p. 902: cum Karolus M. capitulare de uillis anno 812 condidisset, et missis per prouincias regiis exsequendum tradidisset, uidetur simul iis specimina quaedam exhibuisse, unde discerent, qua ratione uellet res fiscales ubique in catalogum referri et recenseri. Huiusmodi specimina et speciminum fragmenta nactus est uetustissimus descriptor Capitularis illius de uillis, eaque dicto Capitulari huic praenotauit. *Conringius* uero cum lectu difficiliora essent, eadem cum *Baluzio* non communicauit; nos uero ex Codice, Carolinis temporibus coaetuo, qui exstat in bibliotheca Helmstadiensi, exacte descripsimus., Postea PETR. GEORGISCH. capitulare nostrum corpori iuris Germanici antiqui inseruit p. 607, ex BALVZ. capitul. ac cel. denique DAN. GOTFR. SCHREBER. illud *der Abhandlung von Cammergütern und Einkünften*, Leipz. 1754 p. 124 adiunxit. Tradit autem hoc capitulare oeconomiae rusticae capita primaria de uillis, uillicis, familia, agricultura, re

hortensi, instrumentis, re pecuaria, uenatione, nec rei quaestoriae praeterit argumenta. Quapropter operae pretium facturus mihi uideor, si capitulari huic meam qualemcumque adspergam commentationem.

INCIPIT CAPITVLARE DE VILLIS ET CVRTIS IMPERATORIS.

I.

Volumus ut uillæ nostræ, quas ad opus nostrum seruiendum institutas habemus, sub integritate partibus nostris deseruiant, et non aliis* hominibus.

* pro aliis ECKHART ab iis legit.

Villa nostræ) Villae uocabulum uariae significationis est. Si originem respiciamus, uilla locum quietis siue mansionem indicat. Septentrionalibus *Huvyla*, nobis *Veil*, quies; unde etiam nunc *Weiler*, *uillare*, praedium rusticum; agricultura enim, cui prisca gens mortalium dedica erat, uillis indigebat. Postea uillae uox plures aedes rurales, certa lege iunctas, complectebatur, hinc *uillagium*, nobis *Dorff*. Oppida denique et urbes ipsæ uillæ dictæ, quem morem et Galli hodie sequuntur. Villæ, de quibus nos disquirimus, ab origine sua non adeo defleunt, sed ad rem rusticam praecipue paratæ censentur. *Cors* siue *cortis* latinis erat area ante uillam parietibus cincta; origines enim uocis innuunt locum septum siue munitum; cognata sunt *hortus*, *Garten*. In mediæ ætatis documentis *curtis* est area clausa, qua uillici casa, hortus, horrea, spicaria, stabula, &c. continentur. Hodie *der Hof* appellatur, quare curtis, uillæ pars, proprie censenda. Sed sæpissime uillæ et curtis uocabulo promiscue utuntur chartæ. Vicitatius nobis est uocabulum *Hof*, non minus *πολυσημεον*, quam curtis siue curia. In Germania inferiore dicunt *Meyer-Hof*, a maiore uillæ ministeriali. *Sala* domus siue casa curtis erat præcipua, quam filii, tamquam sedem auitam, soli, filiabus exclusis, tuebantur; et cum terræ quædam huic salæ assignarentur; sine multo negotio in-

intelligitur, quare lex Salica tit. LXII l. 6 terræ Salicæ in mulierem nullam portionem hereditatis transire uoluerit. Hæc luculenter ostendit ECCARD. ad d. l. Sal. eique assentitur *l'Esprit des loix* l. XVIII c. 22.

2. Villa Romanis pars fundi erat. Proinde CATO de re rustica, cap. 3 monet: *ita ædifices, ne uilla fundum quærat, neue fundus uillam*. Villa ædificanda erat habitationi, rei rusticæ exercendæ et frugibus recondendis apta; quare COLVMELLA de re rustica L. I cap. 6 tres uillae partes tradit: urbanam, rusticam et fructuariam. Si uillam pro praedio ipso accipias, ueteres requirunt campum frumentarium, uineam, hortum irriguum, oletum, pratum, glandariam siluam, salictum et arbustum, siluam caeduam. Solum sua natura ualeat, uicini bene niteant, oppidum ualidum prope sit, aut mare, aut amnis, aut uia bona celebrisque, operariorum copia sit. Nostrum nunc non fert institutum de uillis Romanorum latius differere; conferantur scriptores rei rusticae ueteres Latini, cura cel. IOH. MATTH. GESNERI editi. THEOD. ZVINGERI methodus rustica, Basil. 1576, 8. GEORG. GREEN. de rusticatione et uillis ueterum. IOACH MEIERI antiquitates uillarum et uillicorum, cap. 7. GOTHOFR. CHRISTIAN. LEISERI ius georgicum, c. 5 sq.

3. Germanorum mores ab his oeconomiae rusticae initiis non dissident. Villae autem cum ingenuorum, tum regis et optimatum erant propriae; hinc frequens fit mentio uillarum et curtium regiarum, publicarum, fiscalium, dominicarum siue dominicalium, quas reges ipsi administrandas curarunt. Num bona *camerae* dici queant, disquiremus c. LXII. Villae regiae non uno singulari loco uicoue definebantur, sed pluribus constabant uillulis, haud longe distitis; quod MABILLONIVS de re diplomatica p. 262 obseruauit, uillasque regias late enumerauit. Villis regiis et palatiis Germaniae inuestigandis operam dedit auctor CHRONICI COTTVICENSIS L. III cap. I.

Sub integritate) Integritas referenda ad omnes villae uel fundi partes et appendices et iura. uid. DUFRESNE in glossar. uoc. *integritas*. Diplomatum nihil est solemnius formula : *tradere siue possidere totum et integrum, cum uel sub omni integritate*. Speciminis causa addemus chartam Karoli M. in SAMMARTHANI Galliae Christianae tom. VII. pag. 9 : *tam uillis, agris, territoriis, cum omnibus ibidem pertinentibus, quarum nomina sunt haec, Vindresiacum, cum omni integritate, Hibiicum cum omnibus ad se pertinentibus, Aureliacum, Ciutiacum, Castanedum cum omnibus, quae illis adiacent*. In charta Ludouici pii ibidem tom. VI. p. 167 legimus : "aliquid ex rebus tradere nostris, id est, *fiscum quemdam nostrum* in pago Biterrense, qui dicitur Miliacus, cum uilla et ecclesia S. Paragorii, et Miliciano uilla, atque Campaniano cum omnibus appendiciis et adiacentiis suis *sub omni integritate*, sicut a misso nostro comite Gotcelmo per cruces in lapidibus sculptas, seu decursus aquarum in terminationibus traditum et assignatum est, et a genitore nostro, et a nobis possessum. Et in pago iam dicto Luteuense locum qui dicitur Gastrias, uulgare autem castra pastura, ad pecora eorum alenda, cum ecclesia S. Martini, cum terminis et adiacentiis suis, *cum omni integritate* ad diuersos usus eorum, et in eodem pago uillam quae dicitur Magaranciatis, cum ecclesia S. Felicis, cum omnibus appendiciis et adiacentiis suis." Sed tantum abest, ut hoc imperatoris Karoli M. praeceptum, de uillarum integritate tuenda, obseruatum fuerit, ut ab ipsius successoribus id neglectum uaria ratione, dolendum sit. Iam de filio Ludouico pio THEGANVS cap. 19 memorat : *in tantum largus, ut antea nec in antiquis libris, nec in modernis temporibus auditum est, ut uillas regias, quae erant sui et aui et tritau, fidelibus suis tradidit eas in possessiones sempiternas et praecepta construxit, et annuli sui impressione cum subscriptione manu propria roborauit*. Postea ut alia fisci imperatorum compendia, ita etiam uillae quamplurimae dissipatae fuerunt. Iacturam nimiae regum in ecclesias potissimum et in coenobia munificen-

licentiae, praefectorum inertiae, procerum imperii mirum
 in modum crescenti potestati, tribuimus. Superioribus sae-
 culis in Germania pagorum immediatorum haud exiguus
 numerus erat, eosque memorat instrumentum *pacis Osnab-
 rugensis* art. V, §. 2. Pagos autem huiusmodi *villas regias*,
 id est, regi *ἀμείων* subiectas fuisse, arbitramur. Non ne-
 scio, Ill. DE LVDEVVIG in Germania princip e cap. 2, p. 258
 aliosque pagos immediatos iis temporibus caput extulisse,
 quibus Duces Sueviae et Franconiae interierunt, existimasse;
 nec prorsus dissentio: sed quid impedit, quo minus harum
 villarum nonnullae conditionem suam nativam retinuerint?
 Hodie in his pagis commemorantur in Franconia *Sensfeld* et
Gochsheim, et in praefectura Weissenburgensi *Kahldorff*, *Pe-
 tersbach*, *Jburg* et *Vvengen*; reliquos cognosces ex cel. GOTTL.
 AVG. IENICHEN *Abhandlung von Reichs-Dörfern und Reichs-freien
 Leuten*, Lipsiae 1747 praemissa IOH. CHRISTIAN. LVNIGS *vwohl-
 abgefaßten Schreiben*. IMMANUEL VVEBER, de iure circa sacra
 pagorum imperii immediatorum, Giesae, 1717. GVIL. FRID.
 LAVZ. diff. de pagis imperii immediatis, Argent. 1738. LEVCK-
 FELD. in antiquit. Poeldens. app. p. 258 Henrici VI regis
 chartam profert, in qua rex ait: *reservamus autem nobis ius,*
quod in villa Gochsheim, ab antiquo dignoscimus habuisse. Certe
 non paucae villae antiquae ciuitatibus adnumeratae fuerunt,
 quarum aliquae in imperatoris potestate, nullo duce aut
 principe interueniente, permanebant, aliae vero terrarum
 dominis obtemperare necesse habebant. Iam in charta Ot-
 tonis M. a. 966 in SAGITTARI antiquitat. Magdeb. §. 88 ur-
 bes regales a praefectoriis distinguuntur, quare nonnulli iam
 inde ab istis temporibus uestigia *der Reichs-Städte et Land-
 Staedte* repetere solent. uid. cel. IOH. DAVID. KOELERS *teutsche
 Reichs-Historie* p. 89. Sic in chartis antiquis Forcheim modo
curtis regia, modo *villa*, modo *palatium* dicitur. Francofur-
 tum *villa regia*, *fiscus regius*, *palatium*; Goslaria *villa
 regalis*. Huxaria *villa regia*; item et Ingelheim, Mulhusa,
 Northusa, Otinga, Rotvvila, Sletstadium, Triburia, Vlma
 etc.

etc. Non omnes autem uillae regiae in plenum ius siue, ut diplomatice loquamur, *dominationem* aliorum transierunt, sed multas ordines imperii lege beneficiaria tenent. Ceterum de imperatoris domaniis recuperandis conseruandisque leges imperii ac praecipue *Capitulatio Caes.* art. X, §. 1, 6, 10, art. XI, §. 16 cauent et prouident. Principum uero Germaniae edictis uariis uillarum distractio et dissipatio (*Zerschlagung der Hoesfe*) interdicta. Speciminis causa uid. *Constitut. Brunswico - Luneb.* P. IV, cap. 5, p. 100 sq. Cel. DAV. GEORG. STRVEEN comment. de iure uillicorum cap. 3, §. 16.

II.

Vt familia nostra bene conseruata sit, et a nemine in paupertate missa.

familia nostra) Villae familiae saluti generatim prospicit imperator, sed quam innuit familiam? Ex l. 19 §. 3 ff. de V. S. discimus, familiam modo corpus quoddam seruorum, modo seruos omnes comprehendere; sed in nostro capitulari familia continentur omnes, qui in uilla degunt; nam cap. 52 ingenui quoque appellantur. Familia ecclesiae in seruis praecipue et colonis consistit. Capit. a. 816 c. 6: *et quandocumque de familia ecclesiae utilis inuentus aliquis ordinandus est, in ambone ipsa auctoritas coram populo legatur et coram sacerdotibus uel coram fidelibus laicis ante cornu altaris, sicut in nostra auctoritate continetur, remota qualibet auctoritate libertatem consequatur et tunc demum ad gradus ecclesiasticos promouetur.* In coenobiis familiae uox pertinebat etiam ad monachos. In chartis familia ministerialis, seruilis et censualis distinguitur. Historia Nouientensis monasterii, inter anecd. MARTEN. tom. III pag. 1128 haec habet: *His itaque curtibus subiecta familia trifarie secernitur. Prima ministerialis, quae etiam militaris recta dicitur, adeo nobilis et bellicosa, ut nimirum liberae conditioni comparetur. Secunda uero censualis et obediens permagnifica et sui iuris contenta. Tertia nihilo minus est, quae seruilis et censualis dicitur. Sed tamen omnes sub dominio Epi-*

Episcopi et ab ipso rectoris constituti consistunt. De diuersis hominum generibus, qui familiam constituunt, eorumque officiis uariis postea uberius differemus; interea annotasse sufficiat, quae HADR. VALESIVS L. XI *rerum Francicarum* de uillis regiis, tradit: "in his igitur uillis nostri reges hiemare, in his, si quies, et nihil unquam esset hostile, aestiua etiam agere consueuerant, aedesque circa regiam exstructas officiis palatinis et proceribus assignabant: ibi legatos exterarum gentium audiebant, ibi rerum suarum pretiosissima quaeque deponebant; eo saepe concilia episcoporum, eo conuentus annuos optimatum, indicebant. Inde ad bella proficisci solebant, earumque uillarum fructibus ipsi cum suis omnibus alebantur. Quodcumque enim frumenti, quod uini oleique ex cuiusque uillae regiae agro collectum erat, in usus Regum conditum seruabatur; ibi armenta equorum et boum, ibi magni pecoris greges auesque pascebantur, ut Reges nostri, tamquam parci patresfam. et frugi, cum in uillam aliquam suam uenissent, nihil aliunde peterent, sed dominicatis uescerentur, horrei sui frumento, cellae suae uino, pecore suo, suae cohortis auibus uiuerent. Hisce in uillis agricultores, uinitores, pastores, pistores, coci, caeterique suum quisque opus exercebant, serui fiscales dicti, quos alii familiam dominicam, alii ministeriales regios, quidam seruos regales appellant. Villis seruisque fiscalibus praecerant domestici, iidem Regis domestici, ac nonnumquam maiores domus dicti: ac plerumque singuli singularum prouinciarum, nonnumquam etiam plurium uillis praeficiebantur, unicuique uillae regiae suus erat procurator, domestico subiectus, quem actorem dominicum appellant." Qua ratione rex familiam uillaticam gubernatam conseruatamque uoluerit, capitula sequentia commonstrabunt.

paupertate) paupertas est damnum, iactura. Rex homines suos non uult conflictari cum egestate. Non placet uox austeram Romanorum: quidquid seruus acquirit, acquirit

rit domino. Postea Germanis homines proprii κατ' ἐξοχην dicebantur *arme leute*.

III.

Vt non praesumant iudices nostram familiam in eorum seruitium ponere. Non coruadas, non materiam caedere, nec aliud opus sibi facere cogant. Et neque ulla dona ab ipsis accipiant, non caballum, non bouem non uaccam, non porcum, non ueruecem, non porcellum, non agnellum, nec aliam causam, nisi buticulas et ortum, poma, pullos, et oua.

iudices) Capitulare nostrum de uillicis silet; quod si uero iudicum, quae uberius exponuntur, officia contemplemur, iudices uillicorum quoque partes sustinuisse, apparet. Villici officia enarrat CATO, de re rust. cap. 5: disciplina bona utatur, fertia seruentur, alieno manum abstineat, sua seruet diligenter, litibus familiae supersedeat, si quis quid deliquerit, pro noxa bono modo uindictet, familiae male ne sit, ne algeat, ne esuriat, opere bene exerceat, uillicus ne sit ambulator, sobrius sit semper, ad coenam ne quo eat; consideret, quae dominus imperauerit, fiant, ne plus censeat sapere se, quam dominum; quod dominus crediderit, exigat, rationem cum domino crebro putet, etc. Cum peregrinis his consentiunt Francica; ita enim habet Capitul. Karoli M. a. 813 cap. 19 in BALVZ. tom. I p. 510: *De uillicis regiis, quid facere debeant? Vt uillicus bonus, sapiens, et prudens in opus nostrum eligatur, qui sciat rationem misso nostro reddere et seruitium perficere, prout loca locata sunt, aedificia emendent, nutrant porcos, iumenta, animalia, hortos, apes, aucas, pullos, uiuaria cum piscibus, uennas, (septa ad intercipiendos pisces) molina, stirpes, terram aratoriam studeant femare (firmare.) In forestis mansum regale, et ibi uiuaria cum piscibus, et homines ibi manent. Et plantent uineas, faciant pomaria, et ubicunque inuenient utiles ullos homines, detur illis silua ad stirpandum, ut nostrum seruitium immelioretur. Et ut feminae nostrae, quae ad opus nostrum sunt ser-*

seruientes, habeant ex partibus nostris lanam et linum, et faciant sarcillos (Sarcilis lanci panni species, nobis sarsche) et camisilos, (Camisil est lineus pannus, de puro lino compositus, habens in longitudine octo ulnas et in latitudine duas, camisla hcmd, camisole) et perueniant ad cameram nostram per rationem per uillicos nostros aut missos eorum a se transmissos. Villicis igitur huiusmodi non rei tantum rusticae procuratio, uerum etiam aliqua iuris dicendi potestas committebatur. De iudicum uillarum officiis late differunt episcopi in epistola ad Ludouicum Regem in BALVZ. tom. II Capitular. p. 115 n. 14: "iudices denique uillarum regiarum constituite, qui non sint cupidi, qui non diligant auaritiam, et usuras nec ipsi faciant, nec pecunias regias uel suas ad usuras donent, neque a suis subditis usuras fieri sinant, quae omnia uos super omnes ministros uestros odire debetis et fugere. Et ter uos regios iudices non opprimant, nec ultra, quod soliti fuerunt, reddere tempore patris uestri ab eis exigant, neque per angarias in tempore incongrue illos affligant, neque per dolos, aut per mala ingenia, (*malum ingenium, fraus. L. Sal. tit. 36 §. 4. Gall. mal-engin, Ital. inganno*) siue inconuenientes preces, (*preces, precariae, bethe, tributi genus, olim precarium, nunc necessarium. SCHILTER glossar. h. uoce*) colonos condemnent, quia si per tales uel alias huiusmodi factiones pondus argenti uel auri habueritis in arca, maius et grauius pondus erit peccati, quod habebitis in conscientia uestra et anima. Aedificent uillas uestras moderatis castitiis, (*castitia pro aedificiis generatim accipienda uidentur*) ut et honestas necessaria sit, et familia non grauetur. Laborent et excolant terras et uineas in tempore cum debita sollicitudine, saluent et dispensent laborata cum fideli discretionem, faciant nutrimenta congrua et necessaria; custodiant siluas, unde habeant pastiones, defendant et excolant prata, unde habeant pabula; quatenus non sit uobis necesse, per quascunque occasiones quorumcunque hortatibus circuire loca episcoporum, abbatum, abbatissarum, uel comitum, et maiores

iores, quam ratio postulat, paratas (uid. c. XXVII) exquirere, et pauperes ecclesiasticos et fidelium uestrorum mansuarios in caricaturis et paraueredis contra debitum exigendis grauari, et peccatum de facultatibus indebite consumptis in animam uestram congerere. Neque a comitibus uel fidelibus uestris plus studeatis, quam lex et consuetudo fuit tempore patris uestri, de hoc, quod de francis accipiunt, exquirere. Quin potius habeatis, unde sufficienter et honeste cum domestica corte uestra possitis uiuere et legationes palatium uestrum adeuntes recipere, et sicut scriptum est, unde possitis de iustis laboribus necessitatem patientibus tribuere: quia rex et largus debet esse, et non quod largiatur de iniustitia uel iniquitate debet conquirere. Iudices uero uillarum colonos distringant, ut non ecclesiasticos homines uel francos pauperiores aut alienos seruos propter priuilegium regum opprimant, aut filuas uel quaecunque aliorum sunt in sua uicinitate deuastent. Quia rex iustus, qui iustitiam debet diligere, ministros et colonos impios et iniquos non debet habere; sed omnibus in se et in suis debet imitationem debitam demonstrare, quia si ipse Deum dilexerit, omnes boni diligent illum, et si ipse Deum timuerit, omnes mali timebunt illum. Et rex atque sui ministri per amorem Dei bonum faciant et omnes bona facere doceant, et per timorem Dei mala fugiant et omnes in illis mala fugere discant.²

In uita Ludouici Pii apud PITHOEVM pag. 340 comitibus uillarum regiarum ruralem *provisionem* commissam fuisse traditur. Comes autem erat iudex; sed de iudicibus maioris dignitatis capitulare non est accipiendum. Cel. STRYBEN in commentat. de iur. uillicor. uulgo *vom Meyer-Recht* cap. 1, §. 2 uix digne rem familiarem aliquem curare posse obseruauit, ni famulos coercendi iure gaudeat; unde uillicos praesertim a clero constitutos etiam ius dixisse animaduertimus. Cum aduocati id sibi arrogarent, contra eos pronunciauit Fridericus I. Imperator, cauens de communi principum

cipum consilio, quod in bonis ecclesiarum aduocati nihil
 iuris haberent, nisi tantum in tribus casibus, in furto uide-
 licet, in pugna, et in raptu, et omnes aliae quaestiones
 essent ad oeconomum siue uillicum ecclesiae referendae. uid.
 HEINECCH antiquit. Goslar. tom. II pag. 187. Sed et ipsi uilli-
 ci potestate concessa abuti coeperunt, praesertim in bonis
 sacrorum locorum. uid. epist. CXXXI Wibaldi ad Bernardum,
 Hildenesheimensem episcop. in MARTEN. uet. monim. t. II p.
 304: *Orta inter nos et quosdam uillicos Stabulensis monasterii,*
uiros utique genere, clientela et opibus potentes, grauis et in lon-
gum agitata, dissensio, pro eo quod ipsi uillici uolebant haeredita-
rie possidere sanctuarium Dei et ipsa uillicationis officia ex successio-
ne paterna et auita capientes, dominabantur in rebus, nostraque
et praepositorum nostrorum statuta contumaciter rescindentes et co-
lonos indebitis et assiduis exactionibus opprimebant et iustas pensio-
nes monasterio nequaquam inferebant. Quapropter in uillico-
 rum numero postea quamplurimi habiti ingenui, moribus-
 que Germanorum nonnihil mutatis, nomina assumerunt
 praefectorum, quaestorum, administratorum, aduocato-
 rum, scultetorum, *Ambtleute, Vervualter, Schoesser, Keller,*
Commissarien, Hoffmeister, Hausmeister. Quibus conditioni-
 bus praefecti hodie accipiantur, ex formula, (*Bestallung,*)
 quam profert LEISER c. l. lib. II cap. 2, n. 44 apparet. Num iudi-
 ces capitularis nostri ingenui seu liberi erant, an serui? Iudi-
 ces alios pariter ac scabinos ex liberorum ordine legendos
 fuisse, satis notum est; quin et iudices hi ingenuis homini-
 bus ius dicere c. 52 iubentur; sed cum iidem iudices et ope-
 ras seruiles exhiberent et seruili modo coercerentur, a seruo-
 rum conditione non adeo remoti uidentur. Si, qui in mi-
 nisterialium maiorum ordine nominabantur, ueluti Senescal-
 ci, Pincernae etc. iidem etiam in seruis erant: quidni et serui
 iudices esse poterant, actoribus non dissimiles? Certe in
leg. Langob. Gastaldius et actor regis coniunguntur, Ga-
 staldiis autem curtes regiae gubernandae tradebantur.
 Quare MYRATOR. t. I. antiquit. p. 524 iudices uillarum re-

giarum non alios a Gastaldiis fuisse censet. At enim non omnes Gastaldii et sculdassii ingenui erant. De iudice seruo uetus exstat notitia in tabulario abb. Belliloci in Lemouicib. in DV FRESNE glossar. uoc. *uicarii serui*: In istis uero curtibus seruos uicarios debemus imponere, ut fideliter exigant seruitia dominis suis, omnes seruos istos eligimus ex Lemouicino de Curte Camayraco. In primis in Curte de Fauears elegimus iudicem seruum, nomine Iohannem. In Curte uero de Agiraco imponimus iudicem seruum Imonem, . . . per omnes curtes siue uillas imponimus iudices seruos, in tali convenientia, ut nullus ex illis, neque de posteris eorum efficiatur miles, neque ullus portet excutum, neque spadam, neque ulla arma, nisi tantum lanceam et unum esperonem, non habeant uestem scissam antea et retro; sed tantum clausae fiant, uectigalia non exigant, quamdiu fideles permanserint si infideles reperti fuerint, perdant totum, et ad seruitutem reuertant. conf. *Le Droit public de France par Mr. BOVQUET* tom. 1. p. 190.

A publicorum iudicum conditione non prorsus ualet argumentatio ad iudices uillarum, quos rex, ut paterfamilias pro arbitratu suo constituerat. Romani uillicis *disciplinam* committebant, quam iurisdictionem domesticam dixeris. Ex ministerialium ordine (at capit. nostrum etiam appellat ministeriales) lectos fuisse iudices, quis dubitet? uid. ESTOR. de ministerial. c. 7, §. 335. Iudicis uocabulum anceps in homines ualde tenues cadit (*bettelrichter seu vögte.*) In antiquo codice iuris Bauar. *Amtmann* est *scherge*. Villici inferiores, qui hodie *Mayer* dicuntur, curtis quidem dominium non habent, sed pacto quodam colonario fructus quosdam uillae capiunt, qua de re plenius exposuit STRVBEN c. 1. de LVDEVVIG de iur. clientelar. Germ. sect. III, cap. 8. De praefecti praedii officiis conf. scriptores de rei quaestoriae siue fisci scientia, (*Cameral-Wissenschaft.*) MARTIN. NAVRATH, de rationariis. IAC. DOEPLER. *getreuer und ungetreuer Rechnungs-Beamter*. IOH. VVILH. WVNDSEH memoriale oecono-

nomico - politico - practicum. FRANCISCI PHIL. FLORINI *allgemeiner kluger und rechts-verstaendiger Haus-vater*. ill. ZINCK. Anfangs Gründe der Cameral Wissenschaft Vol. II §. 233 seq. aliique libri huius generis, quos in uenerandi patris, D. IOH. HEVMANNI initiis iuris politiae Germanorum §. 218 sq. appellatos reperies. R. A. NOLTHENIVS de iuribus et consuetudinibus circa uillicos, uulgo *vom Meyer-Recht*. Iam diximus cap. 1, ex uillis quibusdam regiis urbes imperii liberas ortas esse; itaque mirum non est, imperatores in urbibus his praefectos, aduocatos, scultetos, aliosque ministeriales constituisse, qui cum fisci compendiis administrandis, tum iuri dicundo operam darent. Sed et hos aduocatos uariis uicissitudinibus subiectos fuisse, iuris publici doctores plenius docent. conf. *Historischer Bericht von denen alten Reichs-Vogteyen bey denen Erb-Frey- und Reichs-Staedten, vwie auch bey denen hohen Stifftern und andern Cloestern*, Ulm. 1732, 4. ISAAC PEYER de FLAACH de aduocatiis liberarum ciuitatum imperii circuli Franconici, Alt. 1722.

coruadas) *Coruadae* sunt operae, quas subditi et rustici dominis suis praestant, Gallis etiam nunc *corvées* dictae. CUIACIVS ad l. un. C. ne oper. a collat. exig. *corvées* opera corporalia dicta putat. Alii a *curuando* petunt. CAESARIUS HEISTERBACENSIS in glossa ad registrum antiquum bonorum ecclesiae Prumiensis in LEIBNITH collectan. etymolog. P. 2, p. 421: „*curuadas facere est, ait, ita nobis, sicut sibi ipsis arare, quas curuadas uulgariter appellant Ackerplughe. Qui enim non habent animalia, siue animal ad hoc utile, ueniet, quando ei praecipitur a nostro ministro cum suo fossorio, et cooperabitur aliis hominibus hoc, quod ei iniunctum fuerit. Panem, et ceruissiam, et carnem eis dant opportuno tempore, alio nihil.*“ conf. DV FRESNE glosar. uoc. *Coruada*. Origo *coruadae* apud populos Slauios quaerenda; Polonis enim et Bohemis *Robota, die Rouuat, Rouolt*, operae sunt rusticorum. Hoc uocabulo utuntur etiam Bauari et Austrii conf. *Cod. Austr.* P. II, p. 255 uoce *Rouuat*. IOH. FRANC. BALTHASAR de operis rusticorum, cap. 3 p. 10. No-

Nobis frequentius *Frohne* siue *Frohn - Dienst*, *Schaarwerk*. Operae uero uel indeterminatae sunt, uel determinatae; hinc et coruadae uel dierum, uel actuum numero censentur.

materiam) siue *materiamen* (cap. LXII.) h. e. lignum. *Lex Salica* tit. VIII, §. 4: *Si quis in silua alterius materiamen furatus fuerit, aut incenderit etc.* Graecis ὕλη. CAESARIUS in glossa, p. 449: *materiamen sunt ligna, quae nos uulgariter appellamus Cimber; quando enim necesse habemus uel torcularia, uel domos, uel alia aedificia, de nouo facere, homines ad hoc determinati, XV noctes ibi debent operari.*"

causam) h. e. rem, unde Italis *Cosa*, Gallis *Chose*. Rei appellatione et *causae* et iura continentur. l. 23 de V. S.

buticulas et ortum) *Buticula* a buta, Germanorum *Bude*, *Boding*, cupa, uas uinarium, *Bouteille*, lagena; hic ponitur pro uino, sicuti *ortus* siue hortus pro horti prouentu. Forsitan argumentum peticum fuit ex plebiscito, de quo loquitur l. 18. ff. de offic. praes. *ne quis praesidium, munus, donum caperet, nisi esculentum potulentumue, quod intra dies proximos prodigatur.*

IV.

Si familia nostra partibus nostris aliquam fecerit fraudem de latrocinio aut alio neglecto, illud in caput componat; de reliquo uero pro lege recipiat disciplinam uapulando; nisi tantum pro homicidio et incendio, unde feida exire potest. Ad reliquos autem homines iustitiam eorum, qualem habuerint, reddere studeant, sicut lex est. Pro feida uero nostra, ut diximus familia uapuletur. Franci autem, qui in fiscis aut uillis nostris commanent, quicquid commiserint, secundum legem eorum emendare studeant; et quod pro feida dederint ad opus nostrum ueniat, id est, in peculio aut in alio pretio.

Fraudem) *Fraus* hic damnum esse uidetur; consentit l. 131 ff. de V. S. *Fraus et ipsa noxa dicitur, et quasi poenae quaedam praeparatio.*

De latrocinio aut alio neglecto) Neglectum est negligencia siue culpa, ex qua damnum oritur. Ita *lege Alamann.* tit. 36, §. 3. cautum: ut in constituto die aut legitime iuret, aut si culpabilis est, componat, *ut per neglectum non euadat*, et si euaserit LX solidis de fredo sit semper culpabilis. Ille autem diftringat, *ut neglectum non fiat*, nec pauperes patiantur iniuriam. add. *leges Langobardorum* tit. 58, §. 2 tit. 60, §. 16.

in caput componat) caput interdum pro uita. Sed rariores erant apud Germanos poenae capitales aut certe de uita componere siue uitam redimere licebat. Leges huic sententiae suffragantes indicat HEINECC. in elem. iur. germ. t. II §. 371. Quare uel huiusmodi compositio hic innui uel caput dici uidetur animal uel alia res furto ablata; inde furtum *capitis*, *capitale*, res restituenda aut aestimatio illius. Legi Salicae formula ualde familiaris: *excepto capitale et delatura*. Quamobrem capitulum nostrum damnum latrocinio culpaue uillis regiis allatum, ex legis praelcripto, sarcendum esse monet. Lex autem Salica aliaeque regum Francorum auctoritate leges promulgatae latissime de compositionibus sanciant. *Lex Salica* tit. XII §. I: *Si quis uero ingenuus de foris casa, quod ualent duo denarii furauerit, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis iudicetur, excepto capitale et delatura.* et tit. XIII, §. 1: *Si quis seruus foris casa, quod ualent duo denarii furauerit, et ei fuerit adprobaturum; aut centum uiginti ictus accipiat, aut CXX. den. qui faciunt solid. III. culpabilis iudicetur, excepto capitale et delatura.* Sed uerba capituli nostri de iis etiam accipi possunt, qui latrones occultant, uel recipiunt, et idcirco quasi latrones iudicari debent. Capit. III a. 806, cap. 2 in BALVZ. tom. I p. 449: de latronibus, quicumque post missam sancti Iohannis latroni mansionem dederit, si Francus est, cum duodecim similibus Francis iuret, quod latronem eum fuisse non scisset, licet pater eius sit aut frater uel propinquus. Si hoc iurare non potuerit, et ab aliquo conuictus fuerit, quod latronem in hospitio suscepisset, quasi latro et infidelis iudi-

tur ; quia latro infidelis est noster et Francorum , et qui illum suscipit , similis est illi. Si autem audiuit , quod latro fuisset , et tamen nescit profirmiter , aut solus iuret , quod numquam eum audisset , nec per ueritatem nec per mendacium latronem esse ; aut sit paratus , si de illo latrocinio postea uictus fuerit , ut similiter damnetur et *Leg. Langobard.* l. I, tit. XXV , leg. 71 : *Si liber homo (latronem forbannitum) susceperit , cum XV solid. componat , et si seruus , CXXV ictuum percussionibus uapuletur.* add. *L. Wisigothorum* l. IX, tit. I , leg. 19.

unde feida exire potest) *Feida* satisfactio erat , quam recipiebat uniuersa domus laesa. uid. HEINECC. c. l. tom. II , §. 18 , sq. In homicidiis dicebatur *Leudum* siue *Werigeldum*. De homicidiis et incendiis uid. *L. Sal.* tit. XLIV , seq. et XIX. Quum in uillis regiis feidam rex , cui damnum illatum , exigere posset ; familia eam , ut uerberibus lueret , praecepit. *Feida* postea in *Spec. Saxon.* dicebatur *die Busse*. *Fredum* erat regalis compositio pacis ; pecunia enim pro pace quasi redimenda a fisco exigebatur , postea *Wette* uocata. In uillis suis rex *fredum* , ut rex , et aliquando *faidam* ob damnum acceptum , postulare poterat.

ad reliquos autem homines) Reliqui homines dicuntur , qui ad familiam uel uillam non pertinebant ; de iis autem qui uillam alienam inuadunt , cauet *L. Sal.* tit. XVIII. l. 1 : *Si quis uillam alienam adfallierit , MCC. den. qui faciunt solidos XXX. culpabilis iudicetur.* l. 2 : *Si quis uillam adfallierit alienam , et ibidem ostia fregerit , canes occiderit , aut hominem plagauerit , uel in carro aliquid exinde duxerit , VIII M. den. qui faciunt solid. CC. culpabilis iudicetur* l. 3. et quidquid inde abstulit , in locum restituat , et quicumque in eius contubernio fuisse conuicti fuerint , unusquisque eorum MMD. denar. qui faciunt solid. LXII. et dimidium , culpabilis iudicetur.

Franci) Distinguuntur in *L. Sal.* et alias saepissime a Romanis , meliorisque conditionis censentur. Ceterum reges Francorum adeo humani erant , ut populos etiam uictos legi-

gibus suis domesticis aut adscitis uiuere sinerent. *Lex Ripuar.* tit. XXXI, §. 3 : *ut infra pagum Ripuarium tam Franci, Burgundiones, Alamanni seu de quacunque ratione commemoratus fuerit, in iudicio interpellatus, sicut lex loci continet, ubi natus fuerit, sic respondeat.* Proinde AGOBARDVS, archiepiscop. Lugdunens. in libro aduersus legem Gundobadi, cap. 4 conquestus. „ Si non huic tantae diuinae operationis unitati ob- sistat tanta diuersitas legum, quanta non solum in singulis regionibus aut ciuitatibus, sed etiam in multis domibus ha- betur. Nam plerumque contingit, ut simul eant aut sedeant quinque homines, et nullus eorum communem legem ha- beat cum altero. „

In peculio) h. e. in pecude. uid. DV FRESNE in glossar. hac uoc. Moribus enim antiquis poenae quaedam in pecudum numero consistebant : sed et leuioribus delictis, inquit TA- CIRVS cap. 12, pro modo poenarum, equorum pecorum- que numero conuicti mulctantur. Pars mulctae regi uel ci- uitati, pars ipsi qui uindicatur, uel propinquis eius exsol- uitur. En ! *fredum et feidam* (c. LXII.)

V.

Quando iudices nostros labores facere de- bent, seminare, aut arare, messes colligere, foenum se- care, aut uindemiare, unusquisque in tempore laboris ad unumquemque locum prouideat ac instituere faciat, quomodo factum sit, ut bene salua sint. Si intra pa- triam non fuerit, aut in quali loco iudex uenire non po- tuerit, missum bonum de familia nostra aut alium ho- minem bene creditum causas nostras ad prouidendum dirigat, qualiter ad perfectum ueniant; et iudex diligen- ter prouideat, ut fidelem hominem transmittat ad hanc causam prouidendam.

labores nostros facere) Villici officia hic enarrantur, ipsique potestas uicarium, qui missus dicitur, constituendi conce- di-

ditur. Romani uillico addebant *monitorem*, VLP. l. 8, pr. ff. de instruct. uel instrum. legat. *homines qui agrum colunt, et qui eos exercent praepositivae sunt his, quorum in numero sunt uillici et monitores.* add. PAVLLI recept. sent. L. 3, tit. 3, §. 35. Missi comitum et iudicum alias dicuntur uicarii et exsecutores; L. Alam. tit. 36, §. 1, 3, 4, 6. Huius autem generis missi sunt minores, quibus longe superiores missi regii seu dominici, qui e palatio in ciuitates et prouincias extra ordinem mittebantur, ut causas cognoscerent, et uitia emendarent tollerentque. Officia eorum late exponit DV FRESNE in glossar. hac VOC. FRANC. DE ROYE de missis dominicis (edit. noua Lips. 1744, 8 praeiit) MVRATOR. tom. I antiqu. Italic. diss. IX. in L. Ripuar. tit. LXXXIX. interdictum, *ut iudices siue missi fiscales non exigant, priusquam facinus componatur.* et tit. LII: *si quis iudicem fiscalem, quem comitem uocant, interfecerit, DC sol. mul. tetur.* Quod si regius puer uel ex tabulario (i. e. per tabulas manumissus) ad eum gradum ascenderit, trecentis solidis mul. tetur. Fiscus et uillae in capitul. nostro c. 52 coniunguntur; proinde iudices uillarum genus quoddam fiscalium iudicum fuisse uidentur; ideo tamen fiscales et uillaticos iudices non eosdem existimo.

intra patriam) i. e. domi uel in pago, *im Land*; patriam enim Germani *ατ' εχοχνη* *Land* dicunt. Hinc comites prouinciae, *Land Graffen*, documenta uetera saepius *comites patriae* appellant.

VI.

Volumus ut iudices decimam ex omni conlaboratu pleniter donent ad ecclesias, quae sunt in nostris fiscis, et ad alterius ecclesiam nostra decima data non fiat, nisi ubi antiquitus institutum fuit. Et non alii clerici habeant ipsas ecclesias, nisi nostri aut de familia aut de capella nostra.

decimam) Decimae in Capitularibus crebro persolui iubentur. In Capitul. episcoporum apud BALVZ. tom. I p. 359, cap.

cap. 7, qua ratione distribuuntur decimae docetur: *Vt et ipsi sacerdotes populi suscipiant decimas, et nomina eorum, quicumque dederit scripta habeant et secundum auctoritatem canonicam coram testibus diuidant. Et ad ornamentum ecclesiae primam eligant partem, secundam autem ad usum pauperum uel peregrinorum per eorum manus misericorditer cum omni humilitate dispensent, tertiam uero partem semetipsis soli sacerdotes reseruent.* add. Capitul. a. 779 c. 7 et 13. Carolus M. inter reges Francorum primus forte decimas imposuit omnibus, cum antea ex liberalitate, hortantibus episcopis, proficiscerentur, qui de singulis calatis siue colonorum habitationibus singulos tantum solidos in ecclesiae usus recipiebant. Imperatis uero decimis, census ita imminuebatur, ut de quinquaginta calatis unus solidus daretur; quod de precariis de *uerbo h. e.* iussu regio factis, non de spontaneis, intelligendum. Iubet uero rex precarias fieri, ubi nondum sunt, ne fundi ecclesiarum uel inculti iacerent uel serui Dei agricultura distraherentur. uid. Patris pie col. comment. de re diplomat. Imper. r. I p. 40. HERM. ADOLPH. MEINDERS diss. de origine et iure decimarum in antiqua Saxonia siue Westphalia, ubi ostenditur ecclesias antiquiores Saxonicas siue Westphalicas ex meris decimis fuisse fundatas, nec Karolum M. uel Ludouicum pium iurisdictionem saecularem siue superioritatem territorialem, ut hodie uocant, dedisse abbatibus et episcopis. Nec uillas regias a decimarum onere liberas fuisse, comprobat hoc capitulum, cui iungas cap. XXXVI. Sed rex ecclesiis tantum fiscalibus decimas has destinat, nisi ecclesiae antiquiores eas iam sibi uindicauerint. uid. Capitular, L. 2, cap. 47: *ut ecclesiae antiquitus constitutae, nec decimis, nec alia ulla possessione priuentur.*

ex omni conlaboratu) h. e. prouentu agrorum, cap. 33 et 62. Vocabulum *labor* praecipue agriculturam respicit, ueluti Germanorum *Arbeit*. uid. WACHTER. gl. h. u. Alias conlaboratio (*errungen* siue *erworben Gut*) distinguitur a bonis hereditariis siue auitis et dotalibus et comparatu, c. 32.

Clerici) In saeculi istius uitiis ponitur, tam multos homines seruilis sortis ad sacros ordines euectos fuisse; ita enim THEGANVS de gestis Ludouici pii, cap. 20: *iamdudum illa pessima consuetudo erat, ut ex uilissimis seruis summi pontifices fierent et hoc non prohibuit, quod tamen maximum est malum in populo.* Prouidetur huic malo aliquo modo in capitulari a. 816, cap. 7 apud BALVZ. p. 564: *de seruorum uero ordinatione, qui passim ad gradus ecclesiasticos indiscrete promouebantur, placuit omnibus cum sacris ordinibus concordari debere. Et statutum est, ut nullus episcoporum eos ad sacros ordines promouere praesumat, nisi prius a dominis propriis libertatem consequuti fuerint, etc.* Et Capit. I a. 805, cap. 11 de propriis seruis uel ancillis, ut non supra modum in monasteria sumantur, *ne desertentur uillae.* Item L. I capitul. cap. 106, de seruis propriis uel ancillis, *ut non amplius condeantur uel uelentur, nisi secundum mensuram et ut ibi satisfiat, et uillae non sint desolatae.* POTGIESSER. de stat. seru. L. 4, cap. 6 sq.

de capella) Reges ut plures uillas et palatia ita plures habebant capellas. Capitul. L. 5, cap. 334. cautum: placuit nobis, ut sicut ab episcopis et reliquis sacerdotibus ac DEI seruis admoniti fuimus, nec capellae in palatio nostro, uel alicubi absque illa nostra sine permissu uel iussu episcopi, in cuius est parochia, fiant. De capellis regiis, in quibus ualde celebris erat Aquensis, uid. DV FRESNE Glossar. hac uoc. Qui de capella erant, de familia quoque erant. Proinde et capellani, cancellariorum partes tuentes in ministerialibus regis primariis numerabantur. Quid? quod olim regina capellanum domesticum habebat. Documento est charta Ottonis I, qua Adelheidis coniux dotis lege abbatiā S. Maximini accepit: *decernimus etiam atque constituimus, ut praefatus abbas, omnesque sui successores praedictae coniugi nostrae, Adelheidae scilicet, Imperatrici, aliisque post illam Reginis uel Imperatricibus ad capellam, ad mensam in curia regia seruiant, et seruitium, quod in secundo semper anno de eadem abbatiā, dictante iustitia, daturi sunt, sibi exhibeant, ipsi uero quotiescumque ad Regalem curiam uenerint, de regia*

mensa pascantur et inter curiales et domesticos regis et reginae, qui regio cibo uestuntur, non infimi semper habeantur, prout decet illum sacratissimum locum, et prouisoires ac ministros illius ecclesiae, per quam cuncti reges et Imperatores per uicissitudines temporum cum suis coniugibus in Regnum et Imperium semper confirmabuntur.

VII.

Vt unusquisque iudex suum seruitium pleniter perficiat, sicut ei fuerit denunciatum. Et si necessitas euenerit, quod plus seruire debeat, tunc computare faciat, si seruitium debeat multiplicare in noctes.

Seruitium) Quam diuersi generis seruitia siue operae fuerint, ex capitulis sequentibus patebit. Ex hoc discimus, moris fuisse, ut seruitia denunciarentur. Discimus etiam, operas certas ac definitas fuisse, nec nisi necessitate exigente, ultra modum consuetum quicquam postulatum fuisse. Nam in tanta uillarum regiarum multitudine, ut omnes simul operas praestarent, necesse non erat; sed reges sua cuique tempora designabant. In capitulo nostro aliquoties legitur formula: *quando seruierint*. Ex uita Ludouici pii in historia Franc. p. 344 haec non nihil illustrare possunt: „quae loca, inquit auctor incertus, quando quartum redibatur ad annum, sufficientem regio seruitio exhibebant expensam, quibus prudentissime ordinatis inhibuit a plebeiis ulterius annonas militares, quos uulgo foderum uocant, dari, licet hoc uiri militares aegre tulerint.„ Iuris Germanici interpretes inter se disceptant, utrum in dubio operae determinate censendae sint, an indeterminatae. Si iam antiquissimis temporibus, TACITO teste cap. 25 serui modo quodam definito dominis parerent, si Franci etiam seruitia ratione loci, temporis et modi describerent; non intelligo, qua ratione operae, praesertim rusticorum, hodie indeterminatae censeantur. conf. IOH. GEORG. PERTSCH. diss. de diuisione operarum in determinatas et indeterminatas, earumque exactione. ill. IOH. GEORG. ESTOR. commentar. de praesum-

functione contra rusticos in causis operarum, earumque redemptione licita. add. Init. iur. pol. Germ. §. 224.

si seruitium) an seruitium debeat multiplicare.

in noctes) Germanos noctes, non dies computasse, tralatitium est, TACITVS cap. XI. M. BOUVET dans le droit public de France p. 192 hoc capitulum non satis commode interpretatus uidetur: *que chaque juge remplisse entierement ses fonctions et s'il arrivoit, qu'on fut obligé de la charger d'un plus long service, qu'à l'ordinaire et qu'il ne put s'en acquitter sans trop prendre sur la nuit, il feroit sur cela ses representations.*

VIII.

Vt iudices nostri uineas recipiant nostras, quae de eorum sunt ministerio, et bene eas faciant, et ipsum uinum in bona mittant uascula, et diligenter providere faciant, quod nullo modo naufragium sit. Aliunde uinum peculiare comparando emere faciant, unde ad uillas dominicas condirigere possint. Et quandoquidem plus de ipso uino comparatum fuerit, quam ad uillas nostras condirigendum mitti opus sit, nobis innotescat, ut nos commendemus qualiter nostra fuerit exinde uoluntas. Cippaticos etiam de uineis nostrum mittere faciant. Censa de uillis nostris, quae uinum debent, in cellaria nostra mittant.

uineas nostras) Capitulare nostrum, quod ill. MONTESQUIEU in *spiritu legum* L. XXXI c. 18 appellat *un chef d'oeuvre de prudence, de bonne administration et d'economie*, nunc ad singularia oeconomiae et politicae capita pergit et a uinea orditur, CATONIS exemplo, qui c. II uineae primum locum tribuit. De uitis cultura late praecipunt ueteres scriptores rei rusticae, GEOPONICOR. l. V. PETR. CRESCENTIENS. l. IV de agricultura. c. 27: *qualiter uinum mittendum sit in dolia* c. 42: *qualiter uinum et uasa liberentur a muffa.* *Spectacle de la nature* P. II entretien XIII et XIV. Veteres Germani nec uineas colebant, nec uinum ad se importari sinebant, quod ea

re ad laborem ferendum emollescere homines atque effeminari arbitrantur. CAES. de B. G. l. 4, cap. 2. In Gallia imperator *Probus*, sublata *Domitiani* lege, qui uineta succidi iusserat, ea plantare permisit. iam *L. Sal. tit. XXVII*, art. 11. de uineis cauet. Primam mentionem uinearum in Franconia chartam quamdam Fuldensem a. 777 in SCHANNAT. tradit. Fuldenl. p. 27 facere putat ECKHART. in comment. de reb. Franc. orient. tom. I p. 645. Documenta Bauarica longe ante aetatem istam memorant uineas. In *Chronico Luitpoldi*. P. I p. 5 charta, regnante Vtilone, Duce Bauar. data, nominat Kerhelm *miniorem de Putilespah*. In MEICHELBECK. hist. Frisingens. t. I instrum. n. 36 in charta, Thassilonis tempora referente, legimus: *locum, quae dicitur Fecht, cum seruis et mancipiis, cum colonis et territoriis, cum pratis et pascuis et siluis et saltis et molentinam superiorem in Pottinavva sitem et ipsum seruum, qui eam custodit cum omni familia et utensilia eius et uineas subiacentes in loco, quae dicitur, ad Perge cum colones earum etc.* De hodierna Germanorum uinearum cultura uid. FRIDR. VLR. STISSERS *Einleitung zur Landwirthschaft* cura H. ZINCK. cap. 3, sect. III. *Init. iur. pol.* §. 239.

uinum peculiare) h. e. uinum, quod serui in peculio a dominationibus separatim habent (peculiare enim idem est, quod peculium) aliunde coemant iudices, atque ex eo, quantum sufficiat uillis dominicis, quae uineas forte non habent, suppeditent. Si aliquanto plus comparatum fuisset, rex commendabit (*mandabit*), quae uoluerit.

cippaticos) Galli uitem ipsam, *den Weinstock*, dicunt *Cep de uigne*; forsitan cippatici sunt uiuiradices aut malleoli (*Fechser*), quibus uineae propagantur, ni quis cippaticos existimet ridicas, pedamenta, palos, ad opus mittendos, ut uel recondantur uel inutiles comburantur.

Censa) censa siue census non nummos tantum; uerum etiam animalia et fruges respiciunt, (*Zinse, Gulten*); quare uillae quaedam censu uini in cellaria (*Keller*) regis mittere debebant. Num census seruorum arguat, disputatur; ita censet Ill, auctor *de l'esprit*

des Loix. 30, cap. 15 : c'étoit donc une même chose, ait, d'être serfet de paier le cens, d'être libre et de ne le paier pas. Libertos tamen censum de capite interdum persoluisse, non inficiatur. Et quis dubitet, ingenuos etiam pacto quodam ad censum adstringi potuisse? quis colonos liberos, ac censuales, ignoret? In capitul. Caroli calui a 864 ap. BALVZ t. II p. 188 colonorum fiscalium, manfos suos, census subuertendi causa, uendentium fraus reprimatur: „ut quoniam in quibusdam locis coloni tam fiscales, quam et de casis Dei suas hereditates, id est, mansa, quae tenent, non solum suis paribus, sed et clericis canonicis ac uillanis presbyteris et aliis quibuscumque hominibus uendunt et tantummodo sellam (*cellam*) retinent et hac occasione sic destructae fiunt uillae, ut non solum census debitus inde non possit exigi, sed etiam, quae terrae de singulis mansis fuerunt, iam non possint agnosci: constituimus, ut praecipiat a nostris ministerialibus et a ministris ecclesiasticis, ut hoc nullo modo de cetero fiat, ne uillae destructae atque confusae fiant, et quidquid singulis mansis sine licentia dominorum uel magistrorum per quoscumque uenditum est, recipiatur, et singulis mansis, de quibus terrae uenditae sunt, et de quibus census decidit propter eorum impossibilitatem, qui mansa deferuire non possunt, restituatur, et iuxta qualitatem uel quantitatem terrae uel uinearum ad singulos manfos pertinentium, postquam restaurati fuerint, ab unoquoque manfo census ad partem dominicam exigatur. Huiusmodi census non tam commoda fisci siue tributa, quam emolumenta fundi priuata fuerunt. Haud dissimilia tradit BOVQVET dans le droit public de France tom. I, p. 73.

IX.

Volumus, ut unusquisque iudex in suo ministerio mensuram modiorum, sextariorum, et siculas per sextaria octo, et corborum eo tenore habeat; sicut et in palatio habemus.

modiorum) *modii* et *sextarii* siue *sextaria* sunt mensura liquidorum et aridorum, l. 13 ff. de instruct. uel instrum. leg. ueluti sextaria uini, mellis auenae, calcis. Modium constituisse XVI sextariis, apparet ex ADALARDI statutis Corbeiens. l. I cap. 4; sed aliis prouinciis et locis placebant alia. *Sicula* est mensura liquidorum, nonnumquam pro sicula scribendum uidetur *siula*, chartis notissima (nobis *Seitel*). *Corborum* est corbium. In statut. Corbeiens. c. VI: *uolumus, ut annis singulis ueniant de spelta bene uentilata atque mundata corbi DCCL, unusquisque corbus habens modia XII bene coagitata et rasa, ad istum nouum modium, quem dominus Imperator posuit. Breuiar. Caroli M. p. 328: mensuram modiorum et sextariorum ita inuenimus, sicut et in palatio.* Mensurae omnes ad palatinae h. e. publicae normam formentur; neque enim iusta modo et aequalis (ut in Capitular. frequenter statutum), sed etiam unica per totam prouinciam mensura adhibeatur, necesse est. uid. *init. iur. pol.* §. 177.

X.

Vt maiores nostri, et forestarii, poledrarii, cellularii, decani, telonarii, et ceteri ministeriales ea faciant, et sogales donent de mansis eorum; pro manuopera uero eorum ministeria bene prouideant. Et qualiscunque maior habuerit beneficium, suum uicarium mittere faciat, qualiter et manuopera et ceterum seruitium pro eo adimplere debeat.

maiores) hi ministeriales, si ad iudicem referantur, dicuntur *iuniores*, cap. LVIII. Maior primus e famulis fuisse uidetur, postea uillicus uocatus est maior, Germanis *Meyer*, quamquam MEYER de uillicis et alii apud LVDEVVIG. in iure clientelari p. 352 non latinam, sed germanicam huius uocis originem quaerunt. L. *Sal.* tit. XI, l. 6 de maiore seruo et l. 7 de maiorissa statuit. De uillicis, hodie certa lege uillas tenentibus, aliter censendum esse, diximus cap.

III. Qua formula pactitia uillici constituentur, uid. LEISER c. l. L. 2, cap. 3, n. 23.

forestarii) nobis *Forster*, Latinis et Langobardis *Saltuarii*: l. 15, §. 2. ff. de instruct. uel instrum. legat. Forestarii igitur serui cum forestis siue siluis transferri solebant. At reges non solum saltus in uillarum suarum appendicibus referebant, sed habebant etiam filuas regias maiores, *Reichs-Forste*, quibus ministeriales regni maiores praeficiebant. Sed huiusmodi filuae prope modum omnes ordinum imperii patrimonio adiectae sunt. uid. STISSERS *Forst- und Jagd-Historie*, cap. 8 et 9. Cel. FRIDR. CARL BVRI *behauptete Vorrechte der alten Königl. Bann-Forste* etc. Francof. 1744. 10. SIGISM. SCHREIBER. de iudicio forestali Caesareo Norico.

poledrarii) qui poledrorum, h. e. pullorum equinorum (*Fohlen*) curam agunt c. 50. In L. Sal. c. l. l. 5 pro seruo *poledro* ECCARD. legendum censet, *puerum*. Ego substitui *poledrarium*.

cellularii) DV FRESNE hic pro cellulario ponit *cellarium* (quem et c. 58 habet) siue *cellerarium*.

decani) huius uocabuli uaria explicatio. Decani hic minores iudices esse uidentur. In monasteriis procuratores uillarum decani dicebantur. DV FRESNE hac uoc. n. 3. et 6.

telonarii) Reges Francorum uectigalia in compendiis fisci habuisse, abunde docent capitularia, eorumque modum definiunt. Capitular. II a. 805 c. 13. Idcirco telonearii in prouinciis pariter ac uillis regiis constituti, ut ministeriales partim liberi. Capitul. III a. 811 c. 4: *quod episcopi et abbates siue comites dimittunt eorum liberos homines ad casam in nomine ministerialium; similiter et abbatissae; hi sunt falconarii, uenatores, telonearii, praepositi, decani, et alii, qui missos recipiunt et eorum sequentes*. Sed regum et imperatorum largitas has quoque fortunas in sacrorum antistites et alios proceres trans-

transtulit; cuius rei documenta quamplurima collegit PFER-
FINGER. ad Vitriar. t. III p. 486. Hodie ea uectigalium est
conditio, ut neque in eximiis istis iuribus, Imperatori re-
seruatis, neque in superioritatis territorialis partibus referen-
da sint, sed eorum arbitrium penes imperatorem et omnes
principes electores simul esto. *Capitulat. nouiss. art. VIII.*

sogales) uid. cap. 62. *Sogalis* census est, pro modo agri
pendendus; *Soga* enim est funis, quo maiores agrorum
utebantur.

mansis) Mansus quidem uarii generis est; dicitur a *manendo*,
quia mansus et coloni aedibus, quibus fundus quidam affig-
natus, constat. Mansi quidam ab ingenuis colebantur, mi-
rioribus conditionibus; idcirco ingenuiles mansi a seruilibus
saepe distinguuntur.

beneficium) Si maior seruus fuit, num beneficium tenere
potuit? Id sane coniicias ex hoc Capitulari, et aliunde con-
stat, seruos a feudi acquisitione exclusos non fuisse. uid. *Ca-
pit. Pipini*, regis Ital. apud BALVZ. tom. I p. 541: *Fiscalini quo-
que et coloni, et ecclesiastici atque serui, qui honorati beneficia et
ministeria tenent, uel in uasallatico honorati sunt, cum domini sui
et caballos, arma, et scutum, et lanceam, spatam, et senespa-
sum habere possunt, omnes iurent, et nomina uel numerum de ipsis,
qui iurauerunt ipsis Missis in breue secum adportent.* „BOVQVET.
c. l. p. 125 alio id confirmat documento. Addi posset char-
ta Ludouici P. a. 824 ap. SCHILTER. de curiis dominical. p. 579,
in qua *seruilis feodi* fit mentio; sed harum tabularum tutam
fidem non esse, ostendit Dom. Pat. in Exercitat. Vol. I p. 73.
Hoc tamen ex nostro capitulo apparet, *maiores* beneficio or-
natum operas suas per uicarium implere potuisse. Si serui
beneficium animo tuo non sedeat, scrupulus alia forsitan in-
terpretatione eximi poterit. 1) ministerialium numero *ma-
iores* uillarum regiarum censeri, manifestum est. At uero
ministeriales beneficia acquirere potuisse, nemo negat. Si
quis horum ministerialium nonnullos liberos existimet,
non repugno. Nam et in cap. L deprehendimus poledrarios
liberos

liberos. Mediae certe sortis erant ministeriales, aliaque libertas plena, alia minus plena censetur. In Breuiario rer. fiscal. Caroli M. ap. ECKHART. p. 907 nominantur beneficiarii, qui cum casa dominicata mansos uestitos *seruiles* beneficii nomine habent. In breuiario Prumienfi p. 425: *de feudis ministerialium. Stephanus tenet mansa seruilia sex et dimidium, quae similiter, ut superiores, censum et seruitium soluere debent.* p. 429: *de feudis ministerialibus. Sunt ibi scararii XV. Ex his habet Raginullus mansum unum. Ducit de uino in angariam carradam unam. De lino dat libram unam; facit XV. noctes etc.*

2) Caue, putes, beneficium istis temporibus semper idem fuisse, quod feudum, uocabulum aeuo Carolingico obscurum. Iam LOVIS CHANTEREAU LE FEBVRE *dans le traité des fiefs et de leur origine* c. 3 monstrauit, *que benefice et fief ne sont point une meme chose.* Beneficium enim saepissime est usus fructus distinctus a proprietate, et beneficiario iure possidere est usufructuario iure possidere. uid. DV FRESNE uoc. beneficium. Nec nos turbabit uox *uassi* seu *uassalli*. In alterius enim uassaticum homines interdum se tradebant aut *commendabant*, tutelae tantummodo causa, nullo accepto beneficio saluoque legitimi domini iure.

XI.

Vt nullus iudex mansionaticos ad suum opus, nec ad suos canes, super homines nostros atque in forestos nullatenus prenda-

mansionaticos) *Mansionaticus* siue mansionaticum erat locus siue mansio, siue hospitium regi aut legatis illius parandum, ubi diuerterent. Sed saepius mansionaticum expensas huius hospitii significat, uid. cap. XXVII.

ad suos canes) Canum regis alendorum onus incumbebat iudici aut iunioribus c. LVIII. ac iudex id seruitii suis usibus non debebat uindicare. Hodie in terris quibusdam uenatoribus mansionatica exhibenda. IO. IOD. BECK. de iurisdict. forestali c. XVII §. 2: *In Bayern und in der Pfalz*

Pfalz dürfen die Jaeger und Falconier einmal des lahrs im Closter einkehren, doch also dass sie nicht allzuviel Personen, Pferd und Hund mit sich bringen und über 3 bis 4 tage sich im Closter nicht aufhalten; den Forstern und Vberreuthern aber ist die Einkehr gänzlich verboten. Canum nutriendorum onus aliquando subditis imponitur; accipiunt, sumtum compensandorum causa, den Hundshaber, aut nonnihil remittitur de censu. STISSER. c. l. cap. 6, §. 48, ibique cit. IO. IAC. REINHART. de iure forestali Germanorum, p. 84.

XII.

Vt nullus iudex obsidem nostrum in uilla nostra commendare faciat,

obsidem) DV FRESNE interpretatur hospitem, hôte; obsides enim hôtes dicti, quod apud eos, ad quos obsides mittebantur, hospitarentur ac diuerterent. Forte mens capituli huius haec est: ne iudices obsides, quos rex dare debet, ex hominibus uillae legant; principes enim et optimates et ecclesiae saepius per homines aut ministeriales ostagium praestiterunt. uid. Cel. DREYER. diss. de obstagio iuris Europaei §. 2. *Commendare* se est alterius se tutelae tradere seu in clientelam uenire. Igitur fortasse iudices obsides, regi datos, a *commendatione* arcere iubentur. *Commendare* denique est *mandare*; inde prona capituli huius explicatio. In charta diuisionis Ludouici pii a. 837, cap. 9 de obsidibus cauetur: de obsidibus autem, qui propter credentias dati sunt, et a nobis per diuersa loca ad custodiendum destinati sunt, nolumus, ut ille rex, in cuius regno sunt, absque uoluntate fratris sui, de cuius regno sublati sunt, ad patriam eos redire permittat; sed potius in futuro in suscipiendis obsidibus alter alteri mutuum ferat auxilium, si frater fratrem hoc facere rationabiliter postulauerit.

XIII.

Vt equos emissarios, id est, vvaraniones, bene prouideant, et nullatenus eos in uno loco diu stare permit-
tant

tant, ne forte per hoc pereant. Et si aliquis talis, qui bonus non sit, aut ueteranus sit *** Si uero mortuus fuerit, nobis nuntiare faciant tempore congruo, antequam tempus ueniat, ut inter iumenta mitti debeat.

vvaraniones) In L. Sal. tit. 41, l. 4 statutum: Si quis *Waranionem* Regis furauerit, MMCCC. den. qui faciunt solid. LX. culpabilis iudicetur, excepto capitale et delatura. ECKHART. ad hunc locum ita commentatur: „h. e. equum bellicum. Ad bellicum uero usum cum plerumque admissarii, tamquam robustiores, eligerentur, inde factum est, ut *vvarannionis* uox deinde ad designandum equum admissarium solum modo adhiberetur. Hispani, Occitani et Prouinciales hinc admissarium *guaragnon*, Itali *guaragno*, Galli *fer-rand* appellant. Reuera tamen uox haec a *vverre*, *vvarre*, bellum, et *renneo* siue *reino*, admissarius, formata, bellicum equum denotat, quem CAESARIUS Heisterbacensis in glossis ad Chartularium Prumiense a uulgo *herriperretum* nuncupari dicit. Et p. 13 glossae quaedam ueteres adducuntur, in quibus emissarius *reinno*, a *rennen*, *lauffen*, coire, unde *scroph*a, apud Saxones, uulgo *eine Range*. PETR. de CRESCENT. l. IX c. 2 sciendum etiam, quod equus debet gigni a *stellione*, quem *guaragnum* uocamus uulgariter, diligenter custodito, parum uel nihil equitato et cum minimo labore poterit etc. PALLAD. l. IV c. 13: in admissario quatuor spectanda sunt forma, color, meritum, pulchritudo. In forma hoc sequemur, uastum corpus et solidum, robori conueniens, altitudo, latus longissimum, maximi et rotundiclaues, pectus late patens et corpus omni musculorum densitate nodosum, pes siccus et solidus et cornu concavo altius calciatus etc.

ueteranus sit) COLVMELLA de re rust. L. VI c. 27: admissarius nec minus, quam quindecim, nec rursus plures quam uiginti, unus debet implere, isque admissurae potest trimus adhiberi et usque ad annos uiginti plerumque idoneus esse. „ VIRG. l. III georg. u. 95:

Hanc

Hunc quoque, ubi aut morbo grauis, aut iam segnior annis,
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectae.
Frigidus in Venerem senior, frustraue laborem
Ingratum trahit, et si quando ad praelia uentum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine uiribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos, aeuumque notabis
Praecipue etc.

iumenta) Iumentum quidem totum bestiarum, onera gestantium, genus continet, sed in legibus Francorum iumentum est equa, *iument*. Ceterum de equorum foetura uid. STISSERS *Einleitung zur Land-Wirthschaft*, cap. 6, sect. I.

XIV.

Vt iumenta nostra bene custodiant, et poledros ad tempus segregent. Et si pultrellae multiplicatae fuerint, separatae fiant; et gregem per se exinde adunare faciant.

segregent) COLVM. l. VI c. 29: „equus bimus ad usum domesticum recte domatur, certaminibus autem expleto triennio, sic tamen, ut post quartum demum annum labori committatur. „

pultrellae) quasi poledrellae, equae adultae, Gall. *pourelles*. PALLAD. l. IV c. 13: *femina recte bima concipiet, quia post decennium iners ex ea soboles et tarda nascetur.*

XV.

Vt poledri nostri missa S. Martini hiemale ad palatium omnimodis habeant.

missa) h. e. die festo S. Martini. uid. Capitul. apud. BALVZ. tom. I, p. 638. tom. II, p. 189, et p. 731: *Imperator circa missam S. Martini Aquisgrani ad hiemandum uenit, ex anonymo.*

hiemale) h. e. hibernium siue hiemationem aut annonam hiemalem habeant et marescalci seu comitis stabuli palatini curae committantur.

XVI.

Volumus, ut quicquid nos aut Regina unicuique iudici ordinauerimus, aut ministeriales nostri Sinescalcus et Buticularius de uerbo nostro aut Reginae ipsis iudicibus ordinauerint, ad eorundem placitum, sicut eis institutum fuerit, impletum habeant. Et quicumque per negligentiam dimiserit, a potu se abstineat, postquam ei nuntiatum fuerit, usque dum in praesentia nostra aut Reginae ueniat, et a nobis licentiam quaerat absoluendi. Et si iudex in exercitu aut in vvacta seu in ambasiato uel alibi fuerit, et iunioribus eius aliquid ordinatum fuerit, et non compleuerint, tunc ipsi pedestres ad palatium ueniant, et a potu et carne se abstineant; interim quidem rationes deducant, propter quod hoc dimiserunt, et tunc recipiant sententiam aut in dorso aut quomodo nobis uel Reginae placuerit.

Regina) Reginam olim in rei familiaris curae locietatem uenisse, multis constat documentis. AGOBARDVS in apologia pro filiis Ludouici §. 8, Oper. tom. II, p. 61: cum Christianissimus et piissimus Imperator, Dominus Ludouicus, bonae coniugis, fide et moribus sibi congruentis, consortium amisisset, necesse fuit, ut aliam sibi acciperet, *quae ei possit esse adiutrix in regimine, et gubernatione Palatii et Regni.* HINCMARVS in epistola pro institutione Carolomanni regis §. 22: de honestate palatii, seu specialiter ornamento regali, nec non de donis annuis militum, absque cibo et potu, uel equis, ad Reginam praecipue, et sub ipsa ad Camerarium, pertinebat: et secundum cuiusque rei qualitatem illorum sollicitudo erat, ut tempore congruo semper futura prospicerent, ne quid, dum opus esset, ullatenus opportuno tempore defuisset. De donis uero diuersarum legationum ad Camerarium respiciebat, nisi forte, iubente rege, tale aliquid esset, quod reginae ad tractandum cum ipso congrueret. Haec autem omnia, et his similia eo inten-

tendebant, ut ab omni sollicitudine domestica, uel palatina, in quantum rationabiliter et honeste poterat, dominus rex, omnipotenti DEO spem suam indefinenter committens, ad totius regni statum ordinandum, uel conseruandum, animum semper suum promptum haberet. „ Sed et regni consortes, immo *coimperatorices* dicebantur reginae, nec perperam, ueluti Vener. pater D. IOH. HEVMANN. in commentar. de re diplomat. Imperatricum uberius demonstraui.

ministeriales) hi ministeriales palatii in nobilium ordine erant, atque adeo longe diuersi a ministerialibus uillarum cap. X, quamquam nominibus inter se non differrent. Quum igitur tam uarii generis ministeriales, serui, ingenui et nobiles reperiantur, quid mirum, uarias interpretum, aetates et prouinciarum mores inter se diuersos non satis discernentium, sententias circumferri. Conf. quae ill. ESTOR, GLAFEY, PLOENNIES et alii de ministerialibus commentati sunt.

Sinescalcus) Sinescalcus seruus in *L. Alamann.* tit. 79, l. 3 in pastorum et artificum numero habetur; quare armentorum minister fuisse uidetur. *Son* est congregatio, *Sende* siue *Gesinde*, familia dominica, hinc Seniscalcus familiae inspector. ANNAL. FVLDENS. ad a. 836 Autulphum *Senescalcum* regis appellant, quem continuat. AIMOINI l. IV cap. 78 regiae *mensae praepositum* et RHEGINO *principem coquorum* uocat. HINC-MARVS describit eius munus ex Adalardi epist. 3, cap. 23: quae uidelicet cura, quamquam ad butticularium, uel ad comitem stabuli pertineret, maxima tamen cura ad Senescallum respiciebat, eo, quod omnia cetera praeter potus uel uictus caballorum, ad eundem Senescallum respicerent. „ Quare Senescallos in maiorum domus locum successisse, nonnulli obseruarunt. Huius uocabuli et dignitatis fata late memorat DV FRESNE hac uoc. DE LA MARE dans le traité de la Police Vol. I, l. I.

Buticularius) A *buticula*, de qua c. III diximus, h. e. pincerna regis. De buticulariis in singulari commentatione erudite ex-

posuit V. C. CHRIST. GOTTL. SCHVVARZIVS, aeternum huius academiae decus.

a potu se abstineat) non tam poenae nomine, quam ut quis causam suam apud regem apte diceret, ebrietate vitata. Quare capitul. III a 803 c. 15 cautum: *ut nullus ebrius suam causam possit conquirere in mallo, nec testimonium dicere; neque comes placitum habeat, nisi ieiunus. Capitul. II a. 805 c. II: Et omnino nullus, nisi ieiunus ad iuramentum uel ad testimonium admittatur.*

vvacta) nobis *Wacht*, Gallis *guet*, custodiae, excubiae. In Ludouici pii praecepto pro Hispanis in regno Francorum in BALVZ. tom. I, p. 549: *ut sicut ceteri liberi homines cum comite suo in exercitum pergant, et in marcha nostra iuxta rationabilem eiusdem comitis ordinationem atque admonitionem explorationes et excubias, quod usitato uocabulo vvactas dicunt, facere non negligant.*

in ambasiato) In L. Sal. tit. I, l. 3 legitimum impedimentum censetur, si quis in dominica ambascia fuerit occupatus. *Ambasti* est officium, in glossa KERONIS, *Ambacht*, nobis *Amt*. Ministerii genus etiam est legatio. In stilo iuris gentium *Ambasciator* est legatus primi ordinis.

in dorso) In L. Baiuvar. tit. VI, l. 2, §. 2 dorsus eius L. percussione rumpitur, qui die dominica opus seruale fecit.

XVII.

Quantascunque uillas unusquisque in ministerio habuerit, tantos habeat deputatos homines, qui apes ad opus nostrum prouideant.

apes) Apium furta notat L. Sal. tit. IX; apes igitur Germanis antiquissimis temporibus curae fuerunt. Qui apibus prouidebant, eos chartae dicunt *Cidelarios*, *Zeidler*. Vox a Slauicis populis petita, quibus *vvcel*, apis. In *Chronico Luthaelac*. p. 5 charta, iam Vtilone, Duce Bauar. regnante, data fundos cum *cidlariis* tradit. In silua regia, quam hodie tenet ciui-

ciuitas Norica, tanti momenti hoc erat negotium, ut singulare iudicium *das Zeidel-Gericht* institutum fuerit, quod re quidem amissa, adhuc retentum CHRISTOPH. SCHEVRE, diss. de iure mellicidii Cel. SHWARZ. de comment. de buticulariis. Rusticis hodie nonnumquam alucarium numerus certus imperatur. uid. *init. iur. pol. Germ.* §. 248.

XVIII.

Vt ad farinarias nostras pullos et aucas habeant iuxta qualitatem farinariae, uel quantum melius poterint.

farinarias) molas, molendina *L. Sal. tit. XXV l. 2* mulctatum, qui scclusam (*Schleusse*) de farinario alieno rupit.

auca) anseres, cap. LXII. Italis *ocche*, Gallis *oyes*. Antiquis *auca* generatim est auis. Leges politicae cauent, ne molitores rei pecuariae nimium studeant, ac frumenti subtrahendi occasionem inde capiant. Quapropter et hoc capitulum modum ponit, pro conditione farinariae. Similia habent statuta Corbeiens. l. I c. 6: *Et quia ad ipsum molinum boues, porci, aues diuersae, canes et interdum caballi pascendi sunt, addamus adhuc de ipsis molinis modia cc. nolumus, ut (molinarius) ullum alium seruitium, nec cum carro, nec cum caballo, nec manibus operando, nec arando, nec seminando, nec messes uel prata colligendo, nec braces faciendo, nec humlonem, nec ligna soluendo, nec quidquam aliud ad opus dominicum faciat, sed tantum sibi et suo molino seruiat. Porcos autem, aucas et pullos, quos de suo molino intrassiare debet, de suo nutriat, et oua soluat, et ea, ut diximus, quae uel molino necesse est facere, uel quae de molino debent exire, illa tantum studeat procurare uid. init. iur. pol. Germ. §. 161. n. 2.*

XIX.

Ad scuras nostras in uillis capitaneis pullos habeant non minus centum et aucas non minus triginta. Ad mansionales uero pullos habeant non minus quinquaginta, aucas non minus, quam duodecim.

scuras) *Scuria*, stabulum, Gallis *écurie*. *Scura*, horreum, *Scheuer*, sed promiscue hae uoces adhibentur.

uillis capitaneis) h. e. praecipuis, primariis, maioribus. Hae uillae capitaneae cum ciuitatibus imperialibus comparantur in libro: *Origines ou l'ancien Gouvernement de la France, de l'Allemagne, de l'Italie, à la Haye*, 1757. Diximus c. l, uillae cuidam regi le uillulas alias saepe additas fuisse, ita ut capitanea a minoribus facile dignosceretur. Sic domus capitanea dicitur domus praecipua, in qua habitat caput familiae, alias *caput mansi*. uid. DV FRESNE h. u.

XX.

Vnusquisque iudex fructa semper abundanter faciant omni anno ad curtem uenire; excepto **** uisitatio- nes eorum per uices tres aut quatuor seu amplius.

fructa) siue fructus. *Fructa* alias etiam est usufructus.

XXI.

Viuarios in curtis nostris unusquisque iudex, ubi antea fuerunt, habeat, et si augeri potest, augeat. Et ubi antea non fuerint, et modo esse possunt, nouiter fiant.

Viuarios) siue uiuaria, *viviers*, loci piscibus seruandis apti. Capitul. II a. 813 c. 19. COLVM. l. VIII c. I §. 4: rursus circa uillam ponuntur *μελισσωνες και χηνοτροφεια*, quin etiam *λαγοτροφεια* studiose administrantur, quae nos similiter appellamus apum cubilia, apiaria, uel nantium uolucrum, quae stagnis piscinisque lactantur, auiaria, uel etiam pecudum siluestrium, quae nemoribus clausis custodiuntur, *uiuaria*, et c. 16 §. 4: *utrum eiusmodi piscibus, an ranis frequens habeat, uiuarium*.

XXII.

Coronas de racemis, qui uineas habuerint, non minus tres aut quatuor habeant.

Coronas de racemis) Coronam de racemis, quam annuatim debebant abbas et conuentus Humulariensis, remittit Ludouicus rex, in charta a. 1223. DV FRESNE hac uoce. Forfitan et hic imperator huiusmodi consuetudinem urget, cuius origines, ni fallor, antiquissimae. Ex CATONE de re rust. c. 143 discimus, coronas floreas in honorem Laris in foco impositas fuisse, ut de *coronis donaticis* uictorum in ludis fileam. Qui Baccho sacrificabant, ipsaeque uictimae coronamentis ex hedera, cui uitis quoque cum pampino subinde admixta, exornatae conspiciebantur. uid. MART. SCHMEIZEL. comment. de coronis p. 58.

XXIII.

In unaquaque uilla nostra habeant iudices uaccaritias, porcaritias, berbicaritias, capraritias, hircaritias, quantum plus potuerint, et nullatenus sine hoc esse debent. Et insuper habeant uaccas ad illorum seruitium perficiendum commendatas per seruos nostros; qualiter pro seruitio ad dominicum opus uaccaritiae et carrucae nullo modo minoratae sint. Et habeant quando seruierint ad canes dandum boues cloppos, non languidos, et uaccas siue caballos non scabiosos, aut alia pecora non languida. Et, ut diximus, per hoc uaccaritias et carrucas non minorent.

uaccaritias) uaccaritia siue uaccaria, *vacherie*, locus siue praedium pecori bubulo propagando destinatum. De uaccaritiis L. Alam. tit. LXXV cauet: *si quis in uaccaritia legitima, ubi sunt duodecim uaccae uel amplius, taurum ex ea inuolauerit uel occiderit, tribus solidis eum soluat; aut quaecunque armentum de ipsa uaccaritia inuolatus fuerit, secundum qualitatem eum soluat. Illam optimam uaccam quatuor tremisses licet adpretiare, illam aliam sequenterianam solidum unum. Illa alia minuta animalia secundum arbitrium adpretientur, et ita soluantur secundum, quod lex habet. L. Sal. tit. III coercet furta uaccarum*
tauri

tauri, qui gregem regit et numquam uinctus fuit, tauri, qui de tribus uillis communes uaccas tenuit, tauri regis etc.

berbicaritas) a ueruece, *brebis*, nobis *Schaefferei*. *L. Sal. tit. III de furtis ouium*, *tit. V de furtis caprarum*.

commendatas) traditas, commodatas.

carruca) *Carruca* erat uehiculum opertum honoratorum, l. un. C. de honorat. uehicul. In *L. Sal. tit. XL, §. 1*, *L. Alam. tit. LXXXVI*, *L. Ripuar. tit. XLIV*, et passim *carruca* est aratrum, *charrue*. Permittit rex, ut iudices seruitia sua hominum regionum ope praestent, sed ne quid detrimenti capiant operae dominicae.

cloppos) lege non cloppos. *Cloppus* est claudus. DV FRESNE h. uoc. BALVZ. t. II Capit. p. 1008 in exemplo Corbion. *L. Alam. t. LXV l. 31* legit: *si quis alium in genuculo placauerit ita, ut cloppus permaneat*, etc.

XXIV.

Quicquid ad discum nostrum dare debent, unusquisque iudex in sua habeat plebeio, qualiter bona et optima atque bene studiose et nitide omnia sint composita, quidquid dederint. Et unusquisque iudex habeat de annona pastos per singulos dies ad suum seruitium, ad mensam nostram, quando seruierit. Et reliqua dispensa similiter in omnibus bona sit, tam farina, quam et peculium.

discum) mensam, Germanis *Tisch*.

plebeio) i. e. in facultate sua aut penu, alias districtu,

pastos) h. e. cibaria, alimenta, *die Kost*, quae accipere debet iudex, quamdiu operas praestat.

dispensa) Cap. LXIII. spensia, penaria, promptuarium, Gallis *depense*. Liber ordinis S. Victoris Parisiensis in DV FRESNE gloss. h. uoc. n. 2: *sub manu cellerarii est coquina, lardarium, dispensa interior*.

XXV.

XXV.

De pastione autem Kal. Septemb. indicare faciant, si fuerit, annon.

Pastione) pastionem definitis temporibus adstrictam esse, nemo nescit; quare pastio pro ipso tempore, quo porci ad nemora mittuntur, glandationis causa, usurpatur. vid. STISSERS *Einleitung zur Landwirthschaft*, cap. 4, sect. 3 §. 18.

annon) Chlotarius II, rex, in edicto apud BALVZ. tom. I, p 24. n. 23 : *et quandoquidem pastio non fuerit, unde porci non debeant saginari, cellarinsus in publico non exigatur.*

XXVI.

Maiores uero amplius in ministerio non habeant, nisi quantum in una die circumire aut providere poterint.

non habeant) iam ueteres rei rusticae auctores monuerunt, ut fundus siue praedium ministerio non indigeat, nec redundet. COLVM. l. I c. 3 : "nam huc pertinet praecelara nostri poetae sententia VIRG. l. II georg. u. 412 : *laudato ingentia rura, exiguum colito* . . . Nec dubium, quin minus reddat laxus ager non recte cultus, quam angustus eximie. l. II c. 1 : *nillicus credat, praetermissas non duodecim horas, sed annum periisse, nisi sua quaque die, quod instat, effecerit.*"

XXVII.

Casae nostrae indefinenter foca et vvactas habeant, ita ut saluae sint. Et quando missi uel legatio ad palatium ueniunt uel redeunt, nullo modo in curtes dominicas mansionaticas prendant, nisi specialiter iussio nostra aut reginae fuerit. Et comes de suo ministerio, uel homines illi, qui antiquitus consueti fuerunt, missos aut legationes soniare, ita et modo in antea et de parueridis et omnia eis necessaria solito more soniare faciant, qualiter bene et honorifice ad palatium uenire uel redire possint.

foca) h. e. ignem, *feu.* hospitibus ignem largiri non humanitatis tantum est, sed etiam iustitiae, legibus munitae. BALVZ. tom. II, pag. 358 et 442. Capitular. V Caroli M. a. 803., cap. 16: *ut infra regna, Christo propitio, nostra omnibus iterantibus nullus hospitium deneget, mansionem et focum tantum. Similiter pastum nullus contendere faciat, excepto prato et messe.*

mansionaticas) Cap. XI missi non solum in curtibus dominicis; uerum etiam in locis sacris mansionatica exigere prohibentur. uid. Karoli M. epist. ad Pipinum filium regem Italiae in BALVZ. tom. I p. 461. Quapropter innumerabiles imperatorum tabulae hanc exemptionis formulam habent: "ut nullus iudex publicus ad causas audiendum, uel freda exigendum, seu mansiones aut paratas faciendum, nec fideiussores tollendum, nec homines episcopatus distringendum, nec ullas redhibitiones publicas requirendum, ingredi uel exactare praesumat." *Mansionaticum* pertinebat ad tectum et hospitium, seu expensas ad hospitum exceptiones; *paratae* pro uiatico et alimentis exhibebantur. BIGNONIVS in notis in Marculfum apud BALVZ. p. 880 haec erudite explicat, et p. 893 ex ueteri diplom. Chilperici Regis docet, quae missis praebenda fuerint: ita ut telonarius, qui per teloneum Fossefense agere uidetur, annua illatione haec omnia ad missos ipsius monasterii, qui inde directi fuerunt dare et adimplere teneatur; imoque et euectionem ad ipsum missum, qui ad hoc exigendum ambularet, perpetualiter absque renouata tractumia annis singulis dare praecipimus, hoc est, ueredos seu paraueredos X. panis nitidi X. sequentis X. uini mod. I. ceruisiae mod. I. lardi lib. X. carnis pondo XX. casei lib. XII. pisorum lib. XX. caprum I. pullos II. oua X. olei lib. II. gari. lib. I. piperis unciam I. cumini uncias II. sal, acetum, olera, lignum sufficienter. Haec omnia superius commemorata locis conuenientibus, annis singulis, eisdem tamen euntibus, quam redeuntibus absque mora dare et adimplere deberetis, et iam ad reuertendum carra XII. de loco in locum per loca consue-

consuetudinaria." Formula autem MARCVLFI lib. I cap. II ita habet: ideo iubemus, ut locis conuenientibus eisdem a uobis euectio simul et humanitas ministretur, hoc est, ueredos siue paraueredos tantos, pane nitido modios tantos, uino modios tantos, ceruisa modios tantos, lardo libras tantas, carne libras tantas, porcos tantos, porcellos tantos, uerui-cestantos, agnellos tantos, aucas tantas, fasianos tantos, pullos tantos, oua tanta, oleo libras tantas, garo libras tantas, melle tantas, aceto tantas, cymino libras tantas, pipere tantas, costo tantas, gariofile tantas, spico tantas, cinamo tantas, granomastice libras tantas, dactylas tantas, pistatias tantas, amandolas tantas, cereos librales tantos, caseo libras tantas, salis tantas, olera, legumina, ligna, carra tanta, faculas tantas, itemque uictum ad caballos eorum, foeno carra tanta, suffuso modios tantos. Haec omnia diebus singulis tam ad ambulandum, quam ad nos in Dei nomine reuertendo unusquisque uestrum per loca consuetudinaria eisdem ministrare et adimplere procuretis; qualiter nec moram habeant, nec iniuriam perfectant, si gratiam nostram optatis habere."

antiquitus consueti) Concordat Capitul. Ludouici pii in BALVZ. tom. I, p. 638, n. 17: *in illis uero locis, ubi modo uia et mansionatici a genitore nostro et a nobis per capitulare ordinati sunt, missos ad hoc specialiter constitutos, qui hoc iugiter praeuideant, habeant, ut omnia, quae ad easdem legationes suscipiendas pertinent, fideles nostri ad hoc constituti ad tempus praeparare studeant, ut non tunc sit necesse de longe quaerere uel adducere, quando tempus est illa dare uel persolvere.*

paraueredis) Paraueredos iam ex tit. C. Theodos. de curs. publ. noscimus. Dicuntur equi agminales, quorum usus in cursu publico non quidem in uis publicis, sed in transversariis et militaribus, ut ueredorum in uis publicis, sicuti censet IAC. GOTHOFREDVS ad h. tit. In *L. Baiuvar.* tit. I, cap. 14, § 4 de colonis uel seruis ecclesiae sancitum: *paraueredos donent, aut ipsi uadant, ubi eis iniunctum fuerit.*

(soniare) curare, procurare, *soigner*. DV FRESNE h. uoc. In L. Sal. tit. I, l. I *sunis* siue *sonia* est *Saumnis*, mora, impedimentum legitimum. Interdum utraque significatio locum habet. Capitul. a. 779, cap. 21: *si comes in suo ministerio iustitias non fecerit, missos nostros in sua causa soniare faciat, usque dum iustitiae ibidem factae fuerint.*

XXVIII.

Volumus, ut per annos singulos intra quadragesima, dominica in palmis, quae Osanna dicitur, iuxta ordinationem nostram argentum de nostro laboratu, postquam cognouerimus de praesenti anno, quanta sit nostra laboratio, deferre studeant.

(argentum) Accipiendum uidetur pro pecuniario redditu. Nonne etiam argentum non signatum intelligi posset? Id colligimus ex uerbis: *de nostro laboratu*; certe in regno Francorum argenti fodinas non incognitas fuisse, discimus ex OTFRIDI paraphrasi Euangeliorum theotisca, lib. I, cap. I:

Zi nuzze grebit man ouh thar

Er inti Kuphar,

Ioh bithia meina

Isine steina;

Ouh thara zua fuagi

Silabar zu nuagi.

Ioh lesent thar in lante

Gold in iro sante.

i. e.

Non sine lucro foditur in ea

Aes et cuprum,

Atque cum multitudine

Sideritis siue ferrum;

Cui addas

Argentum, quantum sufficit.

Legunt etiam in illa terra

Aurum in eius arena.

XXIX.

De clamatoribus ex hominibus nostris unusquisque iudex prouideat, ut non sit eis necesse uenire et ad nos proclamare; et dies, quos seruire debent, per negligentiam non dimittat perdere. Et si habuerit seruus noster forinsecus iustitias ad quaerendum, magister eius cum omni intentione decertet pro eius iustitia. Si aliquo loco minime eam accipere ualuerit, tamen ipsi seruo nostro pro hoc fatigare non permittat, sed magister eius per semetipsum aut suum missum hoc nobis notum facere studeat.

clamatoribus) Clamator est litigator, qui ius suum in altera praesertim instantia persequitur. In Capitular. II, a. 805, cap. 8 statutum: de clamatoribus uel causidicis, qui nec iudicium scabiniorum adquiescere nec blasphemare uolunt, antiqua consuetudo seruetur, id est, ut in custodia recludantur, donec unum e duobus faciant. Et si ad palatium pro hac re reclamauerint, et litteras detulerint, non quidem eis eredatur, nec tamen in carcere ponantur; sed cum custodia et cum ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, et ibi discutiantur, sicut dignum est. „*Blasphemare* Germani postea dixerunt *Vrtbel schelten*, pro-uocare ad iudicem superiorem. In Capitul. I, a. 810, cap. I cautum: *de clamatoribus, qui magnum impedimentum faciunt in palatio ad aures Domni Imperatoris, ut missi siue comites illorum missos transmittant contra illos, qui mentiendo uadunt, ut eos conuincant.* L. Ripuar. tit. LVIII l. 20 nonnihil dissentire uidetur: *serui autem regis uel ecclesiarum non per actores, sed ipsi pro semetipsis in iudicio respondeant et sacramenta absque tangano coniurent.*

magister eius) Singula seruorum genera magistri h. e. serui peritiores direxisse, ac pro iis postulasse uidentur, quemadmodum hodie in uillis rusticorum loquacissimus quisque partes causidici, *des Bauern-Koenigs*, iustinet. Ceterum

VARRO lib. II, cap. 2, n. 20 magistrum pecoris appellat, et COLVMELLA lib. I, cap. 8, §. II: *sic enim et magistri singulorum officiorum sedulo munia sua exequentur, et ceteri post defatigationem operis, quieti ac somno potius, quam deliciis operam dabunt.* et §. 17: *tantoque curiosior inquisitio patrisfamilias debet esse pro tali genere servorum, ne aut in uestiariis, aut in ceteris praebitis iniuriose tractentur, quanto et pluribus subiecti, ut villicis, ut operum magistris, ut ergastulariis, magis obnoxii perpetiendis iniuriis, et rursus saevitia atque avaritia laesi magis timendi sunt.* Capitulum nostrum illustrant Capitularia lib. IV, cap. 32: *quicumque liber homo denarium merum et bene pensantem recipere noluerit, bannum nostrum, id est, sexaginta solidos componat.* Si vero servi ecclesiastici aut comitum aut vassallorum nostrorum hoc facere praesumpserint, sexaginta ictibus vapulent; aut si magister eorum vel advocatus, qui liber est, eos vel comiti vel misso nostro iussus praesentare noluerit, praedictum bannum nostrum, id est, sexaginta solidos componat.

XXX.

Volumus, unde servire debent ad opus nostrum, ex omni conlaboratu eorum servitium segregare faciant; et unde carra in hostem carrigari debent, similiter segregentur tam per domos, quam et per pastores, et sciant, quantum ad hoc mittunt.

carra) Carra siue carri iam veteri Latio noti currus, quibus vehuntur impedimenta exercitus, nobis *Karren*. Hinc in hostem carrigare, est, in exercitum curru vehere. Carra interdum ipsum est onus siue impedimentum. *Carropera* sunt operae, quae carris et plaustris fieri debent. *L. Sal. tit. XVII, l. 9: si ipsum foenum in carro carrauerit etc.* Distinguit Imperator servitia, animalium praesertim, rustica, domestica, aulica et bellica, quia u. c. non omnes equi ad omnia idonei sunt servitia. Ne alterum forte genus cum altero permisceatur, suus cuique locus et pastor assignetur.

XXXL

XXXI.

Vt hoc ad parueredarios uel gentias dare debent, simili modo unoquoque anno separare faciant, et tempore opportuno pleniter donent, et nobis dicere sciant, qualiter inde faciunt uel unde exit.

parueredarios) Paraueredarius, *palefrenier*, qui parauc-redos seu equos curat, aut stabulis praest.

gentias) DV FRESNE hanc uocem quidem affert, sed non explicat. Sine dubio legendum *genetias*, gynaecea, quibus uaria materia rudis elaboranda suppeditari debet. uid. cap. XLIII.

XXXII.

Vt unusquisque iudex prouideat, quomodo sementem bonam et optimam semper de comparatu uel aliunde habeat,

sementem) h. e. semen, nobis *Gesäme*. Nam ut semina sunt uarii generis, ita etiam uariae uirtutis. Primo semina, ait VARRO, lib. I, cap. 39, uidere oportet, ne uerustate sint exsucta, aut ne sint admixta, aut ne propter similitudinem sint adulterina. Interdum degenerant etiam lectissima semina, remediis tamen quibusdam iuantur. Add. STISSERS *Einleitung zur Landwirthschaft* cap. I, sect. I, §. 30.

de comparatu) *Comparatus* hic distinguitur a *conlaboratu*. Hodie feminum commercium singulare genus mercaturae constituit.

XXXIII.

Post ista omnia segregata et seminata atque pacta, quicquid reliquum fuerit, exinde de omni conlaboratu usque ad uerbum nostrum saluetur, quatenus secundum iussionem nostram aut uenundetur aut referuetur.

pacta) plantae et arbores *pangi* dicuntur, nobis *Pflanzen stossen*. uid. PALLAD. lib. II, cap. 14. Pacturium uel pacto-

ctorium est plantatorium. Pagina est ager mensura sua definitus. Sed *paetum* etiam significare potest reconditum, *empaqueté, gepackt.*

XXXIV.

Omnino prouidendum est cum omni diligentia, ut quicquid manibus laborauerint aut fecerint, id est, lardum, ficcum, sulcia, niufaltus, uinum, acetum, moratum, uinum coctum, garum, synapi, formaticum, butyrum, bracios, ceruicias, medum, mel, ceram, farinam, omnia cum summo nitore sint facta et parata.

lardum ficcum) nobis *geräucherter Speck.*

sulcia) DV FRESNE ex scriptoribus Germanicis interpretatur *salinae*, nobisque *Sulz-Guther, Sulz-Meister, etc.* satis nota. Sed in glossa Monseensi p. 400 *salza* est murium, *Gallert*; nescio an *Salze*, et Gall. *sauc* huc pertineat.

niufaltus) FRISCHIO in *Wörterbuch* uoc. *Salz, niufaltus* uidetur esse *neu eingesalzen*. In Capitul. LXVI capri niufalti crassi desiderantur.

moratum) potionis genus ex uino et moris dilutis confectum. In glossa *Caesarii* p. 448: „*moras* brabiren (*brambereen*) homines nostri tenentur colligere ad faciendum moratum, propter solennitates, et infirmos fratres, et magnos hospites. „

uinum coctum) Haec *Chronicon Placentin.* apud MVRATOR. tom. XV scriptor. p. 582 non nihil illustrat: *et post praedicta tam pisces lucios assatos cum salza de aceto, uel sinapi cum uino cocto et speciebus.*

garum) uid. not. ad c. XXVII. Antiquis non incognitum liquamen. COLVMELLA lib. VI, cap. 34 equae in pestifera labe quaternos sextarios gari per nares infundi iubet. APICIUS COELIVS de re coquinaria etiam gari mentionem facit, lib. 7, cap. 13. HVMELBERGIUS annotat: hucusque per totum opus ab Apicio nostro Gari uocabulum nusquam usurpatum est sine adiuncto: quare dubitauimus, num potius pro eo scribendum

esset oenogarum, quod ipsi in condimentis in frequenti usu est: sed nihil immutare ausi sumus, suspicionem tamen nostram non indicare nequimus. Sunt, qui coctorum piscium ius Garium uocent, et ita, ut in uetusto quodam MSto codice, sed incerto authore, reperi, confici praecipitur. Confectio Gari. Sume pisces minores salsos, aut si salsi non fuerint, saliantur pauco sale, et mitte ex illis sextarium unum, et de bono uino sextarios tres, et coque in aereo uase usque dum duae partes confumantur, et tertia remaneat; tum cola per saccum usque ad claritatem, et refrigeratum mitte in uitream ampullam, et utere. Caeterum quamuis liquaminis uocabulo garum intelligat Apicius noster, Latino tamen nomine aliquando caruisse, testis est Ausonius in epistola XXI ad Paulinum his uerbis: "Scis, me id nomen Muriae, quod in usu uulgi est, nec solere, nec posse dicere, cum scientissimi ueterum, et Graeca uocabula fastidientes, Latinum in gari appellatione non habeant. Sed ego quocunque nomine loquar liquor iste sociorum uocatur."

formaticum) caseum, modulo certo *formatum*; hinc Italorum *formaggio*; et Gallorum *fromage*.

bracios) Frumentum maceratum et torrefactum; unde cereuisia conficitur, nobis *Malz*. Cereuisiam coquere est *brauen*, *braxare*.

medum) hydromeli, mulsum. Bohemi mel dicunt *med*, et olim huiusmodi potione multum delectabantur.

XXXV.

Volumus, ut de uerbecibus crassis foccia fiat, sicut et de porcis; et insuper habeant boues saginatos in unaquaque uilla non minus, quam duos aut ibidem ad focciandum aut ad nos deducendum.

foccia) Soccia sagina est CANGIO, hoc unico capitulo nixo; sed quis boues saginatos ad saginandum habeat? Forte huc facit l. Langob. l. II tit. 32: *seruus massarius licentiam habeat ac peculio suo id est, bouem, caballum, similiter et de minutis*

peculiis in socio dare et in socio recipere. Socida, Italis foccità (ex interpretatione Cruscanorum) quasi societas accomandita di bestiae, che si dà alla custodia alterui a mezzo pro et danno. At ne haec quidem placent. Num sulcia, de qua c. XXXIV diximus, locum habet?

XXXVI.

Vt silvae uel forestes nostrae bene sint custoditae; et ubi locus fuerit ad stirpandum, stirpare faciant, et campos de silua increfcere non permittant. Et ubi silvae debent esse, non eas permittant nimis capulare atque damnare. Et feramina nostra intra forestes bene custodiant, similiter accipitres et speruarios ad nostrum profectum prouideant; et censa nostra exinde diligenter exactent. Et iudices, si eorum porcos ad saginandum in siluam nostram miserint, uel maiores nostri, aut homines illorum, ipsi primi illam decimam donent ad exemplum bonum perferendum, qualiter postmodum ceteri homines illorum decimam pleniter persoluant.

forestes) leges hae forestales etiam nunc uigent et late patet ius forestale German. a FRITSCHIO in corp. iur. uenator. forestal. BECKIO, REINHARTO traditum. add. VVILH. GOTFR. MOERS *Grundsätze der Forst - Oeconomie* Francof. 1757. Forestas regias enarrat DV FRESNE u. foreste dominicum. Silua *forestari* siue *inforestari* dicebatur, ubi locus quidam a uiris prudentibus lustratus regis interdicto (*banno*), nullius tamen in detrimentum, munitus fuit, ne quis eum, uenandi causa, ingrederetur. Capit. V a. 819 c. 22: *de forestibus nostris, ubicunque fuerint, diligentissime inquirant, quomodo saluae sint et defensae et ut comitibus denuntient, ne ullam forestem nouiter instituant et ubi nouiter institutas sine nostra iussione inuenerint dimittere praecipiant.* Capit. I IV c. 42: *de forestibus nouiter iustitutis ut qui cunque illas habet, dimittat, nisi forte iudicio ueraci ostendere possit, quod per iussionem siue per permissionem domni Karoli*
ge,

genitoris nostri eas instituisse, praeter illas, quae ad nostrum opus pertinent, unde nos decernere volumus, quidquid nobis placuerit." et append. III c. 3: *de foreste, quam Autharius comes habere uult, ubi ea prius non fuisse dicitur, uolumus, ut missi nostri rei ueritatem inquirant et iuxta quod iustum inuenerint, ex nostra auctoritate definiant.*

stirpare) extirpare. Germania olim siluis horrida, nunc cultissima, non tam de siluis extirpandis, quam plantandis sollicita est. uid. ill. ZINCKII *Anfangsgründe* p. 1 sect. 2 §. 617 1q. *Initia iur. polit.* §. 234.

capulare) caedere, incidere, nobis *kappen*, *koppen*. L. Sal. tit. VIII, l. 4: si quis in silua alterius materiam furatus fuerit aut incenderit, *uel concapulauerit*, aut ligna alterius furauerit, etc.

damuare) damnum inferre.

feramina) feras. Capitul. II a. 813, c. 18 de forestibus dominicis. de forestis, ut forestari bene illas defendant, simul et custodiant bestias et pisces. Et si Rex alicui intus foreste feramen unum aut magis dederit, amplius ne prendat, quam illi datum sit. Capitul. a. 802 c. 39: *ut in forestes nostras feramina nostra nemo furari audeat, quod iam multis uicibus fieri contradiximus et nunc iterum bannimus firmiter, ut nemo amplius faciat, sicut fidelitatem nobis promissam unusquisque conseruare cupiat, ita sibi caueat. Si quis autem Comes uel Centenarius aut Bassus noster, aut aliquis de ministerialibus nostris feramina nostra furauerit, omnino ad nostram praesentiam perducantur ad rationem. Ceteris autem uulgis, qui ipsum furtum de feraminibus fecerit, omnino quod iustum est componat, nullatenusque eis exinde aliquid relaxetur. Si quis autem hoc scierit alicui perpetratum, in ea fidelitate conseruata, quam nobis promiserunt, et nunc promittere habeant, nullus hoc celare audeat. Lex Langobard. tit. 27, c. 7: ut nemo pedicas in foresto dominico, nec in quolibet regali loco tendere praesumat. Et si ingenuus hoc perpetrauerit, bannum dominicum soluat. Et si seruus est, dominus illius, sicut lex est, emendet. Quid? quod Carolus Caluus Capitul.*

bul. tit. 53 c. 32 filii sui uenandi exercitationi modum posuit.
 „In quibus ex nostris palatiis filius noster, sine necessitas non
 fuerit, morari uel in quibus forestibus uenationem exerce-
 re non debeat. Carisiacus penitus cum forestibus excipitur.
 Siluacus cum toto Laudunensi similiter. Compendium cum
 Causia similiter. Salmonciacus similiter. In Odra uilla
 porcos non accipiat; et non ibi cacet, nisi in transeundo. In
 Attiniaco parum cacet. In Verno porcos accipiat tantum.
 Arduenna penitus excipitur, nisi in transeundo, et uillae ad
 seruitium nostrum similiter. In Lingurio porcus et feramina
 accipiat. Aristalium cum foreste penitus excipitur. In Lens
 et Vuara et Astenido et feramina et porcos capere potest.
 In Rugitus, in Scadebold, in Launif, tantummodo in
 transitu, et sicut minus potest. In Crisiaco similiter. In
 Lilga porcos tantum accipiat. c. 33: Vt Adelelmus de fore-
 stibus diligenter sciat, quod porci et feramina in unaquaque a fi-
 lio nostro caciata fuerint.” Sed his omnibus institutis reges ipsi
 maxime oberant, cum uillas et siluas cum uenationibus in coe-
 nobia praesertim transferrent. Memorabilis charta pro mona-
 sterio S. Dionysii in MABILLON. re diplom. p. 645: uillas, quas
 ipse dominus genitor noster per manus nostras ad ipsam ca-
 sam Dei dudum delegauerat, sicut usque nunc a fisco nostro
 cognoscuntur esse possessa cum utriusque sexus genera
 feramina ceruorum capreolorum, ex quorum coriis li-
 bros ipsius sacri loci cooperiendos ordinamus, nec
 non etiam ex supra dicta uenatione infirmorum fratrum
 corpora ad tempus reparanda et roboranda constituimus - -
 ita, ut nullus comes nec uicecomes, nec uicarius, nec cen-
 tenarius, nec ullus exactor iudiciariae potestatis aut telone-
 um aut freda exigenda aut feramina sine licentia Abbatis ca-
 pienda aut laqueos tendere uel pedicas etc., Quemadmodum
 reges in siluis iure suo uenatione usu sunt, ita homines libe-
 ri in praediis suis eodem iure uenari potuisse censentur. His
 certe temporibus ius uenandi regale, quod dicunt, obscu-
 rum

rum erat , quod Cel. BILDERBECK. et STRVBEN solide demonstra-
runt , idcirco tamen fisci commodis , postea in regionibus
quibusdam acquisitis , nihil decerptum uolumus

(*speruarios*) accipitres minimos, fringillarios, nobis *Sperber*. De
furto *speruarii* iam cauet L. Sal. tit. VII, l. 4. uid. ECCARD. adh. l.
Capitul. I, a. 802, c. 19: *ut episcopi, abbates, presbyteri, diaconi nul-*
lusque ex omni clero canes ad uenandum, aut acceptores, falco-
nes, seu sparuarios habere praesumant; sed pleniter se
unusquisque in ordine suo canonice uel regulariter custodiant. Qui
autem praesumpserit, sciat unusquisque honorem suum perdere.
Ceteri uero tale exinde damnum patiantur, ut reliqui metum ha-
beant, talia sibi usurpare.

XXXVII.

Vt campos et culturas nostras bene componant, et
prata nostra ad tempus custodiant.

(*culturas*) agros cultos, Gall. *coutures*. Capitul. Caroli
Calui tit. XL c. 13: *de terris censalibus et potestate ecclesiae suae*
et culturis indominicatis et absitatis et manufirmatis maior
ecclesia, quae caput episcopatus est, decimam recipiat.

(*prata*) Germanos ueteres, TACITVS tradit cap. 26, non
cum ubertate et amplitudine soli labore contendisse, ut po-
maria consererent, et prata separent, et hortos rigarent.
Sed iam in L. Sal. tit. 27, l. 9 cauetur: „ si quis pratum
alienum secauerit, operam suam perdat et insuper sol. XV.
culpabilis iudicetur. „ De pratorum cultura uid. ill. ZINCK
Anfangsgründe P. I p. 551 sq. FRITSCH. et TENZEL. de iure pra-
torum.

XXXVIII.

Vt aucas pastas et pullos pastos ad opus nostrum
semper, quando seruire debent, aut ad nos transmit-
tere, sufficienter habeant.

pullos) Gallinarum census ut antiquissimûs , ita etiam nunc est seruorum i. e. hominum priorum et rusticorum onus. Inde paroemiae : *keine Henne fliegt über die Mauer* h. e. qui gallinarum censui obnoxius est , is intra moenia habitare nequit. *Die Henne trägt das Handlohn auf dem Schwanz mit sich* , h. e. praedium , quod gallinam debet , laudemium quoque debere censetur. uid. GEORG. FRID. DEINLINI , antecess. huius academiae desideratissimi, diss. de gallinarum praestationibus.

quando seruire debent) haec formula saepius recurrit. Iam cap. VII animaduertimus , non omnes uillas simul seruitia sua palatio exhibuisse.

XXXIX.

Volumus , ut pullos et oua , quos seruientes uel mansuarii reddunt , per singulos annos recipere debeant , et quando non seruierint , ipsos uenundare faciant.

(seruientes uel mansuarii) non omnes serui mansos habebant ; ministeria enim domus aliqui obibant , aut artes fabriles exercebant , uid. cap. XLV. Sed ad pullorum et ouorum pensionem , *hüner-zins* , serui non casati et casati mansuariique adstricti fuisse uidentur.

XL.

Vt unusquisque iudex per uillas nostras singulares etlehas , pauones , fasianos , enetas , columbas , perdices , turtures , pro dignitatis causa omnimodis semper habeant.

etlehas) DV FRESNE diuidit uocabulum *et lehas* ; *layas* autem Gallos etiam nunc apri feminas uocare , dicit. Sed minus placet haec explicatio , quia capitulum hoc aues enumerat. SCHILTER. in glossar. uocem *etleha* ex *edel* , et *auca* compositam existimat , inde anser nobilis , id est , *cygnus*. Et L. Sal. tit. VII , l. 8 gruis aut cygni furtum iam uindicat. Probabilior haec est etymologia , si praesertim *etlehas* mutetur in *elbehas*. *Elbez* enim in uetustis glossis et PICTORIO im-

teutschen Lexico, Elbsch, est cygnus siue olor, uid. ECKHART ad L. Sal. At dignitatis causa aues hae quum ali iubeantur, ego hic legerim: *etlehar*, id est, *adler*, aquilas. *Adler* enim est nobilis accipiter, et saepissime *Ar κατ'εξοχην* appellatur, Belgis *arend*. uid. STADEN. in explicat. uoc. Germ. biblicar. p. 895. FRISCH in miscel. academ. Berol. p. 60.

Fasianos) fasiani et missis dominicis praebendi erant. uid. not. ad c. XXVII. Phasiani, ut aues nobiles, hodie principi reseruantur, nec uenatione concessa comprehenduntur. uid. cel. ERNEST. MART. CHLADENII diss. de iure phasianorum eorumque banno §. 10 sq.

enetas) anates, *Enten*. De anseris et anatis domesticae furto uid. L. Sal. tit. VII, l. 6. L. BAIVVAR. tit. XX, l. 3 de *anetapich*, *Enten-Habicht*, cauet.

turtures) L. Sal. c. l. l. 9 furtum turturis de *trappa*, decipula auium, coërcet. ECKHART. pro *turture* uult poni *turdum*.

XLI.

Vt aedificia intra curtes nostras, uel sepes in circuitu, bene sint custodita. Et stabula atque coquinae; et pistrina, seu torcularia, studiose praeparata fiant, quatenus ibidem condigne ministeriales nostri officia eorum bene nitide peragere possint.

sepes) quapropter in L. Sal. tit. XXXVI l. 1, qui tres uirgas, unde sepes superligata est, uel retortas capulant aut aperiunt, item qui sepe concisa aliena ardent, sol. XVI mulctantur.

ministeriales) ministeriales praecipue isti serui censeantur, qui in curte siue domo aluntur. uid. cap. XLV.

XLII.

Vt unaquaeque uilla intra cameram lectaria, culcitras, plumatias, batlinias, drappos, ad discum bancales, uasa aerea, plumbea, ferrea, lignea, andedos, catenas, cramaculos, delaturas, secures, id est, cuniadas, terebras, id est, caradros, scalpros uel omnia
uten-

utensilia ibidem habeant, ita ut non sit necesse aliubi hoc quaerere aut commodare. Et ferramenta, quae in hostem ducunt, in eorum habeant plebio, qualiter bonae sint. Et iterum, quando reuertuntur, in camera mittantur.

Generatim fundi instructi, instrumenti et supellectilis conditionem intelligimus ex antiquis *breuiariis*, *registris* et *libris censualibus* locorum sacrorum. In LEIBNIZII collectan. crymol. P. II, p. 316 exhibetur fragmentum breuiarii rerum fiscalium Karoli M. ex cod. antiquissimo Helmstadiensi, iam aliquoties a nobis excitatum, quod et ECKHART. notis illustratum, *commentar. rer. Franc. orient.* tom. II, p. 902 adiunxit. In COLLECT. LEIBNITZ. c. I, pag. 409 traditur etiam registrum antiquum bonorum ecclesiae Prumiensis cum explicatione rerum et uerborum, auctore CAESARIO *Heisterbacensi*. Reddidit istud ill. ab HONTHEIM in historia Treuirensi, tom I, p. 660. Breue commemoratorium in MEICHELBECK. historia Frisingensi, tom. I, p. 126. add. traditiones Fuldenses SCHANNATI, traditiones Corbeiensis in fine, traditiones Emaramenses in PEZII thesaur. anecdot. tom. I, P. 3, p. 68, alique codices diplomatici.

plumatias) *plumatium* in breuiar. Karoli M. explicatur *cöldun*, *Dünen* Germanis sunt plumae subtiliores. Plumatia igitur puluina, ceruicalia. Aliam interpretationem tradit ECKHART. ad dictum breuiarium

batlinias) nobis *Bett-Linnen*. BALVZ. in not. ad hunc locum p. 1050 intelligit etiam linteos pannos, quibus utimur in lectis; nam hodie Lemouices *balingias* uocant pannos linteos, quibus infantes inuoluuntur. Consentit CANGIUS.

drappos) pannos L. Alam. tit. XXXI: *si quis altero per mano aut per drappo iratus priferit*, fol. VI soluat Galli et Itali uocabulum *drap* retinuerunt,

bancales) *Baencke*, scamna uel sedilia.

andedos) BALVZ. ad h. loc. putat. hic agi de instrumento
fer

ferreo in modum circuli composito, quod tribus fulcris ferreis innititur. *Anderem* hodie Lemouices uocant. DV FRESNE ex antiqua glossa: *andena* est ferrum, quo appodiantur ligna in foco, ut melius luceant et melius comburantur, et est idem, quod *repofocinium*; nobis forte *Rost*, *Feuerbock*, aliis *Brand-Eisen*. in gloss. Flor. *brandreita*, ECKHARTO ad breuiar. p. 908 *andeda* est machina ferrea, quae demitti et attolli potest, ut caldaria maiora et minora ad eam super focum suspendi possint. Germanice hanc machinam *einen Kessel-Haacken* uocamus. Wallones eam adhuc *andé* appellant.

cramaculos) Gallice *cremailliere*, ferrum focarium, cui ligna in foco imponuntur, ut melius comburantur. Wallones *crama* dicunt.

delaturas) lege *dolaturas*, *dolabras*. Capitular. Karoli M. II a. 813, cap. 10: *ut regis spensa in carra ducatur simul episcoporum, comitum, abbatum et optimatum regis, formam, vinum, baccones (pernas) et uictum abundanter, molas, dolatorias, secures, taretros, fundibulas et illos homines, qui exinde bene sciant iactare, et marscalci regis adducant eis petras in summas uiginti, si opus est.*

cuniadas) *cuneatas*. Gallis *coignées*.

caradros) lege *taradros*; neque enim in capitulari tantum, modo citato, *dolatoria* et *taredri*; uerum etiam in statutis antiquis Corbeiensibus coniunguntur, nec DV FRESNE, praeter hunc locum, aliud affert exemplum *caradri*. In aliis libellis adduntur *falces*, *sagenae* ad piscandum, *toacla* (*toballiae*, Ital. *tonaglie*, *mappae*) *conchae aereae* (*labra*), *poculares aerei* etc.

aliubi hoc quaerere) Iam VARRO lib. I., cap. 22 praecepit, quae nasci in fundo ac fieri a domesticis poterunt, eorum ne quid ematur, ut fere sunt, quae ex uiminibus et materia rustica fiunt, ut *corbes*, *fiscinae*, *tribula*, *mallei*, *rastelli* etc.

XLIII.

Ad genitia nostra, sicut institutum est, opera ad tempus dare faciant, id est, *linum*, *lanam*, *vvaisda*.

uermicula, vvarentia, pectines, laminas, cardones, saponem, unctum, uascula, et reliqua minutia, quae ibidem necessaria sunt.

genitia) *Gynaeceum*. Genetiariae ancillae in legibus et chartis antiquis saepe nominantur. *L. Alam.* tit. 80, l. 2: „et si cum puella de genecio priore concubuerit aliquis contra uoluntatem eius, cum sex solidis componat. l. 3: si quis cum aliqua ex illis aliis de genecio contra uoluntatem eius concubuerit, cum tribus solidis componatur.” Et in capitul. additis ad hanc legem, cap. 42: „si quis alterius puellam de genecio deuiolauerit, soluat solidos sex.” Ludouicus Germ. in *HVNDII metropoli Salisburgensi* tom II, p. 12 tradit: *mancipia infra curtem inter pueros et feminas genecias XXII*. Genicium igitur sunt aedes, in quibus mulieres lanificio et texendis uestibus operam dant. Gyneciarii iam in *C. tit. de murileg. et gyneciar.* ii opifices dicuntur, qui uestes texebant. Operas muliebres enumerant libri censuum, quarum nonnullae hodie uiris imponuntur. In *Capitul. Aquisgr.* a. 789, c. 79, quae opera seruilis diebus dominicis non sint agenda, docetur: *Item feminae opera textrilia non faciant, nec capulent uestitus, nec consuant, uel acu pictile faciant: nec lanam carpere, nec lignum battere, nec in publico uestimenta lauare, nec berbices tondere habeant licitum; at omnimodis honor et requies diei dominici seruetur. Si et ad missarum solennia ad ecclesiam undique conueniant et laudent Deum in omnibus bonis, quae nobis in illo die fecit.*

vvaisda) *Guaisdium*, Gallis *guesde*, Normann. *Vouede*, nobis *Waid*, herba fullonum, quae isatis dicitur, qua tingitur caeruleum. *DV FRESNE*, uoc. *Guaisdium*. *FRISCH* et *VVACHER*. in glossar. *vvaid* ex isatide formatum censent *RVELLIVS* l. 2, cap. 115 de isati uel glasto: magnum quaestum multis regionibus affert. Viridem herbam trusatilibus molis premunt, ut herbaceam saniem excludant: dein abacto liquore digerunt in magnos globos, quos tabularis in cinerem computrescere sinunt. Pastellum plerisque locis ab effigie pa-

pastillorum, in quam glomerantur, nominantes. Hos cor-
tinis infectoriae coquunt officinae, et laneos pannos ac uelle-
ra demergunt, ut caeruleum ebibant colorem. Caeruleam
illam spumam innatantem, quam igni conferuescentes eru-
ctant cortinae, Indum nostri uocant infectores. Hanc ad pi-
ctorum usus siccant. Haec herba etiam nunc in terris
quibusdam Germanicis, magno studio plantatur. uid. Cel.
SCHREBERS *historische, physische, und oeconomische Beschreibung
des Waides, dessen Baues, der Bereitung und des Gebrauchs
zum Faerben, auch Handels mit selbigem, besonders aber in Thü-
ringen, Halle, 1752.* In Reformat. ord. politic. a. 1577 tit.
XXI §. 3 color quidem corrodens, *Teuffels Farbe* dictus, da-
mnatur, quo panni, glastiloco, tinguntur. Hoc interdictum
postea saepius repetitum fuit. add. SAVARY *dictionnaire universel
de commerce u. Pastel.* et *Vouede.* Cel. ZINCK. *allgemeines oeconomi-
sches Lexic. u. Waid.*

uermiculum) uermiculum rubrum coccineum, *vermeil.*
Vermicula in praestationibus fuisse, docet registrum Prumi-
ense, p. 467; *Soluit unusquisque pro uermiculo denar. VI.* De-
scriptio cens. monast. S. Emeram. in PEZ thes. anecd. t. I P. III
p. 69. GERVAS. TILLEBERIENSIS de otis imperial. decis. 3, cap.
57 de uermiculo haec tradit: uermiculus hic est, quo tin-
guntur pretiosissimi regum panni, siue serici, ut examiti,
siue lanei, ut scarlata. Et est mirandum, quod nulla uestis
linea colorem uermiculatum recipit, sed sola uestis, quae
ex uiuo, animanteque, uel quouis animato decerpitur. Ver-
miculus autem ex arbore ad modum ilicis et quantitatem
dumi, pungitiua folia habente, prodit ad pedem, nodu-
lum faciens mollem ad modum ciceris, aquosum, et cum
exterius colorem habeat nebulae, et roris coagulati, interius
ruber, et cum ungue magistraliter decerptus, nec tenui
rupta pellicula humor inclusus effluat, postquam exsiccatur,
corio includitur: cum enim tempus solstitii aestiui aduenerit,
ex se ipso uermiculos generat, et nisi coriis subtiliter consu-
tis includerentur, omnes fugerent, aut in nihilum euanesce-
rent.

60 ❧) o (❧
rent. Hinc est, quod uermiculus nominatur, propter dissolutionem, quam in uermes facile facit ex natura roris Madialis, (*Maii*) a quo generatur: unde et illo tantum mense colligitur; arbor autem uermiculum generans uulgo *Anal*is nuncupatur.,

varentia) rubia tinctorum, *Faerber - Roethe*. DV FRESNE uoc. *guarantia*: sunt, qui scribunt *Varantiam* corrupte dici, pro *uerantia*, quia uerantia color uerans est, siue uerus, h. e. uere ruber et coccineus: uerare enim est αληθεύειν. Charta Dagoberti regis, apud DOVBLETVM p. 656: qui ueniunt de ultra mare pro uino, melle, uel garantia emendum. Alia Childeberti regis apud eundem p. 668: *et quidquid fiscus noster tam de garancia, quam de merceria ibidem obtinuit*. Telo-
neum garantiae; apud SVGERIVM lib. de administr. sua cap. I: teloneum S. Audomari in tabulario S. Bertini; carruca de *vvede* 2. den. carruca de *vvaranche* 2. den. Statutum Comitatus Fuxi Carcassonae actum a. 1332 apud de LAVRIERE tom. 2, ordinat. reg. p. 90 inhibitum fuerat, quod grana, gauda, gayda, garanciae tinctae, nec non pastellum... nullatenus extraherentur. Praeceptum Philippi Pulcri a. 1312: inhibemus ne quis... lanas seu animalia lanigera, gaidias, garancias... de regno nostro extrahere... praesumat.

pectines, laminas, cardones) Haec instrumenta ad lini lanacque opus requiri constat. *Cardones* sunt cardui, quibus lana carminatur, unde nostrum *cardetschen*.

unctum) adipem, nobis *Schmeer*. In charta Karoli calui pro monasterio S. Dionysii legitur: *et pro CC. unctis, qui dabantur fratribus per singulos annos ad cordovesos eorum et coria componenda, et diuersis aliis fratrum necessitatibus*. ECKHART. existimat, uocem *Unschlicht* natam esse ex *uncto* candelari.

minutia) res quidem sunt generatim uilioris pretii, sed interdum significant quoque intestina animalium. Vita S. Meinverci episc. Paderb. apud LEIBNIT. tom. I, script. Brunsvic. p. 530 *XX maldros frumenti et LX modios brassi et III bacones, cum totis minutiis dare constituit*.

XLIV.

De quadragesimali duae partes ad sectam *** de leguminibus quoque, et de piscato, seu formatico, butyro, melle, sinape, aceto, milio, panicio, herbulas siccas uel uirides, radices, napos insuper, et caecoram, ma. sec. uel saponem, atque cetera minutia. Et quod reliquum fuerit, nobis per breuem, sicut supra diximus, innotescant; et nullatenus hoc praetermittant, sicut usque nunc fecerunt quia per illas duas partes uolumus cognoscere de illa tertia; quae remansit.

radices) radices *raphani*, nobis *Rerrich*. COLVMELLA lib. II cap. 3, § 16: mense autem Februario uel planta, uel semine ruta, atque asparagus, et iterum cepae semen, et porri: nec minus si uernum et aestiuum fructum uoles habere, syriacae *radicis*, et rapae napique semina obrues.

napos) COLVM. lib. II, cap. 10, § 23: *sed rapa campis et locis humidis laetantur; napus deuexam amat, et siccam tenuique propiorem terram. itaque glareosis sabulosisque aruis melior exit, locique proprietates utriusque semen commutat. namque in alio solo rapa biennio sata conuertuntur in napum, in alio napus raporum accipit speciem.* Ager napis confitus dicitur *napina* L. Sal. tit. XXVII l. 6: si quis hortum alienum ad furtum ingressus fuerit, aut in *napinam*, uel in *fabariam*, in *pisariam*, in *lenticulariam*, DC. den. qui faciunt sol, XV culpabilis iudicetur.

caecoram) cichorium, *uueguvart*.

ma. sec.) forte *medium*, *siceram*.

XLV.

Vt unusquisque iudex in suo ministerio bonos habeat artifices, id est, fabros ferrarios, et aurifices, uel argentarios, futores, tornatores, carpentarios, scutatores, precatores, accipitares, id est, aucellatores, saponarios, siceratores, id est, qui ceruissiam uel pomatium siue piratium uel aliud quodcunque liquamen ad

bibendum aptum fuerit, facere sciant, pistores, qui similes ad opus nostrum faciant, retiatores, qui retia facere bene sciant, tam ad uenandum, nec non et reliquos ministeriales, quos ad numerandum longum est.

in suo ministerio) Romanorum seruorum officia, et urbana, et rustica erant. uid. LAVR. PIGNORIVS de seruis eorumque apud ueteres ministeriis. TITVS POPMA de operis seruorum. Quare TAG. cap. 25 Germanos seruis, non in Romanum morem, descriptis per familiam ministeriis, uti, ait. Qui fundi instrumento contineantur, discimus ex l. 8, §. 1, de instruct. et instrum. legat.: *quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si uilla cultior est, ueluti atrienses, scoparii: si etiam uiridaria sint topiarii: si fundus, saltus, pastionesque habet, greges pecorum, pastores, saltuarii.* l. 12, §. 4, 5, 6: „Saltuarium autem Labeo quidem putat eum demum contineri, qui fructuum seruandorum gratia paratus sit: cum non, qui finium custodiendorum causa: Sed Neratius etiam hunc; et hoc iure utimur, ut *omnes saltuarii contineantur.* Trebatius amplius etiam *pistorem, et tonsorem, qui familiae rusticae causa parati sunt, putat contineri; item fabrum, qui uillae reficiendae causa paratus sit; et mulieres, quae panem coquant, quaeque uillam seruent; item molitores, si ad usum rusticum parati sunt; item focariam, et uillicam, si modo aliquo officio uirum adiuuet; item lanificas, quae familiam rusticam uestiunt, et quae pulmentaria rusticis coquant.* Sed an instrumenti instrumentum, legato instrumento, continetur, quaeritur: haec enim, quae rusticorum causa parantur, lanificae, et lanae, et tonsores, et fullones, et focariae, non agri sunt instrumentum, sed instrumenti? *puto igitur, etiam focariam contineri: sed et lanificas, et caeteros, qui supra numerati sunt: et ita Seruium respondisse, auditores eius referunt §. 9: Cellararium quoque, id est, ideo praepositum, ut rationes saluae sint, item ostiarium, mansionemque, instrumenti esse constat. §. 12 et 13: Si in agro uena-*

uenationes sint, puto *uenatores* quoque, et *uestigatores*, et canes, et caetera, quae ad uenationem sunt necessaria, instrumento contineri: maxime si ager et ex hoc redditum habuit. Et si ab aucupio redditus fuit, *aucupes*, et plagae, et huius rei instrumentum agri instrumento continebitur: nec mirum: cum et aues instrumento, exemplo apium, contineri Sabinus et Cassius putauerunt. §. 31: Idem Celsus eodem libro ait, etiam *supellecticios* et caeteros hoc genus seruos contineri, id est, ministeria, quibus instructus erat in eo fundo extra ea, quae libertatem acceperunt, et quae ruri morari solebant. §. 42: Idem (Papinianus) respondit, domo, ita ut instructa est, cum omni iure suo legata: *urbanam familiam*, item *artifices*, quorum operae caeteris quoque praediis exhibebantur, legato non contineri: *ostiarii* autem, (inquit) uel *topiarii*, *diaetarii*, *aquarii*, domuitantum deseruientes, continebuntur: sed quod de artificibus ait, falsum est, si eius domus causa parati sunt; licet aliis quoque praediis commodabantur. l. 13, pr. *tabernae*, *cauponiae* instrumento legato, etiam *institores* contineri, Neratius existimat. §. 1: Instrumento balneario legato, etiam *balneatorem* contineri, Neratius respondit, l. 14: continetur autem et *fornicator*, l. 15, pr. et l. 18, §. 1 de *pistoribus* §. 6, de *hubulcis* §. 7 de *putatoribus* §. 8 de *pastoribus* et *fossoribus* loquitur. Quamquam Franci ueteres ministeriorum molli-
tiam et luxum non Romanorum more sectarentur; regis-
tamen uillis et cultioribus non deerant ea seruorum genera,
quae ex Digestis enumerauimus. Documento est Capit. no-
strum et L. *sal. tit. XI*, l. 6: si quis maiorem, infestorem
(infestorem) scantionem, mariscalcum, stratorem, fab-
rum ferrarium, aurificem siue carpentarium, uinitorem,
uel porcarium, uel ministerialem furauerit, aut occiderit,
uel uendiderit ualentem sol. XXV, M. CCCC. den. qui faci-
unt sol. XXXV. culpabilis iudicetur, excepto capitale et de-
latura. L. *Alam. tit. LXXIX* in seruis memorat *pastorem porco-
rum*, qui habet in grege XL porcos, et habet canem doctum, et
cornu,

cornu, et iuniorem; item legitimum pastorem ouium, qui LXXX capita in grege habet; senescalcum, mariscalcum, qui super XII caballos est; coquum, qui iuniorem habet; fabrum aurificem aut spatharium, qui publice probati sunt. Breuiar. Karoli M. p. 328: *ministeriales non inuenimus, aurifices, neque argentarios, ferrarios, neque ad uenandum, neque in reliquis obsequiis* In statutis Adalardi Corbeiens. de ministerialibus laicis haec traduntur. Matricularii XII (*marguillers*, ecclesiarum custodes et administratores); laici XXX. Ad primam cameram VI, futores III, caualarii II, fullo I. Ad II cameram XIV. Ex his ad cameram unus, fabri grossarii VI, aurifices II, futores II, scutarii duo, pergaminarius I, saminator I, (*samiator*, qui cote acuit), fusarii (*fusores, fondeurs* aut qui faciunt fusos) III. Ad III cameram tres, ad cellarium et dispensam portarii II, ad domum infirmorum I, gararii II (*DACHER. gruyers*, qui nemoribus secandis praesunt, aut CANGIO lignorum sectores, *garra*, fascis lignorum). Ad lignarium in pistrino I; ad portam medianam I, carpentarii IV, mationes IV (*maciones, maçons, latomi*), medici II. Ad casam uasallorum II. Isti sunt infra monasterium; isti uero extra monasterium. Ad molinum XII, ad piscariam VI, ad stabulum II, ad hortos VIII; ad buriam (*fontem, born; buerie*, locus ubi lintea eluuntur); ad arboretam nouam II, berbicarii II (*bergers*), ad uiuarium V. uid. DACHER. spicileg. t. I p. 586.

precatores) DV FRESNE ponit *paratores panni, Tuck-Bereiter*.

aucellatores) aucupes. *Aucellus* enim, Italis *uccello*, auis est quaelibet.

similas) Simila, panis ex farina candidissima, nobis *Semmel*.

XLVI.

Vt lucos nostros, quos uulgus brogilos uocat, et ad tempus semper emendent, et nullatenus expectent,
ut

ut necesse sit a nouo reaedificare. Similiter faciant et de omni aedificio.

brogilos) *Brogilus* siue *brolius*, silua muris aut sepibus cincta, a Graeco περιβολιον, teste LVITPRANDO in legatione. Hinc explicari potest Capitular. a. 821, cap. 4: *nolumus, ut liber homo ad nostros brolios operari cogatur*. In Germanicis documentis dicitur *Brügel* siue *Brühel*. Inter alia etiam sunt loca paludosa, arbustis confita. uid. FRISCH. *deutsches Wörterbuch* h. u.

XLVII.

Vt uenatores nostri, et falconarii, uel reliqui ministeriales, qui nobis in palatio assidue deseruiunt, consilium in uillis nostris habeant, secundum quod nos aut regina per literas iusserimus, quando ad aliquam utilitatem eos miserimus, aut siniscalcus et buticularius de nostro uerbo eis aliquid facere praeceperint.

uenatores) Quo uehementius Germani nobiles et ingenui uenatione delectabantur; eo maiore cura eidem providebant cum legibus, cum legum administris. L. Sal. tit. XXXVI de uenationibus uaria statuit. Ex hoc Capitulo partes aliquas uenatorum perspicimus. Alias tradit HINCMAR de ordine palatii, cap. 24: *similiter quoque IV uenatores, et quintus falconarius, cum eadem unanimitate secundum temporis qualitatem admonere studebant, qualiter ea, quae ad singulorum ministeriorum curam pertinebant, ut opportuno tempore, et non tarde consideraretur, quando tanti et tanti, quando toti et quando nulli aut in palatio retinerentur, aut more solito foris nutriendi usque ad tempus mitterentur, aut tempore congruo per denominata loca uenandi causa pariter et nutriendi disponerentur. Sed et hoc et illud, id est, et extra et intra palatium, ita semper cum mensura et ratione ordinaretur, ut quantum prodesset, esset, et quantum non prodesset, non esset, quia in ipsis ministeriis non sic facile certus numerus, aut hominum aut canum aut auium definiri potest. Ideo in ipsorum arbitrio manebat, quanti et quales essent.*

essent. Capitulare III a. 811, cap. 4 apud BALVZ. p. 485: comites dimittunt eorum liberos homines ad casam in nomine ministerialium. Hi sunt falconarii, uenatores.

XLVIII.

Vt torcularia in uillis nostris bene sint praeparata. Et hoc praeuideant iudices, ut uindemia nostra nullus pedibus premere praesumat; sed omnia nitida et honesta sint.

torcularia) CATO c. XIII. GEOPON. I. VI c. I sq.

praeuideant) uid. cap. 8, et 34. L. Sal. tit. XXVII l. 11 punit eum, qui uineam alienam in furtum uindemiauit aut uinum in carro carrauit et ad domum duxit. Capitul. l. VI c. 20: *si laeserit quispiam agrum uel uineam et dimiserit iumentum suum, ut depascatur aliena, quidquid optimum habuerit in agro uel uinea, pro damni aestimatione restituat.* Nec hodie in terris, in quibus uini cultura uiget, leges uindemiales defunt.

XLIX.

Vt genitia nostra bene sint ordinata, id est, de casis, pistis, tuguriis; id est, fereones et sepes bonas in circuitu habeant, et portas firmas, qualiter opera nostra bene peragere ualeant.

pistis) lege *pislis*. *Pisla* MABILLONIO est *poile*, uaporarium. *Pisele* idem esse uidetur ac *pensile* et *gynaecum* in charta a. 803 apud VGHILLVM in episc. Veronens: *de uestimentis, quae de pisele ueniunt, uel de gynecio decimam partem.* At ideo ab eiusmodi pensilibus nomen traxit, quod ex hypocaustis uicinis calor immitteretur in ea loca, quo facilius per hiemem operi uacarent, qui pensilario operam dabant. In statutis Corbeiens. lib. 2, cap. 6, *Piselum* est uestiarium seu uestiaria theca. uid. CANGIUS uoc. *gynaecum* et *pisalis*.

fereones) lege *screones*. Occurrit haec uox in L. Sal. tit. XIV, l. 1, tit. XXVII, l. 16 et 17. In L. *Frisionum* tit. XXII.

XXII. ECKHART ad L. Sal. p. 33 ita commentatur : *Pithocus* ad L. Sal. ait, etiamnum suo tempore Campanis *escrenes* dictas fuisse cameras illas demersas in humum, multo insuper fimo oneratas, in quibus hieine puellae simul conuenientes peruigilent ad mediam noctem. Quod iam olim Germanis in usu fuisse, BIGNONIUS ex TACITO ostendit, qui de mor. Germ. differens : *Solent*, inquit, *et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus : quia rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt.* Et quoniam in tali receptaculo puellae fila trahentes, tempus sermonibus, saepe etiam iocosis, fallunt ; hinc DOMINICVS des ACCORDS libro Rothomagi edito, in quo ioco-seria quaedam tractabantur, titulum *Escraignes Dijonnoises* siue screonarum Diuionensium dedit. Nos talem locum *eine Spinnstube* uocaremus. Habemus autem uocem *Schranne*, et littera *r* transposita *Scharren*, quae tuguriolum siue locum tectum uel tegumen, sub quo aliquid uenum exponitur, denotat. Et dicimus *Brod-Scharren*, *Brod-Scherne*, et *Schranne*, fulcrum panarium, *Fleisch-Scharren*, macellum.

L.

Vt unusquisque iudex prouideat, quanti poledri in uno stabulo stare debeant, et quanti poledrarii cum ipsis esse possint. Et ipsi poledrarii, qui liberi sunt, et in ipso ministerio beneficia habuerunt, de illorum uiuant beneficiis. Similiter et fiscalini qui mansos habuerint, inde uiuant. Et qui hoc non habuerit, de dominica accipiat prouendam.

Beneficia habuerint) cap. X, maiores quosdam beneficia habuisse, docet; hinc et poledrarii alique ministeriales beneficia accipere poterant, quorum alii liberi, alii serui fuisse uidentur.

prouendam) h. e. praebendam. cap. 39 ministeria domus distinximus a rusticis, quae fundo quodam siue manso nitebantur. Mansuarii sua quadra uiuere poterant, quia serui

Germanorum non ex omni parte parebant; sed qui in aedibus res suas agebant, neque agrum possidebant, his dominus *praebendam*, i. e. alimenta suppeditare debebat. Praebendae famulorum leguntur in chartis a BALVZ. tom. II, p. 1247 allatis. *Registrum Prumiense* p. 451 indicat, qualis praebenda detur; "ueluti ad foenum secandum prius detur ei quar-tarium de pane, et aliquid ex carne, et bibere, et postea panis I. et portio I. Et quando foenum ducit panis I. Feminae ad foenum panis dimidius, ad messem ligandam similiter. Extraneis panis integer, etc.

LI.

Prouideat unusquisque iudex, ut sementia nostra nullatenus prauis homines subtus terram uel aliubi abscondere possint, et propter hoc messis rarior fiat. Similiter et de aliis maleficiis illos prouideant, ne aliquando facere possint.

sementia) L. Sal. tit. X de damno in messe, uel in qualibet clausura illato late tractat. Sed satius est, haec damna omni studio praecaueri, tum aduersus ferarum, tum maleuolorum hominum inuasiones, quapropter constituuntur custodes agrorum *Feld Hüter - Stüzler - schützen, Fluhrer*.

maleficiis) siue delictis; in L. Sal. tit. XXII maleficium, ut in iure Romano, pro ueneficio et arte magica accipitur.

LII.

Volumus, ut de fiscalibus, uel seruis nostris, siue ingenuis, qui per fiscos aut uillas nostras commanent, diuersis hominibus plenam et integram, qualem habuerint, reddere faciant iustitiam.

ingenuis) iam aliquoties monuimus, in uillis regiis ingenuos etiam habitasse, immo non omnes, qui agrum colebant serui erant. Antiquis litterarum documentis coloni liberi satis familiares. Quamquam enim, quod ad operas et cen-

census attinet, cum seruis aliquo modo conueniunt; status tamen ratione ingenui erant. uid. DV FRESNE uoc. colonus. Hinc et mansi quidam ingenuiles dicebantur. Germania adhuc habet uillas, quae *Koelln-Höfe*, siue coloniae dicuntur. Coloni huius generis rusticae quidem conditionis, sed liberae censentur. uid. BESOLD. in thesauro pract. h. uoc.

Palatiis principum ius quoddam asyli tribui solet. Sed Carolus M. palatia ac uillas suas nebulonum latibula esse, noluit. Nec serui fugitiui in his latere poterant. *Capitul. L. IV. cap. 41*: si cuiuslibet mancipia in uillam nostram confugerint, actor eiusdem uillae quaerenti domino ea non contradicat, sed statim ea foras de eadem uilla eiiciat. Et si se putat ad ea repetenda iustitiam habere, repetat illa et secundum legem adquirat. Si uero tempore Domini Karoli genitoris nostri in uillam illam confugerunt, et dominus ea quaerit, actor eiusdem uillae aut ea legitime contendat, aut quaerenti Domino reddat. Et actor propter uestituram Domini Karoli genitoris nostri eadem mancipia contradicere non audeat, si illius propria esse noscuntur.” Ex his perspicuum, iudices uillarum ab actoribus diuersos non fuisse; quod c. III existimauius. Quid de praescriptionis exceptione in seruis uindicandis, iudicandum sit, definit Carolus M. in capit. ad *L. Langobardorum* additis cap. 8: *ubicunque intra Italiam siue regius, siue ecclesiasticus, uel cuiuslibet alterius hominis seruus fugitiuus inuentus fuerit, a domino suo sine ulla annorum praescriptione uindicetur, ea tamen ratione, si Dominus Francus siue Alamannus aut alterius cuiuslibet nationis sit. Si uero Langobardus aut Romanus fuerit, ea lege seruos suos uel adquirat uel amittat, quae inter ea antiquitus est constituta.*

faciant iustitiam) uid. cap. III.

LIII.

Vt unusquisque iudex prouideat, qualiter homines nostri de eorum ministerio latrones uel malefici nullo modo esse possint.

latrones) uid. cap. IV, quo poenae latrocinii definiebantur, sed hoc capitul. pertinet ad politician. prophylacticam. *Capitul. a. 829 c. 9*: de homicidiis uel aliis iniustitiis, quae a fiscalinis nostris fiunt, quia impune se ea committere posse existimant, nos actoribus nostris praecipendum esse decernimus, ne ultra impune fiant, ita ut ubicunque facta fuerint, soluere cum disciplina praecipiamus.

LIV.

Vt unusquisque iudex prouideat, quatenus familia nostra ad eorum opus bene laboret, et per mercata uacando non eat.

mercata) Karolus M. in capitul. I, a. 809, cap. 18: *de mercatis, ut in die dominico non agantur, sed in diebus, quibus homines ad opus dominorum suorum debent operari.* Instituebantur igitur mercata sabbatho, ut Christiani euentes uictus necessaria, liberius die dominico missarum solemnitatibus et praedicationibus uacarent. De presbyteris sigillatim cautum *Capitul. l. V c. 325*: similiter de illis presbyteris, qui contra statuta canonum uilici fiunt, tabernas ingrediuntur, turpia lucra sectantur, et diuersissimis modis usuris inserviunt, et aliorum domos inhoneste et impudice frequentant, *et comessationibus et ebrietatibus deservire non erubescunt, et per diuersos mercados indiscrete discurrunt*, obseruandum iudicauimus, ut abhinc districte seueriterque coerceantur; ne per eorum illicitam et indecentem actionem et ministerium sacerdotale uituperetur, et quibus debuerant esse in exemplum, deueniant in scandalum. Hodie ista mercata maxime celebrantur, quae in encaeniis siue festis dedicationum ecclesiarum habentur, *die Kirchvveihen*. Res tanti momenti censetur, ut uariis legibus ciuilibus circumscribatur. conf. HENR. LINCK. diss. de encaeniis templorum. IOH. SEB. IOS. DEDELL. diss. de protectione encaeniorum.

LV.

Volumus, ut quicquid ad nostrum opus iudices derint, uel feruierint, aut sequestrauerint, in uno breui conscribi faciant, et quicquid dispensauerint, in alio; et quod reliquum fuerit, nobis per breuem innotescant.

(sequestrauerint) reposuerint, siue recondiderint.

(breui) libello siue codice acceptorum et expensorum. Politices et rei quaestoriae magistri inter se disceptant: utrum principi consultius sit, res fisci locare, quam administrare? scriptores ueteres laudarunt administrationem, cui ex recentioribus nonnulli praeferunt locationem, ueluti CAROL. OTT. RECHENBERG. in diss. de locatione et conductione, quae fit a principe. SIM. RET. GASSER in der Einleitung zu den Cameral-Wissenschaften c. IV §. 26. von IVSTI in teutschen memoires p. 640. et in der Staatsvirthschaft P. II p. 105. Alii mediam sententiam sequuntur, aut nihil definiunt, sed, pro fisci fundorum compendiorumque diuersitate, diuersa praebent consilia. Regibus Francorum mixtum oeconomiae genus placuit, nec temnendum. Placuit potissimum administratio; at fundos suos administrandos tradiderunt *hominibus suis* i. e. uel seruitutis uel beneficii aut usus fructus uel census nexu sibi deuinctis; alia uero insignia emolumenta siue regalia sibi reseruarunt. Quum *serui* aut *homines* aut *ministeriales fisci* comoda sua cum fisci utilitatibus coniuncta animaduernerent: in hos ea, quae in multis administratoribus redarguenda, fidei suspicio non cadebat. Quae debebant, statis diebus pendere fueuerunt, magnasque fisci diuitias in his ipsis *familiis* earumque *operis* positas, censeas. Quapropter, rationibus ita compositis, principes uariis, quas neque administratio sola, neque locatio praestat, affluunt utilitatibus, nec facultates suas tot administratorum eorumque satellitum gregibus alendis impendere necesse habent. At seruitutem reuocari oportere, ais. Quid tum inde? Germania adhuc seruos suos habet; nec Germanorum seruorum conditio umquam adeo
dura

dura fuit, ut uel rationis uel christianae doctrinae praeceptis repugnaret.”

LVI.

Vt unusquisque iudex in eorum ministerio frequentius audientias teneat, et iustitiam faciat, et prouideat, qualiter recte familiae nostrae uiuant.

iustitiam faciat) cap. IV, et LII.

recte familiae nostrae uiuant) iudici generatim commendatur cura politionis uillarum, quae, praeter tranquillitatem publicam et religionem, respicit et pulchritudinem externam et morum disciplinam, et honestatem. Neque hodie iudicibus inferioribus, *den vogteylichen und Dorffs-Obrigkeiten*, huiusmodi cura adimenda est. Pudicitiae in primis prouidet capitul. de ministerialibus palat. (ap. BALVZ. t. I p. 342) quippe qui homines ignotos et meretrices inuestigare iubentur: ut Ratbertus actor per suum ministerium, id est, *per domus seruorum nostrorum* tam in Aquis, quam in proximis *willulis nostris* ad Aquis pertinentibus similem inquisitionem faciat. Petrus uero et Gunto per *seruas* (*scuras*) et alias mansiones seruorum nostrorum similiter faciant. Et Ernaldus per mansiones omnium negotiatorum siue in mercato, siue aliubi negotientur per Christianorum uel Iudaeorum mansionari nostrorum eo tempore, quando illi seniores in ipsis mansionibus non sunt.

LVII.

Si aliquis ex seruis nostris super magistrum suum nobis de causa nostra aliquid uellet dicere, uias ei ad nos ueniendi non contradicat. Et si iudex cognouerit, quod iuniores illius aduersus eum ad palatium proclamando uenire uelint, tunc ipse iudex contra eos rationes deducendi ad palatium uenire faciat, qualiter illorum proclamatio in auribus nostris fastidium non generet. Et sic uolumus cognoscere, utrum ex necessitate, an ex occasione ueniant.

super magistrum) uid. cap. XXIX.

ad palatium uenire faciant) Si qui ad regem proclamare uelint, ii quidem arcendi non sunt, sed rex non iudicabit, antequam iudex de querelis retulerit (*ebe der Richter Bericht erstattet*); quin immo, ne regi homines queruli perpetuam afferant molestiam, iudices, antequam causae ad regem deferuntur, rationes exponere, atque adeo disceptationem praeuocare iubentur (*einen Vorbericht erstatten*). Capitular. a. 829 c. 14: *populo dicatur, ut caueat de aliis causis se ad nos reclamare, nisi de quibus aut missi nostri aut comites eis iustitias facere noluerint.*

ex occasione) *occasio* interdum est pensio, tributum. Capitul. V a 819 c. 4: *de iniustis occasionibus et consuetudinibus nouiter institutis, sicut sunt tributa et telonei in media uia etc. ut auferantur; hinc occasionare, tributis grauare.*

LVIII.

Quando catelli nostri iudicibus commendati fuerint, de suo eos nutrant, aut iunioribus suis, id est, maioribus et decanis uel cellariis, ipsos commendare faciant, quatenus de illorum causa eos bene nutrire faciant, nisi forte iussio nostra aut reginae fuerit, ut in uillam nostram ex nostro eos nutrant. Et tunc ipse iudex hominem ad hoc opus mittat, qui ipsos bene nutriat, et segreget, unde nutrantur, et non sit illi homini cotidie necessitas ad scuras recurrere.

catelli) DV FRESNE hunc locum quidem adducit, sed sine explicatione. *Catelli* autem sunt catuli, de quorum nutritione et cura uberius differit COLVMELLA, lib. VII, cap. 12, § 12, 13 et 14: „catulos sex mensibus primis, dum corroborarentur, emitti non oportet, nisi ad matrem lusus ac lasciuiae causa, postea et catenis per diem continendi et noctibus soluendi. Nec unquam eos, quorum generosam uolumus indolem conseruare, patiemur, alienae nutricis uberibus educari; quoniam semper et lac, et spiritus maternus

K

lon-

longe magis ingenii, atque incrementa corporis auget; quod si effoeta lacte deficitur, caprinum maxime conueniet praebere catulis; dum fiant mensium quatuor. Nominibus autem non longissimis appellandi sunt, quo celerius quisque uocatus exaudiat: nec tamen breuioribus, quam quae duabus syllabis enuntientur, sicuti Graecum est σκυλαξ, Latinum ferox, Graecum λακων, Latinum celer: uel femina, ut sunt Graeca σπυδα, αλκη, ρωμη: Latina, lupa, cerua, tigris. Catulorum caudas post diem quadragesimum, quam sint editi, sic castrare conueniet: nervus est, qui per articulos spinae prorepit usque ad ultimam partem caudae; is mordicus comprehensus, et aliquatenus eductus abrumpitur: quo facto, neque in longitudinem cauda foedum capit incrementum, et (ut plurimi pastores affirmant) rabies arceatur, letifer morbus huic generi. „ Diuersa canum genera cognoscimus ex furtis eorum, quae persequuntur *L. Sal. tit. VI. L. Baiunar. tit. XIX. L. Alam. tit. LXXIX. Capitular. III, a. 803, cap. 18: de canibus, qui in dextro armo tonsi sunt, ut homo, qui eum habuerit, cum ipso cane in praesentiam regis ueniat.* Haec nota canum regionum fuisse uidetur. (uid. cap. XI.)

LIX.

Vnusquisque iudex, quando seruiert, per singulos dies dare faciat de cera libras tres, de sapone sextaria octo; et super hoc, ad festiuitatem sancti Andreae, ubicunque cum familia nostra fuerimus, dare studeat de cera libras sex. Similiter mediante quadragesima.

quadragesima) uid. cap. XXXXIV. Operae et census ut olim, ita etiam nunc ad certos dies adstricti sunt.

LX.

Nequaquam de potentioribus hominibus maiores fiant, sed de mediocribus, qui fideles sunt.

mediocribus) Distinctio hominum mediocrium et potentiorum non solum iuri Romano; uerum etiam *legibus Wi-*
figo-

figothorum, Burgundionum, Alamannorum nota *L. Langobardorum* et quidem Luitprandi regis lib. VI, cap. 9 indicat compositiones minimae personae, quae exercitalis homo inuenitur esse; primorum, gasindiorum, maiorum. Discrimen potentiorum et mediocrium hominum a fortunis peti- tum uidetur. Vocabulum homo, seruum innuit, aut cer- te ingenuum alterius dominio aliquo modo subiectum, uel- uti uasallum, actorem. *L. Alamann.* tit. XXXIX l. 2: *si mino- res personae sunt*, quae se inlicita coniunctione polluerunt, careant libertate, seruis fiscalibus adgregandi sunt. „ Presby- teri quoque uillicorum partes suscipere prohibentur. (c. LIV.)

LXI.

Vt unusquisque iudex, quando seruierit, suos bra- cios ad palatium ducere faciat; et simul ueniant magistri, qui ceruisam bonam ibidem facere debeant.

ceruisam) ex eo, quod magistri palatium adire debent, bonam cereuisiam cocturi, argumentandum non est, in uillis cereuisiam non fuisse coctam; nam in censibus seruorum saepe numeratur cereuisia, et in operis mulierum nonnumquam re- fertur, cereuisiam facere. Quum uillae quaedam ciuitatis nomen assumerint: res cereuisiaria urbibus maxime consen- tanea censebatur; ideo tamen ingenuis, postea nobilibus, cereuisiam pro familia parare interdictum non erat. Ius ce- reuisiae coquendae distinguendum est a iure cereuisiae uen- dendae. uid. LVDEVVIG de opifice exule in pagis, diff. 1, cap. 3, §. 6. Cel. SCHEID. de iure coquendi et uendendi cereui- siam. *Init. iur. polit.* §. 253 seq. Dubitandum non est, quin principes sibi certum cereuisiae genus coquendi ius, tamquam regale, uindicare possint, ueluti Noribergae cere- uisia ex tritico, sumtibus publicis, paratur.

LXII.

Vt unusquisque iudex per singulos annos ex omni conlaboratione nostra quid de bobus, quos bubulci no-

stri seruant, quid de mansis, qui arari debent, quid de
 fogalibus, quid de censis, quid de feda fracta uel freda, quid
 de feraminibus in forestis nostris permisso captis, quid de
 diuersis compositionibus, quid de molinis, quid de fo-
 restibus, quid de campis, quid de pontibus, uel nauibus,
 quid de liberis hominibus et centenīs, qui partibus
 fisci nostri deseruiunt, quid de mercatis, quid de uineis,
 quid de illis, qui uinum soluunt, quid de foeno, quid de li-
 gnariis et faculis, quid de axilis et alio materiamine, quid de
 pterariis, quid de leguminibus, quid de milio et panico,
 quid de lana, lino, et canaua, quid de frugibus arborum, quid
 de nucibus maioribus uel minoribus, quid de insitis ex di-
 uersis arboribus, quid de hortis, quid de apibus, quid de
 riuariis, quid de coriis, quid de pellibus, quid de car-
 nibus, quid de melle et cera, quid de uncto uel sapone,
 quid de morato, uino cocto, medo, et aceto, quid
 de ceruisia, de uino nouo et uetere, de annona noua et
 uetere, quid de pullis et ouis, uel anseribus, id est, au-
 cis, quid de piscatoribus, de fabris, de scurariis uel su-
 toribus, quid de buticis et cofinis, id est, scriniis, quid
 de tornatoribus et sellariis, de ferrariis et scrobis, id
 est, fossis ferrariciis, uel aliis fossis plumbariciis, quid
 de tributariis, quid de poledris et putrellis habuerint
 omnia seposita, distincta, et ordinata ad natiuitatem
 Domini nobis notum faciant, ut scire ualeamus, quid uel
 quantum de singulis rebus habeamus.

ex omni conlaboratiōe) hoc capitulum continet ανακεφα-
 λαιωση superiorum et breuiarium commodorum fisci regii
 istius temporis conf. Cel. BVDER. de compendiis fisci regii in
 Germania in opusc. p. 70 F. Quum hic bona regum et com-
 moda fisci omnia permisceantur; rem paullo accuratius dilu-
 cidabimus. Nimirum inter se discernenda sunt patrimoni-
 um imperatoris uel regis, domania regni et camerae bona
 et fisci emolumenta. Imperatori iam in iure Romano pri-
 ua-

uatum tribuitur patrimonium l. 1. ff. de off. proc. Caes. l. 7. C. de iur. fisc. Reges Germanorum patrimonium priuatum, *allodia*, res *proprietatis*, ut alii nobiles et ingenui sine dubio habuerunt. Reges enim ex nobilitate Germani sumserunt, teste TACITO c. 7. Nobiles prodire ex ingenuis. Itaque quo quis maiores opes adeptus erat, eo inter nobiles potentior censebatur, eoque facilius ad honores regni ampliores et ad summum denique fastigium, regiam nempe dignitatem, adscendere poterat, patrimonio suo auito retento, quod, ut sibi uisum fuerit, administrandum curauit, aut in alios libere transtulit. In his bonis patrimonialibus permultae profecto erant *uillae*, a rege possessore, *regiae* dictae, sed a regni rationibus separatae, quamquam non diffitemur, uillas alias regi publice assignatas fuisse. Hinc intelligitur, quare Ludouicus pius uillas, quae sui et aui et tritau erant, fidelibus suis tradere potuerit. Successores eius in collegia sacra non minus largi erant; quapropter et Ludouicus Germanicus auitam pietatis laudem, imperio diuiso, tueri conatus uillas uarias aliasque res proprietatis suae ecclesiis et coenobiis donauit. Dabimus specimina quaedam ex comment. rei dipl. Imp. t. II p. 71: monasterio *Fuldensi* res quasdam *proprietatis suae* in loco Harterateshuson cum filua illuc pertinente, omnibusque appendiciis, in terris, pratis, pascuis, aquis, aquarumque decursibus, exitibus et regressibus totum et ad integrum ex iure et dominatione sua, in ius et dominationem S. Bonifacii martyris tradit. Monasterio *Prumiensi* dedit duo mansa et tertium mansum in dominicatum cum uincis, quas missus regius ibi consignauit, nec non mancipia utriusque sexus. Monasterio *S. Cornelii ad Indam* uillam iuris sui, Crastiniacum, cum omnibus mancipiis. Monasterio *Corbeiensi* mansa XI, item mansum dominicatum cum casis et reliquis aedificiis, cum aliis mansis XX, ibidem aspicientibus, ac deseruientibus, cum mancipiis, salinariis etc. quemadmodum Banzleibs, Comes, in beneficium hactenus habuit et sui iuris atque posses-

sionis in re proprietatis est ; Cellulam iuris regii *Fischbeck* ; uillam, quae uocatur *Lizzicha*, ubi sunt homines L, qui picturas faciunt, et picturas uinearum, quinquaginta et septem particulas uinearum, ubi duae carradae colligi possunt, et sunt ibi XXX foeminae, quae dant centum, unaquaque sex ficlas uini et de lino XII fusas, III pullos, et XV oua, et de terra aratoria ad L. modios, et de pratis ad carradas X. Monasterio *Herfordiensi* res proprietatis suae i. e. casas dominicatas duas cum territorio dominicali et mansos XXX cum familiis LX, quae lingua eorum *lazi* dicuntur; item mansos XIV cum familiis XX, qui lingua eorum *luti* dicuntur. Ut iam taceamus, quae monasteria *S. Emerami* Ratisbonense, *Altabense*, *Lunaelacense*, *Thuricense*, *Laureshamense*, *Rinaugiense*, etc. acceperunt. add. PFEFFINGER ad Vit. t. I, pag. 1115. Cel. FR. CARL. BVRI *Erläuterung des Lehn-Rechts* p. 485. IO. TOB. HOFFMANNI diss. de patrimonio principis priuato, Ienae 1727. ANDR. FLOR. RIVINVS de bonis principis patrimonialibus, Lipsiae 1737. Si huiusmodi bona patrimonialia et domania eadem complectitur administratio; naturam suam illa non exuunt; nonnulla uero uel tacito, uel expresse principis consensu, cum camerae fundis coaluerunt, siue his, ut loquuntur, *incorporata* fuerunt. Bonis patrimonialibus hodie scatulae accessiones (*Scatul-Güter*) adnumerari solent. *Fisco* continentur bona omnia, quae tam principis dignitati, quam saluti publicae conseruandae ad usum perpetuum destinata sunt, atque adeo distrahi nequeunt. Sed iure Iustiniano imperatores in bonis fisci eandem sibi fere potestatem, quam in patrimonio suo, uindicabant l. 3. C. de quadr. praeser. l. 1 et 2. C. ne fisc. rem, quam uend. euinc. IO. PHIL. SLEVOGT. in diss. de alienat. fisci uel Imp. priuilegiata §. 16 iuris Iust. usum hodiernum defendit. Reges quoque Francorum Carolidae de fiscis saepissime ideo libere disponebant, quia, quod bello acquisitum, liberiori principis arbitrio relictum censerent. BOVQVET dans le droit public de France p. 18 reges Francorum primae et secundae stirpis fiscos suos dissi-

diffipasse, multis comprobatur exemplis, quibus et diplomatum, in Germania datorum, copia magna addi posset. Certe nihil usitatus est formula, qua Reges ecclesiis concedunt, quidquid ex *locis* quibusdam *fiscus sperare* poterat. In fisci diuitiis sunt et *Camerae* bona (*Cammer*-siue *Tafel-Güter*). Vocabulum camerae chartis ante Ottonem I. usitatum non esse, ego non contendo. Id tamen certum est, fiscum in tabulis Carolingicis crebrius appellari. Accedit *domanium*, quod quidem ad bona fiscalia pertinet; haec uero multo latius patent, immo nonnulli domanium tantum ad usum ipsius regis, ad annonam siue uictum cultumque adstringunt. RENATUS CHOPPINVS de domanio Franciae uberius commentatus est. GEORG. HENR. BRVCKNER de domaniis regni Germanici. GABRIEL SCHVVEDER de domanio imperii. FRISIUS scriptores de domaniis magno uolumine complexus est, cui facile nouum iungi posset. Continentur autem domaniis hisce fundi eorumque appendices et emolumenta, castra, uillae cum re pecuaria, oppida, molae, cauponae, uineae, siluae, lacus, decimae, pensiones, census et operae etc. Sed his omnibus principum opes non terminantur; *regalium* campus latissime excurrit, cum maiestas ipsa per regalia, tamquam per radios, explicetur. At non omnia regalia *αμεσως* principi sunt fructuosa; quare regalia *dignitatis* distinguuntur a regalibus *utilitatis*; quid? quod nonnulla sumtuosa, ueluti ius belli, foederum, legationum; inde distinctio regalium *maiorum* et *minorum*, *transeuntium* et *immanentium*, siue iuris gentium et iuris publici. Fisco profunt regalia uiarum publicarum, cursus publici, uectigalium, conductus, forestorum, uenationis, fluminum, metallorum, monetae, quibus omnibus accedunt uaria tributa siue collectae, bona uacantia, caduca, erepta, mulctae, priuilegia pecunia redimenda. Alia sunt *perpetua*, alia *transitoria*, alia *ordinaria*, alia *extraordinaria*. Si quas curae salutis publicae partes ordines regni simul sustinent; *aerarium* a fisco discerni solet, ueluti in imperio Romano-Germanico procures de aerario recte dispensando, prouident; quin etiam ordinibus prouin-

cialibus in collectis siue *stennis* administrandis nonnihil est negotii. CAPITVL. Imp. nou. art. XV §. 3. Cel. STRVBEN de collectarum et aerarii prouincialis origine. Quodsi igitur capitulare nostrum ad huius saeculi statum referas: quam uariis singula fisci classibus assignanda sint, facile intelligitur. Plenius ista explicat ill. ZINCK. in *Anfangs-Gründen* Vol. II §. 1. ill. DE IVSTI. in *der Staats-Wirtschaft* P. II. l. 2 sect. 2. Cel. SCHREBER von *Cammer-Gütern und Einkünften*.

bobus) c. XXIII, XXXV.

Sogalibus) cap. X.

mansis) alias *de terra arabili* h. e. cultis

cexis) c. VIII.

feda) cap. III. accedunt et *compositiones*, tamquam fructus, ut hodie dicunt, iurisdictionis, nec inferioribus iudicibus denegandi. At princeps solus legis uim interdum quiescere iubet i. e. *dispensat*, poenasque grauiore, aere graui persoluto, aut tollit aut mutat.

pentibus) ut uiae regiae et flumina, sic et pontes in regalibus numerantur. *Init. iur. pol.* §. 167. hinc *pontaticum* exigi solet. Capitularia permulta de pontibus publicis instaurandis et emendandis praecipunt; telonei tamen pendendi causa nemo pontem adire cogitur. Capit. l. IV c. 31. In *capit. a. 821* c. 1 et 3, quando *pontaticum* persoluendum sit, definitur. *Capit. III a. 813* c. 37 cautum: si quis ad pontem publicum (*tamquam opus publicum*) hannitus fuerit et ibi non uenerit, solidos quatuor in fredo componat." Exactor huius tributi dicitur *pontomarius*. HEDA de episc. Ultraiect. p. 43 in charta Caroli M. *ne teloneus exigatur, nec de nauali uel carrali, neque de saumi* (clitellis) *seu tranae* (tractoria) *euectione uel rotaticum uel pontaticum nec pulueraticum* (pro labore uiarum et puluere in uiam regiam comportato) *nec salinaticum, nec cespitaticum uel ullam redhibitionem, quam fiscus noster exinde possit sperare.*

nauibus) *ripaticum*, chartis ualde familiare. VGHELL. t. V Ital. sacr. p. 704 in charta Caroli M. ut neque naualia te-
lo-

lonia, quae *ripaticos* uocant, atque terrestria, neque in transitibus portuum uel pontis urbis Veronae uel cuiuslibet alterius ciuitatis aut oppidi aliquid dare seu persolvere cogantur. I. H. MEIER, de iure ripaticorum siue de iure habendi pontonem in flumine publico.

bobus) Cap. XXIII, XXXV. *regalibus*) Cap. X.

molinis) Cap. XVIII. molae fuerunt appendices uillarum; postea disceptari coeptum, num sint in regalibus? principes certe hodie singulares constitutiones molinarias promulgant. uid. *init. iur pol.* p. 261.

centenis) centena alias est districtus quidam, cui iudex centenarius praest. uid. MEINDERS de iudiciis centenariis. (ECCARD. ad L. Sal. p. 87.) Forsitan hic etiam: *centenariis* legendum; homines fiscales saltem, centenis quibusdam adscripti, innui uidentur.

mercatis) mercatus olim a solo rege uel instituebantur uel concedebantur, uid. DV FRESNE h. uoc. Documenta quamplurima de mercatis et nundinis ab imperatore indultis tradit PFEFFINGER ad *Vitriar.* t. III p. 168 sq. *Capitul.* a. 821, c. 1: uolumus firmiter omnibus in imperio nostro nobis a Deo commisso notum fieri, ut nullus teloneum exigat nisi in mercatibus, ubi communia commercia emuntur ac uenundantur; neque in pontibus, nisi ubi antiquitus telonea exigebantur; neque in ripis aquarum, ubi tantum naues solent aliquibus noctibus manere; neque in siluis, neque in stratis, neque in campis, neque subtus pontem transeuntibus, nec alicubi, nisi tantum, ubi aliquid emitur aut uenditur qualibet causa res ad communem usum pertinens, et ubi emptor cuiuslibet utitur herba aut lignis aut aliis uillaticis commodis, cum eo, cuius sunt, quibus utitur, agat iuxta aestimationem usus, et quod iustum est de tali re illi persoluat. Quod si aliquis constituta mercata fugiens, ne teloneum soluere cogatur, et extra praedicta loca aliquid emere uoluerit, et huiusmodi inuentus fuerit, constringatur et debitum telonei persolvere cogatur. Et quisquis huiusmodi iusta telonea soluere declinantem susceperit siue celauerit, id secundum

dum suam legem emendare compellatur. Is tamen, quem celauit, debitum teloneum persoluat.,,

lignariis) lignorum aceruis. L. Langob. l. I tit. 25 §. 26 : si quis de lignario alterius lignum furatus fuerit etc.

axilis) CAESARIUS in glossa hanc habet interpretationem: quilibet mansus tenetur L. axiles uel C. scindalas ad tecta ecclesiae restauranda annuatim persolvere. Axiles uulgariter appellamus Essellinge, et scindulas, scundelen.

pterariis) DV FRESNE legendum putat *petrariis* lapicidinis. *Petaria* est locus, unde emuntur *petae*, species cespitis nigri, qui e terra palustri et bituminosa effoditur. Lapicidinas aliaque mineralia inferiora accessiones uillarum regiarum fuisse, quis dubitet? quamquam in legibus Francorum eorum rarior fit mentio. In Capit. l. I c. 75 in operibus seruilibus, die dominica omitendis, refertur, in *petris* laborare. Germani regali metalli fodinarum iure complectuntur etiam quaestum ex lapidibus uarii generis. IO. HERM. STAUDACHER diss. de regali mineralium mediorum et infimorum. Cel. GODOFR. DAN. HOFFMANN. diss. de regali marmoris iure. Miror de salinis hic non expresse praecipere, quae non ut appendices tantum uillarum; uerum etiam ut regale, Carolidarum quoque temporibus, considerandae erant. Imperatores enim et reges salinas singulari liberalitate transtulerunt in proceres. PFEFFINGER ad Vit. t. III. p. 1445. Hodie territoriorum domini eas iure suo sibi uindicare contendunt. Nec silentio transire possumus, *margillam* (*margam*, *argillam*) aduehere, in carroperis fuisse, qua de re contentio legitur in Capitul. Caroli Calui tit. XXXVI cap. 29.

riuariis) DV FRESNE substituit *uiuariis*, nec male. In edit. altera retinetur *riuariis*, cum riuarium reddi possit fluuius, et riparium interdum fit ripaticum.

scurariis) *Scurarius* explicari potest is, cui scurarum cura permissa; sed rectius forte legitur *scutarius*, scutator. uid. cap. XLV.

buticis) cistae genus eiusdem forte originis, cuius et *buticula*. cap. III et *boutique*.

cofinis) siue *cophinis*, sportis, arcis, *coffres*.

sellarius) sellarius, sellarum confector, *sellier*.

ferrarius) c. XXVII et hoe. cap. u. *petrariis*.

LXIII.

De his omnibus supradictis nequaquam iudicibus nostris asperum uideatur, si hoc requirimus; quia uolumus, ut et ipsi simili modo a iunioribus illorum omnia absque ulla indignatione requirere studeant. Et omnia quicquid homo in domo sua et uillis suis habere debet, iudices nostri in uillis nostris habere debent.

asperum uideatur) iudices uillicorum partes sustinuisse, ostendimus cap. III; accedebat et iudicis officium. Vicarios quoque sibi constituere poterant, cap. V, et partes quasdam iunioribus delegare, cap. LVIII. Quare quantumuis conditio iudicis aspera uideretur, non habebat tamen, tot hominum auxiliis concurrentibus, de quo conquereretur.

habere debent) Cap. XXXII.

LXIV.

Vt carra nostra, quae in hostem pergunt et basternae bene factae sint; et opercula bene sint cum coriis cooperata, et ita sint confuta, ut si necessitas euenerit ad aquas ad natandum, cum ipsa expensa, quae intus fuerit, transire flumina possint, ut nequaquam aqua intus intrare ualeat, et bene salua causa nostra, sicut diximus, transire possit. Et hoc uolumus, ut farina in unoquoque carro ad spensam nostram missa fiat, hoc est, duodecim modia de farina, et in quibus uinum ducunt modia duodecim ad nostrum modium mittant. Et ad unumquodque carrum scutum et lanceam, cucurum et arcum habeant.

basternae) *basterna* uehiculum tectum, sella gestatoria, a Graeco βασιλειον. Vocabulum iam antiquioribus scriptoribus usitatum. uid. DV FRESNE h. u. in gloss. Flor. *basterna* uel *essedum* genus uehiculi, *sambuch*.

expensa) spensa, dispensa uid. cap. XXIV.

scutum) CONRING. scirtum.

cucurum) pharetram, *koecher*.

LXV.

Vt pilces de uiuariis nostris uenundentur, et alii mittantur in locum, ita, ut pisces semper habeantur.

Tamen quando nos in uillas non uenimus, tunc fiant uenundati, et ipsos ad nostrum profectum iudices nostri conlucrari faciant.

uiuarius) cap. XXI, *uenundati*) cap. XXXIX.
LXVI.

De capris et hircis et eorum cornibus et pellibus nobis rationes deducant et per singulos annos niusaltos crassos inde nobis adducant.

capris) cap. XXIII, *niusaltos*) cap. XXXIII.
LXVII.

De mansis absis et mancipiis acquisitis, si habuerint; si non habeant, ubi eos collocare possint; nobis renuntiare faciant.

absis) CAESARIUS in glossa p. 415: *mansi absi sunt, qui non habent cultores, sed dominus eos habet in sua potestate, qui uulgariter appellantur Wroinde (Pfriünde)*. Quum mansi absi distinguantur a *uestitis*: DV FRESNE absos incultos, uestitos cultos putauit. Sed utriusque generis mansos cultos fuisse, manifestum est, ita tamen, ut absos dominus ipse ministeriis suis coleret, uestitos autem hominibus suis, certa lege possidendos colendosque traderet; *uestire* enim est alterius possessionem confirmare. BVRI *Erläuterung des Lehnrechts* p. 690. BOUQUET, c. l. p. 53: *A l'égard de l'Absaire, c'étoit, suivant les Glossateurs, un possesseur de Terres incultes. Mais outre qu'il ne paroît gueres vraisemblable, qu'une Terre inculte fût chargée de redevances, nous avons un Diplôme, terras absas, ubi possunt seminari modii CL. (Dipl. a. 869 DOM. BOUQUET, tom. VIII p. 618) qui prouve le défaut de cette interpretation. Il y est parlé de Terres abses absae, où l'on peut mettre 150 boisseaux de semences. Nous croyons, qu'on doit entendre par les Terres abses, celles qui étoient en jachères ou guerets. Elles ne devoient qu'une légère contribution, parce qu'elles n'étoient pas ensemençées.*

LXVIII.

Volumus, ut bonos barridos ferro ligatos, quos in hostem et ad palatium mittere possint, iudices singuli praeparatos

paratos semper habeant, et utres ex coriis non faciant.

barridos) lege *barillos*. *Barillus* est cadus, dolium; uox Gallis et Italis hodie usitata.

LXIX.

De lupis omni tempore nobis annuntient, quantos unusquisque comprehenderit, et ipsas pelles nobis praesentare faciant. Et in mense Maio illos lupellos perquirant et comprehendant tam cum puluere et hamis, quam cum fossis et canibus.

lupis) *Capitul. II, a. 813, cap. 8*: ut uicarii luparios habeant unusquisque in suo ministerio duos. Et ipsi de hoste pergendi et de placito comitis uel uicarii ne custodiat, nisi clamor super eum ueniat. Et ipsi certare studeant de hoc, ut perfectum exinde habeant, et ipsae pelles luporum ad nostrum opus dentur. Et unusquisque de illis, qui in illo ministerio placitum custodiunt, detur eis modium unum de annona. „Proinde *iur. prou. Alam. l. I tit. 352 §. 2* tradit: *allen thieren ist Friede gesetzt, ausser Bären und Wölfen, an den bricht man keinen Frieden.*“ Nostrae leges politicae hodiernae ab his institutis antiquis non multum dissident uid. PETR. MULLER. de persecutione luporum, *von der Wolfs-Jagd.*

cum puluere) rei uenatoriae periti uarios luporum capiendorum trucidandorumque modos suppeditant. uid. SEBIZ. *vom Feldbau* l. VII, TAENZER in notabilib. uenator. p. 278 seq. Veneno lupos exstingui posse, constat. Num puluis eo pertineat, haereo. Caroli M. aetate fama fuit, homines nonnullos puluerem per campos et prata sparsisse, quo boues perirent. Fortasse non adeo aliena sunt, quae GEOPON. l. XVIII c. 14. traduntur.

LXX.

Volumus, quod in horto omnes herbas habeant, id est, lilium, rosas, foenigraecum, costum, saluiam, rutam, abrotanum, cucumeres, pepones, cucurbitas, faseolum, cuminum, rosmarinum, caruum, cicerum Italicum, squillam, gladiolum, dragontea, anisum, coloquintidas, fol. equium, amicum, silum, lactucas, git, erucam albam, nasturtium,

bardaniam, pulegium, olisatum, petroselinum, apium, leuisticum, fabinam, anetum, fanicalum, intubas, diptamnium, synapi, satureiam, sisimbrium, mentam, mentastrum, tanaritam, nepetam, febrifugiam, papauer, betas, uulgigina, bismaluas, id est, alteas, maluas, carrucas, pastinacas, adripias, blitum, rauacaulos, caulos, uniones, britlas, porros, radices, ascalonicas, cepas, allia, wacentiam, cardones, fabas maiores, pisa maurifica, coriandrum, cerefolium, lacteridas, sclareiam. Et ille hortulanus habeat sub domum suam Iouis barbam. De arboribus uolumus, quod habeat pomarios diuersi generis, prunarios diuersos, forbarios, mespilarios, pirarios diuersos, castanearios, persicarios diuersi generis, cotoniarios, auellanarios, amandalarios, morarios, lauros, pinos, ficus, nucarios, ceresarios diuersi generis. Malorum nomina gormaringa, geroldinga, creuedella, spirauca, dulcia, (ECKHART. addit) acriores, omnia seruatoria et subito commessura, primitiua, peraricus seruatoria, trium et quartum genus, dulciores et cocciore et ferotina.

horto) Quamquam antiquis Germanis horti cultura non adeo cordi fuisse dicitur; ex lege tamen *Sal. tit. XXVII*, et ex Capitularibus, quod ad Francos attinet, alia omnia discimus. Herbarum quam plurimae, quas hoc capitulum enumerat, nostris quoque hortis et ornamento sunt, et ad usum culinarium medicumque parantur. In *statut. Corbeiens. l. II c. I* ordinatio hortorum exhibetur, quam rei hortensis ueterum illustrandae causa inspexisse non pigebit.

„Porricini autem et porri postquam transplantati fuerint, ascaloniae quoque, alia atque cepe; haec tantum debent maiores quandocumque necesse fuerit, sicut dictum est, purgare; et quandocumque familia ad eandem conuenerint purgationem, maior ipse per se, siue decanus, unus ex illis duobus omnimodis ibi sit ad prouidendum, ut studiose et utiliter operarii expleant opus suum. Carra uero accipiant hortolani de bura omni anno secundum consuetudinem. Omnia utensilia ferrea debent accipere a Camerario, qui fabros prouidet se-

cun-

cundum consuetudinem communem. Idem si fracta fuerint, ostendat illa camerario, et ipse faciat illa reparare, aut det illi aliud ferramentum, et recipiat illud fractum. Similiter quocumque modo necesse fuerit reparare ea, a camerario requirantur. Et unusquisque habeat ad hortum excolendum siue ad alias necessitates explendas fossorios VI, (*ligones*) bes-
sos II, (*ligones planos*, Gall. *bescbes*) secures II, dolatoriam, ra-
ratra II, maius et minus, scalprum I, gulbium I (siue *gurbium*,
ferramentum, quo extrahuntur, quae impedimento sunt,) et
falcilia II, falcem I, truncos II, cultrum I, ferram I, cetera au-
tem uasa ad ipsum officium pertinentia, sicut sunt uanni, ban-
stae, (DACHER. fustes triturae apti, *fleaux*, CANGIO *bastae*, clitellae.
Sed *bansta* in VLFILAE euang. horreum; coniungantur igitur
manni horrei. *Banze* latus areae, in qua tritatur. COLER. in
Hausbuch) uel alia quaelibet huiusmodi, quandocumque uetera
defecerint, dicat hortulanus abbati, et ipse det ei adiutorium,
unde possit alia acquirere. Neque scitu iniucundum erit reme-
dium, quod cel. ab ECKHART. in comment. rer. Franc. orient. t.
II. p. 989 ex codice Wirceburgensi, cum interpretatione per-
uetusta, edidit:

*Puluis contra omnes febres et contra omnia uenena, et omnium
serpentum morsus, et contra omnes angustias cordis et corporis. Recipit
haec ex radicibus, diptamni (vuizvurtz) partes duas; et ex spe-
ciebus herbisque subscriptis tertia pars, fiat: Salvia man. II. Menta-
stro (rosles minza) man. I. Lauindulae man. II. Appio sem. :~: II.
Foeniculo sem. :~: II. Nepeta (vuizmanza) man. I. Pipinella man.
II. Tormentilla (turnella) man. I. Acero^a (gundereba) man. I. Aneti
(tillifamo) seminis :~: I. Gamendrea^b man. I. Ruta unc. I. Centauria
man. I. Camipiteus man. I. Centonodia^c (dnetret) man. I. Frassofolia
(erdbrama) man. I. Origano (tosta) man. I. Cauli (cholsamo)
sem :~: I. Solseguia (sunneuirpila) man. I. Iua man. I. Bislingua
man. I. Petroselini sem. :~: I. Plantagine, (vvegerich) man. I. Ai-
tiotidus (chraneuuito) :~: I. Sparga man. I. quinquefolia man. I. Saxifra-
gae (steinpreha) sem. :~: I. Vincatossica man. I. Hyssopi sem. :~: I. Tana-
ceto (reinefano) man. I. Benedicta (similiter) man. I. Agrimonia (de-
nicleta) man. I. Menta (gartminza) nigra man. I. Canape (banoffamo)
sem. :~: I. Basilisca (madalger) man. I. Alleluia man. I. Cerofolia (Keruola)
sem.*

sem. : 1. *Sauina* (stulina) man. 1. *Satureia* (euenela) man. 1. *Absinthii* (Werimuota) man. 1. *Artemisia* (pipoz) man. 1. *Millefolio* (gareuua) man. 1. *Febrifugia* man. 1. *Nimphaea* (vvazarvvurtz) man. 1. *Puleium* man. 1. *De pigmentis uero Zaduar.* : III. *Cinnamum* : 1. *Gingiber* : 1. *Costo* : 1. *Reopontico* : 1. *Pipere* : 1. *Gentiana* : 1. *Gariofilae* : 1.

Fac puluerem subtilissimum, dabis bibere ad omnes necessitates cum uino calido uel aqua calida, quantum cum tribus digitis capere potest, mustum, tillesamo, dosto, foeniculi sem. antron, betenia, mago, polei, apii semen, petroselini, cumin, cinnamomum, gingiber, galangan, figa.

† Infusio capitis mirra, sauina, marrubium, huosvvurz, apium, foeniculum, thus masculinum, balasalz, erdebub.

a) forte acoro; sed hederæ terrestris est *Gunderebe*. b) *Gamendrea*, *Gamanderlein*, *chamaedrys*. c) *centonodia*, *polygonum*, *vvegtritt*.

foenigraecum) foenum graecum, quod siliquam uocant rustici, ait Colum. l. I c. XI §. 10, duo tempora sationum habet, quorum alterum est septembris mensis (cum pabuli causa seritur) iisdem diebus, quibus uicia circa aequinoctium; alterum autem mensis Ianuarii ultimo uel primo Februarii, cum in messem seminatur., nobis *Bocksborn*.

costum) *costus* siue *costum hortense*, in BLACKVELL. herbar. et MULLER. lexic. *balsamita*, *Frauenmünze*. CAROL. STEPHAN. de re hortensi p. 58: *costus* uel *costum* uidetur quidem aliquantulum referre et uel ex ipso nomine conuenire huic plantae, quam uulgi uocat *du coq.*; est enim amara et odorata. Ceterum aliis rebus haud satis refert descriptionem Dioscoridis.

dragontea) *dracontea*, *dracunculus hortensis*. APVL. PLATON. de herb. c. 14.

ameum) *ammi*, *ammiu*, *Ammeypeterdein*, *cumino simillinum*. APIC. de arte coquinar. l. I c. 27. forte et *meum*, *Bärvvurz*, *meu*. ap. PETR. de CRESCENT. l. VI.

silum) *sil* siue *file*, quod et *seseli* dicitur Massiliense; APICIO l. I c. 34 Gallicum. Adiuuat concoctiones potum cum uino semen, soluit tormina. Viatores contra frigora cum pipere et uino utiliter id bibunt. add. APIC. l. III c. 5.

olisatum) *olisatrum*; de nominibus et uirtutibus olusatri uid. APVLEX. c. 106. *olus atrum*. COLVM. l. XI c. 3 §. 18. item *olus pullum*.

faniculum) *foeniculum*. *diptamnium*) *dictamnium*, Germ. *vvilde Poley*. *Fraxinella* apud PETR. CRESCENT. *satureiam*) gloss. Flor. *scenila*. *tanaritam*) lege *tanacetum*. uid. Breuiar. rer. fisci Karoli M. apud ECKHART. p. 910.

febrifugiam) *centaurium minus*, *klein tausend guldenkraut*.

papauer) *semen papaueris* passim in pensionibus siue censibus numeratur. AYRMANN. syllog. anecdot. p. 275.

uulgigina) uulgago CANGIO asarum, nardus siluestris, nobis *Hasel-
vvurz* FVLBERT Carnot. ep. 46: uulgaginem etiam petitam uobis mitti-
mus, quamuis aetatem uestram tali iam uomitu fatigari non suademus, sed eo
potius, si opus sit alluari, qui frequenter et sine periculo fieri possit ex oxy-
melle et raphanis ualerianae, quod seniori magis conducibile est, morantem
aluum laxatiuis pilulis incitari. In uetusto quodam herbario Mogunt. a.
1485 edito uulgago, uulfago uel ciclaminus refert asari iconem. Ab aliis
chelidonium minus, *klein Schoelkraut*, uocatur uulfago, Ital. *favogello*.
uid. BLACKVELL herbar. cent. I n. 51.

carrucas) forte *carotae*, quia hic coniunguntur cum pastinacis, *Ca-
rouge*, *carob* filiqua, *Iohannisbrod*.

adripias) *atriplex hortensis*, ni fallor, gloss. Flor.
moublta, hodie *Melde*, Hispan. *armoles*. Hinc charta in SAMMARTH.
Gall. Christ. t. VI p. 33 instr. pro abbacia S. Pauli Narbon. ad a. 1127
habet: in omnibus dominicis diebus dent porcinam carnem cum astis et de pa-
scha usque ad natiuitatem S. Iohannis Baptistae donent illis in dominicis die-
bus carnem uottoninam cum mortairolibus uel carnem agninam - - similiter
uero a pascha usque ad adscensionem domini in tertiis et in quintis feriis ali-
quando, nec semper liceat illis dare carnem sale conditam cum armollibus uel
cum aliis bonis et sanis herbis.

raua-caulos) caulo-rapa, *Rubenkohl*.

uniones) oniones, Gall. *oignons*. CANG. gloss. u. onio. In charta,
quam excitat, deprehendimus caules, spinargia, porros, caepas seu
onbos, cucurbitas, lactucas etc.

britlas) in breuiar. Karoli M. c. I. *brittolos*, forte *breccoli*.

ascalonicas) cepas; (non disiungenda uocabula) *chalottes*.

vvacentiam) I. *vvarentiam*. uid. c. XLIII. *cardones*) *dispacus*
siluestris, *vvilde kartendistel* c. XLIII.

morarios) ad moratum conficiendum. Moros a Francis serici paran-
di causa plantatas fuisse, non constat. conf. Cel. GODOFR. DAN. HOFMAN-
NI observationes circa bombyces, sericum et moros.

Gormaringa) forte mala *armeniaca*, carmaignoles, *abricosen*.

His omnibus in breuiar. Karoli M. c. I. additur uittonica (*betonica*)
acrimonia (*agrimonia*), alia in formula Marculfi (c. XXVII).

Quam cereuisiae saepius mentio fiat, quaesieris: an ea iam his Ca-
roli M. temporibus lupulo condita fuerit? In Capitular. quidem nullum
huius rei indicium deprehendimus, sed in chartis antiquis, Lu-
douico German. regnante datis, apud MEICHEL-
BECK, in hist. Frising. *humularia*
appellantur.

F I N I S

DILE-

DILECTO FILIO SVO
S. P. D.
IO. HEVMANNVS D.

on mea, non tua, mi fili, uirtute, sed immensa DEI
benignitate res tuae eo peruenerunt, ut, quae stadiis
academicis decursis, didiceris, ea ad communem usum
traducere instituas. Gratias igitur patri caelesti mecum
ages immortales, qui coepta nostra tam bene fortuna-
uit. Si pater pro filio optimum consilium capere iure censetur: ego
certe nihil umquam, quod ad ueram tuam felicitatem ualeret, prae-
termisi, tibiue, ut ad primum artis legitimae honorum gradum
modeste enitereris, non ideo auctor fui, quod te ea, quam profi-
teris, scientia satis politum existimem (quantum enim quotidie di-
scendum sit, non nescis), sed quia curriculo, quod dicunt, acade-
mico exacto, otio plerumque diffluunt iuuenes, nisi saxum mature uol-
uant. Quum igitur non scholae, sed uitae discamus: iam tuum
erit, rei communis ciuem utilem natum te ostendere, tuum erit,
Maecenatum praesidia patronorumque beneuolentiam, morum pro-
bitate, tibi conciliare, tuum denique erit, omnia, quae ad bene bea-
teque uiuendum pertineant, auxiliante DEO, studiose sectari. Prae-
ceptis abundas et monitis, nec, quibus stimuleris, exempla defunt.
Per manes IO. ADAMI TRESENREVTERRI, aui tui uenerandi, sa-
cerdotis totius ministerii sacri Noribergensis quondam senioris, im-
mortalium in coetum piorum meritorum laudibus cumulatissimi, per
manes CHRISTOPH. FRIDERICI, parentis tui dulcissimi, sanctio-
rum literarum doctoris integerrimi, academiae huic et tibi proh do-
lor! ante diem erepti, per manes IO. VDALRICI, patruus tui, directo-
ris quondam adiuncti illustris Gymnasii, quod Coburgi floret, uiri in-
genii magni et eruditionis latissime patentis fama clarissimi, te obtestor,
ut, quae a tantis uiris acceperis, decora, prorsus eximia, sancte tueri et
amplificare studeas, optimaque matris, quae rarissimo sane exem-
plo, tuae tuorumque fratrum saluti et curas et fortunas et uitae com-
moditates omnes ipsamque uitam impendit, uotis respondeas. Ad hanc
epistolam ego te in ius uocabo, si spem nostram fefelleris; sed, ad ho-
nestissima quaeque institutus, non falles, si DEO misericordiae res tuas
semper piis precibus et ardentibus commendes. Ο Θεος γαρ εστιν ο ενεργων

εν υμιν το θελειν και το ενεργειν υπερ της ευδοκιας. Vale. D. prid. Id.

Aug. clalocclviii.

EMENDANDA ET ADDENDA.

p. 3 l. penult. post uerb. adiunxit. Laudamus etiam uiri eruditiss. RVD. AVG. NOLTEN. Icti Guelpherbut. diatriben epistol. de iuribus medicorum in ducatu Brunswicensi, in qua pag. quidem 5, auctor ait: constitueram, observationes medicas, quas ex scriptoribus Germanorum medii aevi per multos annos collegi, in ordinem redigere et ostendere, quae inde ab Arminii, defensoris partiae libertatis strenuissimi aeuo, facies artis medendi in Germania fuerit. Obuersabatur etiam animo meo Capitulare Caroli M. Imp. de uillis suis, cui inuentarium hortense annexum est, in quo uaria obscura arborum et plantarum nomina occurrunt. Sed, quum hoc argumentum ultra uires meas esse deprehenderem, commendaui id precibus obseruantissimis, illustribus duumuiris Dn. HEISTERO et Dn. HALLERO, alteri Helmstadiensi, alteri Goettingensi medicis et botanicis famigeratissimis." Vehementer opto, ut uiri tam sagacis opera, Germanis utilissima, in lucem uindictur.

p. 10 l. 15 l. feriae. p. 22 l. 10 l. *sacros ordines*. p. 23 l. 24 l. quas. p. 24 c. VIII ad uerba: *uineas nostras*) BOVQVET dans le droit public de France p. 36 ait: *L'Ordonnance, que rendit ce Prince pour l'administration de ses fisci dévoile l'admirable économie, qu'il y faisoit regner, mais elle prouve aussi, que de tant de fonds cultivés avec beaucoup de soins, devoit naitre une sage abondance de toute sorte de provisions pour la maison royale. Ce grand Prince y descend, jusqu'aux plus petits details.* ib. l. 8 l. *dele charger*. ib. l. 21 post uerba: de uineis, add. ad opus. p. 31 l. 24 post uerba: in charta, add. diuisionis regni Francorum inter Karolum, Pippinum et Ludouicum, filios Karoli M. Imp. c. 13 et charta. p. 37 l. 4 l. SCHVVARZ. in comment.

p. 41 l. 10 *cellarinsis*) cellarienses species in l. 32 C. Th. de erogat. milit. an. a populo exhibendae, ueluti sal, uinum, oleum, caro bubula, lardum etc. ex Basilic. interpretatione. p. 46 l. 2 post *enim* l. ait. p. 47 l. 2 post *hoc* forte addendum: quod p. 50 l. 5 post: locum habet? num pecus ad mactandum saginatum, *Stech* - siue *Schlacht-Vieh*, *Stech-Schvvein*, porcus maior, in HVND. metrop. Salisb. t. III p. 33. Num caro fumo ficcata? p. 51 l. 17 l. forestarii. p. 52 l. 19 post charta: Caroli M. p. 61 l. 4 *sinape*) in libris censuum exiguntur aliquando *staupi de sinapi*; *staupus*, scyphus, *stauff*, *stübig*. p. 81 linea 6 tota del. p. 82 l. 27 post: cap. 29. ut illi coloni tam fiscales, quam et ecclesiastici, qui sicut in polypti-
cis continetur, et ipsi non denegant, caropera et manopera ex antiqua consuetudine debent et margilam et alia quaeque caricare, quae illis non placent, renuunt, quoniam in illis antiquis temporibus forte margila non trahebatur, quae in multis locis tempore aui ac do-
mini

mini et patris nostri trahi coepit, et de manopera in scuria battere nolunt et tamen non denegant, quia manoperam debent, quicquid eis caricare praecipitur de opera caroperae, quando illam facere debent, sine ulla differentia carricent, et quicquid eis de opera manoperae, quando illam facere debent, praecipitur, similiter sine ulla differentia faciant."

p. 83 l. penult. *pisces*) L, Sal. tit. XXXV l. 1 furta de uenationibus haud secus ac de piscationibus notat. Imperatores ut cum fundis suis uenationes, ita piscationes aliis largiebantur. uid. commentar. rei dipl. Imp. t. I p. 204. t. II p. 83 et passim.

p. 85 l. 28 post: traduntur. Lupos capies hoc modo. Blenni sunt pisces parui marini, quos aliqui lupos appellant: his capiuntur terrestres lupi hoc modo. Viuos ipsos quamplurimos captos contere in mortario aut pila et prunarum struem plurimam excitato in monte, in quo lupi uersantur, uento uidelicet spirante, accipeque ex his piscibus et in ignem mitte; cruorem deinde et carnes agninas minutatim concisas probe permisce et ad contusos pisces adice, secedeque ex illis locis. Postquam enim rogos grauer olere coeperit, lupi indigenae omnes congregabuntur, ubi autem participes fuerint carnum aut odoris, tenebris offusis uertiginosi redditi sopore corripientur, eosque uelut torpentes reperiens mactato." Ib. l. 30 *herbas*) Media aetate rem herbariam, praesertim apud Germanos, minus excultam fuisse, plantasque nominibus certis ac perpetuis non signari, constat. Etsi igitur in hoc capitulo herbae quaedam satis notae appellantur: genera tamen sola indicantur aliorumque nomina non parum deprauata uidentur. Rem hortensem Francorum illustrat de la Mare dans le traité de la police l. V tit. 41. p. 87 l. 27 tormentilla hodie nobis dicitur *blutvvurz*. l. 32 a *itiotidus* forte a graeco uocab. *αἰνιδίς*, *vvacholderbaum*, *krammetsbeerbaum*. l. 34 *reinefano*, *reinfabren*. p. 88 l. 11 *erde bub* forte *erdrauch*, fumaria aut *erdpsau*, chamaecissus. ib. l. 12. In gloss. Monseens. *acer* etiam redditur *gundereba* l. 33. *git*) gloss Monseens. *Brodvurz*. ib. l. 37 *scenila* gloss. Monseens. *quenula*, hodie *quendel*. p. 89 post: adripias. Blitum, Gallis *la bonne Dame* est une espece de Poirée fade, sans goût, et sans aucune saveur, ait DE LA MARE c. l. p. 514. - - - elle est enfin si méprisée, que les anciens se seruoient de ce même nom pour exprimer une personne d'un esprit lourd, stupide, grossier, propre à rien, et que plusieurs Auteurs en ont dérivé le nom de Belitre, dont on se sert encore, aujourdhuy pour exprimer tous ces mêmes défauts. Ib. ad *uniones*. COLVM. l. XII c. 10. p. 89 *britlas*) *britlae porris iunctae* significant forte *breitlauch*, porrum latifolium, aut *preislauch* a graeco *πρασον*. Neque adeo aliena *ballote*, marubium. BRASAYOL. de simpl. med. p. 213.

Tresenreuter, Joachim Friedrich,

<<Specimen inaug. iuris germ.>> de villis regum Francorum

Altdorfium 1758

4 Diss. 1010#Beibd.4

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10671063-5

VD18 15169650-001